

Литературайин Табасаран

ЖУРНАЛ КЪЮБ ВАЗЛИК САБАН УДУБЧІВУРУ

Поэзия

Проза

Драматургия

**Литературайин
критика**

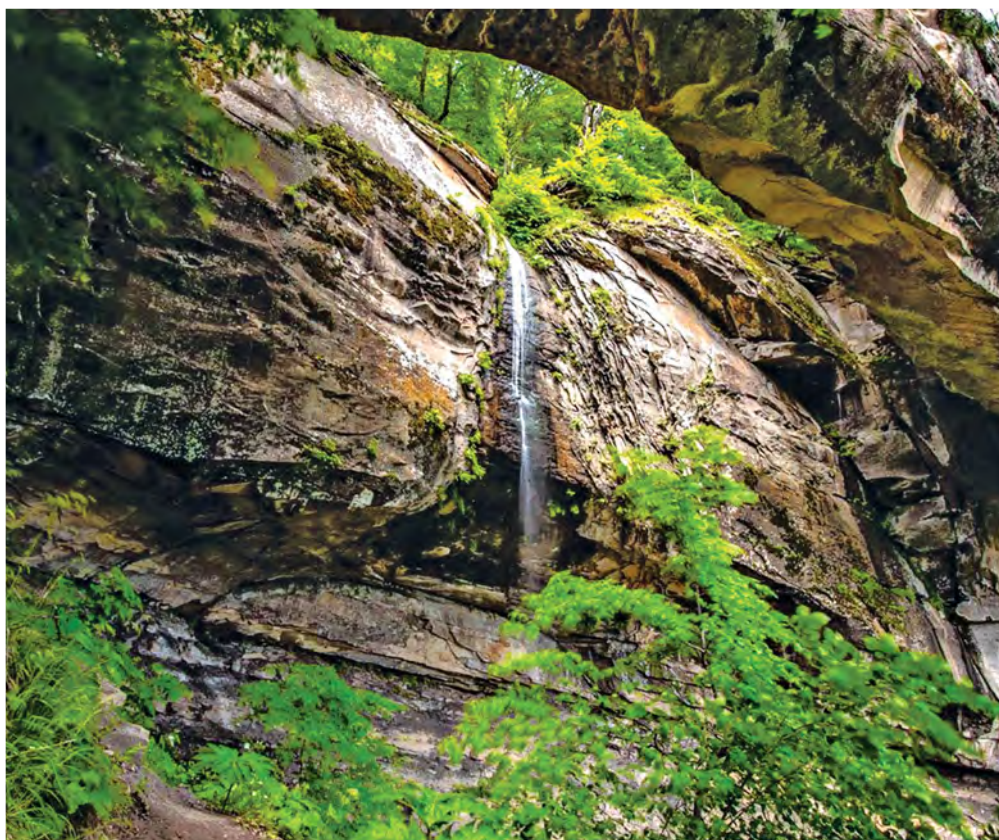
Тарих

Чал

1 / 2023

январь – февраль

Литературайин Табасаран

РЕСПУБЛИКАЙИН ЛИТЕРАТУРАЙИННА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ВА ЖЯМЯАБТЛУГЪДИННА ПОЛИТИКАЙИН ЖУРНАЛ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель:

Агентство информации
и печати Республики Дагестан

Издание журнала
восстановлено с 2019 г.

1

2023

январь – февраль

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
«Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”»

КИУЛАР

ПОЭЗИЯ

Юзбег Гюлмягьямадов
«Къюр шуран бахт». *Поэма* 4

Багъир Ражабов
«Бажаранлу аьлимарин хизан».
Поэма 21

Ибрагъим Ибрагъимов
Узуна хиялар духънача гъи дустар.
Шиърар 32

ПРОЗА

Абакар Гьяжиibraгъимов
«Варж рякъ – саб гьякъ». *Повесть* ... 38

ДРАМАТУРГИЯ

Шагъвелед Шагъмарданов
«Хъадукран хлинцикк». *Драма* 64

ЛИТЕРАТУРАЙИН КРИТИКА
ТАРИХ
ЧИАЛ

Сефижат Къасумова
«Студентарин юкІварий аку хиялар
гъиту мялим...» 90

КІУЛИН РЕДАКТОР

М.М. Аьгьмедов

«ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН»

журналин редактор

С. Къасумова

РЕДАКЦИЯЙИН КОЛЛЕГИЯ

Аь. Аьбдурягьманов

Аь. Аьшурбеков

Э. Аьшурбегова

Ш. Дашдемиров

Ш. Жамалиева

С. Кюребегова

Аь. Къурбанов

М. Къурбанов

Ю.Муртузалиев

Г. Уьмарова

Ш.Шагьмарданов

Юзбег Гюлмягьямадов

«Жигьил наслар улихьна гъубшу
деврин уьмрихьди таниш апІури...»91

Гюлишан Шалбузова

«Адаш кІваина хури...».....94

ТЕЛЕФОНДИН НУМРИЙИР:

КІулин редактор: 67-16-31.

Редактор: 8 (963-375-19-45),
e-mail: sefijatkasimova@mail.ru

Бухгалтерия: 67-18-75

Регистрационный номер:

ПИ №ТУ 05-00444 от 10.04.2022 г.

выдан Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан.

Типография: ООО «Издательство «Феникс-пресс»

Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала, пр. Петра I, 61

ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН №1 2023 г.

На табасаранском языке

Печать офсетная.

Бумага офсетная. Формат 70 x 108 1/16.

Усл. печ. л. 8,75. Физ. печ. л. 6,25. Уч. изд. л. 7,14.

Подписано в печать 06.02.2023 г. Выход в свет 15.02.2023.

Тираж 326 экз. Заказ № 1355. Цена свободная.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение
Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов
“Соколёнок” и “Литературный Дагестан”».

Адрес редакции и издателя: 367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, д. 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Подписной индекс: на год – ПС791–0, на полугодие – ПС246–0.

Поэзия

Юзбег ГЮЛМЯГЪЯМАНОВ

«Юзбег Гюлмягъяманов гизафдариз ужуи агъяшра, думу шаир вуди хъувал саризра агъяди гъабхъундар, гъаз гъапиш дугъу сан эсерар, чап дапну, литературайин майдандиз адагъундар. Дици хъувалин себеб автор совет гъюкуматдин жавабдар гъуллугъари (партияин обкомди, Табасаран райкомдин сарпи ва Хив райкомдин кюрпи севретарди) лихури гъахъир вуйивал ву. Дугъаз чан ччвур литературайин сягънайинна адабгъуз уфалугъди гъабхъуншул. Амма чан вахтна думу шиърар чапдиз тувнийиш, дурари, шаксузди, гъадму заманайин поэзияи заан дережайин эсерарин арайи лайикълу йишв бисуйи. Гъамус дурар ухъуз литературайин тарихдиан духнайидарси рякьюру».

Шамил Къазиев

*(Ю. Гюлмягъямановдин «Деврин маш»
китабдихъна вуйи кучИвбан макъалайиан)*

КЪЮР ШУРАН БАХТ

(Поэма)

I

Уъмрариз а гизаф шартлар,
Ккеркнун айи, дапну къатлар.
Алдабгъурхъа перде дидлан,
Апри, дупну, варди диван.

Кидибтурхъа абхъу аьдат,
Лазим даруб инсандиз зат.
Чавра гъубшу чиркин уьмрин,
Ччивар ккайиб гизаф дерин.

Му аьдатар гъузна гъеле,
Ачмиш шулу ара-бере.

Инсан апIур диди асккан,
Аьсси дапну халкъар чаккан.

Саб аьдат а шубар тувуб,
Гужниинди швуваз хъауб.
Асккан дапну аьзиз велед,
Тувру пулихъ, дарди белед.

Гизафдари масу тувру,
Мутмуйизси, кьимат кIуру.
Ккуни байра шулу аьжуз,
ИчIи хилди базариз гъюз.

Шуран, балин ашра аьшкьи,
Адар шуркан улхуз гьякьи.
Шуран кьимат шулу аьхюб,
Бализ хьябкьру гьягьюбна-гьюб.

Улккан гьапІган гизаф гьулар,
Алахьуру гьамцдар гьялар.
Дупну шурахь гизаф харжар,
ИлитІуру бал'ин буржар.

Шурахь пулин кьимат даршул,
Пулиз кІуруб кІару мал шул.
Пашман мапІан велед жвуван,
Жигьил юкІвра мюбгьян дугъан.

Тувай думу чаз ккунириз,
Балин, шуран юкІв алириз.
Миилрчан аьхю гьягьар,
КкачІаркІруси яв гьавумар.

Дубхьну ккуниб ккунивал ву,
Кьюр жигьилин кІван сабвал ву.
Мюгьюббат ву вартІан заан,
Дубхьну ккуниб кьюбиб кІваан.

Фикриз гьадагьдар му шартІар,
Ерцуру илчдин дакьатар.
Айир вуйин гизаф пулар,
Туврин дугьу шурахь дурар.

II

Фикир апІуз тувхья мажал,
Дарибшри ихь улхуб кучІал.
Улупурхья кьюр шуран бахт,
Фици гьапІруш дурари вахт.

Уьмрар вуйи гизаф шадди,
Гьарсар касдиз девлет ади.
Булди вуйи ипІуб, ухуб,
ЮкІвар шадди хьирчну лихуб.

Дабалгнайи уьмрар гизаф,
Яшайишдиз адайда гаф.
Халкьар вуйи гизаф шадди,
Хулаъра чан гьарсаб ади.

Адарди дай ухьуз душман,
Хаин вуйи чан пис кІваан.
Халкьдик кучну фашист хуйи,
Ислягьвалин рякьюъ айи.

ГьючІюбгьну ихь ислягь уьмур,
Туврайиган дюн'яйиз нур.
Фашистари гьапІну кьастар,
Адар, дупну, ухьуз дустар.

Метлуб вуйи йнхуб халкьар,
Имбударра апІуб лукІар.
Адар, гьапну, ухьуз сабвал,

Аьгьдарди чаз халкьдин аьгьвал.

Ватанди халкьдиз гьапІну дих:
«УдучІв душмнарихьди дявдиз.
Гьудужв, гьапну, узу уьхюз,
Фашист душман хуйир йихуз».

Совет халкьар сатІи гьахьну,
Фашист душман гукІни гьапІну.
Эминра гьуш дишла дявдиз,
Гьадабгьну чан яракь хилиз.

Хулаъ гьузну кюлфет – Гьюри,
Аьзиз вуйи бай уьрхюри.
Гьюри учІвну ляхнин кІакІнаъ,
Гьюрмат айи дугъаз гьулаъ.

Эмин гьакІну гьягьи женгнаъ,
Ватан уьхьюб ади чан кІваъ.
Игит вуйи думу дявдин,
КІакІнаъ шуйи чав отряддин.

Кюлфетдира гьапІну ляхнар,
КІваин дапІну тувдар жанар.
Байра гьюрхну, гьапІну аьхю,
Гьарсаб ляхин дапІну аьгью.

Вахтар гьахьну балин швушв хуз,

Бабра хьюгъну зарбди лихуз.
Гъязур гъахъну сумчриз дурар,
Агуз хьюгъну гъулаъ кӀулар.

Бализ айи чаз ккуни риш,
Дурар вуйи гъачӀиш-имиш.
ЙицӀуд йисан гъурхну сабси,
Сар сарикан дарди аьсси.

Зилфи вуйи шуранна ччвур,
Гизаф ужур, чавра – уччвур.
Хабар тувну бали бабаз,
Аьгъю гъапӀну риш ккуниб чаз.

Шуранна вуй бализ майил,
Уьмур ккебгъуз, дибисну хил.
Къюриддинра вуйи къастар,
Вуди хьувал уьмрин дустар.

Илчивализ гъафну Гьюри,
Аьгъю дапӀну, дабгну ери.
Хулаъ айи абйир-бабар,
Деъну айи гъар устлихъ сар.

Загъра вуйи Зилфийин баб,
Фу пидийкӀан дугъу яраб.
Ккилигуйи Гьюри дугъаз,
Шакра зигну чан марцци кӀваз.

Гъапундар чан риш тувдарза,
Я му ляхниз рази дарза.
Аьгъяйи чаз Гьюриийин гъял,
Ачмиш гъапӀну дугъаз чан чӀал.

Дугъри кӀурва, шуран вахт ву,
Уву гъабхиб дугъан бахт ву.
Ваъ кӀурдарза, туварза риш,
КӀулиз гъубшиш ариш-вериш.

Шуран бабу кудухуру,
Са-саб вари улдухуру.
– Пул тувурва шубуд агъзур,
Мяракара апӀин лап зур.

Гьюри гъарди тувну салам,
Гъушну Зилфи, дипну къалам.
Шураз айи хабар гъюбкан,
Шадра гъахъну риш чан кӀваан.

Къабул гъапӀну хулаъ хялиш,
Ккебгъундайи ариш-вериш.
Загърайира хуш-беш гъапӀну,
Салмандира къюб гаф гъапну.

Гьюри бабу ккергъну гафар,
Кидибтну чак кайи хабар,
Гъафунзаяв хулаз, Салман,
Саб дерд айиз, апӀин дарман.

Авуз, Салман, хьуркъу сар риш,
Сар бай азуз гъачӀиш-имиш,
ГъачӀабккурза увухъна хил,
Гъурбан шалза, аликъан ил.

Ча кӀурзачвуз сар кӀул бализ,
Уьмурлугъдин юлдаш'вализ.
МапӀанай гъи узу пашман,
Миннат вуйиз учвуз кӀваан.

III

Къюб якъ хурва лишнин кӀулихъ,
Рижвар ишри зурба чипихъ.
Шишал дюгю гизаф марцциб,
Бидун ччимра ибшри ицциб.

Шекер хурва шешлериъди,
Шакаладар ишкӀариъди.
Чибра ишри гизаф багъа,
Саб килу хьуб манат ву гъа.

Аваршйирра апӀин гизаф,
Гъафи-гъушдин даршлуси гаф.
Варис вуйиз гъулан саб пай,
Дураризра илив гъа пай.

Му гъабхъну ихъ ипӀуб-ухуб,
Гъамус хьюгъза шуркан улхуб.
Гъизил сиргъа, гъизил сяаът,
Гъизил чӀулра вуйихъ аьдат.

Къюб тѳубахъна гъизил тѳублан,
Нур зигрудар лигру ул'ан.
Хъуб ккуртт хурчва кереплиндин,
Саб метр ибши варждиз дидин.

Цимиржиб ккуртт марци
парчдин,
Къюб ахю шалра япондин.
Иши дурар цѳарцѳар апѳру,
Гъизилиси аквар тувру.

Ужуб пальто, чакк хяв ккайиб,
Хяварихъра чан кѳаз хъайиб.
Туфлийирра духъну ккунду
хъуд жут,
Чибра ишири лап цѳийи муд.

Швякъяр ишири чибтѳан ягъал,

Чибра ишири импортдин мал.
Косынкѳирна атѳнар гизаф,
Ихъ арайиъ даршлуси гаф.

Гараватар, ахнар къю-къюб,
Марци леъфар ишири юкъуб.
Сервиз ккунду къимат заан,
Нур туврудар лигру ул'ан.

Гъалав, халачи цѳийидар,
Къадарнаъди кут айидар.
Шифонерна сервант ахъин,
Къиматра тув гъюру рякъюн.

Пидарзавуз имбу харжар,
Ахъуз хъана рякъяр-ражар.
Фикир апѳин, кѳулиз адагъ,
Хъасин, дуфну, йиз риш гъадагъ.

IV

Балин бабу тувну жаваб,
Юкѳвра дубхъну кѳару кабаб.
– Гизаф хъивза увухъ йиз иб,
Убччва, жан чи, йиз кѳваъ саб риб.

Бицѳидари гъурхну сабси,
Ахю гъахъну чиб таярси.
Гъюрмат ади гизаф ахюб,
Пай апѳури чипиз ахъюб.

Саб йишв'инди алдабгъну лик,
Карснѳ юкѳвар сарин сарик.
Гизаф ккунду бализ, шураз,
Му ахъгъвалат ахъгъа гъулаз

Юкѳв кабснайиз йизра шурак,
Умуд кайиз, гъюр дупну, чак.
Байра ккунду марци кѳваан,
Лап майил ву бализ дугъан.

Магъадабтѳан дурариз рякъ,
Му ляхнини шад духъну, ахлхъ.
Дурар гизаф бахтавар шул,
Бахтлу хулан ихтияр шул.

Къюриддира апѳур ляхин,
Апѳур ккуни леъф, ахин.
Макѳан шурахъ гизаф къимат,
Вуйиз увуз ахю миннат.

Кудухунва узуз гизаф,
Пуз даршлуси сарун саб гаф.
Тямягъ вуяв гизаф зурбаб,
Дара, жан чи, риш ккуни баб.

Дариз къудрат апѳуз дурар,
Гъач, кур мапѳан къюбиб улар.
Кюмек апѳин албагруси,
Шураз, бализ кабалгруси.

Гъит, узур мапѳан ахъуз,
Халкъарихъна дапѳну ужуз.
Дихъидарзуз каъдар уву,
Уву кѳурва дурар фу ву.

Тувиш аии малар-марччар,
Дюз шулдариз ахнин чарчар.
Хулар тувза гъацѳ гъизилихъ,
Хъауз кѳури шуран хилихъ.

Имбударихъ тувруб адар,
Фици шулу шуран мадар.
Гъапиш гъюлгъян ахю буржар,
Къяляхъ апиуз дариз гужар.

Тувну ккун шурахъ хъайидар,
Хъадагъну тГубахъ хъайидар.
Хъана гъузру дурар буржнакк,
Наан гъузди, шилин хъаракк.

Фикир апин мурар вари,
Гъапунза, гъафиган ери.

Алдачухъа къяляхъ цИкIвар,
Ерц яв хъана чIибар, юкIвар.

Ахюб вуйихъ му ихъ севде,
Дидихъ ярхи уьмрар хъада.
Гъял апиурхъа къюр касдин бахт,
Фикир апин, авузки вахт.

Пис аьдатар нянат апин,
Ужувлариз гъяркат апин.
Яв кIван мурад мапIан язухъ,
Рякъяр апин дугъаз ачухъ.

V

Му ляхнилан улдубчIвдар вахт,
Ликрикк ккабхъу Зилфийин бахт.
Шуран фикрар гъушну ярхлаз,
Гъарабгъну сес тамам гъулаз.

Севдейи кIул гъибисундар,
Балин, бабан гаф гъюбгъюндар.
Зилфи тувну сар жарариз,
Чаз пулар гизаф айириз.

Ришра гъурхну, тувну пулар,
Хъидирчну лап гизаф гъулар.
Пулин гужар гизаф гъахъну,
Къюб жигъил жан фикриъ ахъну.

Шураз гъурхур ккунир дайи,
Дурушуз чара амдайи.
Бабу гъапиу шураз гужар,
Гъамцдар шулин бабан буржар.

Риш гъурхну, зат ккундаршра чаз,
УчIвну хулаъ, зат даккни кIваз.
Хизан гъабхъну шураз даккниб,
Арайиъра гъюжат айиб.

Ипируб гъабши чIваркъи лаваш,
Рябкъдар шураз саб ачухъ маш.
Йигъди-йишвди лихай кIуйи,
Дилихруриз, йихай, кIуйи.

Ипибан, ухбан апиуй къадар,
Зат даршлуси шуран мадар.
Хулаъ айи кафтар гъари,
Гъарсаб бисну чан гъурдарийъ.

Уч апиуйи сундкъиз пулар,
Ацаргну шуй гъарган улар.
Уч апиуйи милин, тилин,
ТIулра кайи чипик хилин.

Сижар вуйи лап малкамут,
Йигъди-йишвди убччвуйи къут.
Улхбар кайи чакра гизаф,
ГъадабтIуйи швушванна гаф.

Байра вуйи лап гъарзакар,
Гъарган шуйи гъюлягъ бикар.
Сян'аьтра вуй дугъан ухуб,
Духъну пиян, хулаъ улхуб.

Бабар-баяр гъярхъну шуйи,
Байра швушвак кархъну шуйи.
Ккундайи му байра швушваз,
Гъергуз ккундий абин хулаз.

Рякъ гъадабтIуй чан аьйибну,
Ккун гъабшиган гъягъюз йигъну.
Ул'ан гъягъюй гизаф нивгъар,
Гъягърукъан чаз даккни йигъар.

Читин гъабхъну му шуран йигъ,
Рябкъюрдаи улариз ригъ.
Дакни тике гъабалгундар,
Хизандиъра албагундар.

Загъра вушра шуран дада,
Дугъаз шуран бахт ккундарда.
Тувдар дугъу уъмриз фикир,
Мал-мутмуйихъ дапІну зикир.

Салман вуйи дугъан жилир,
Девлетниин чав ул алир.
Сарф апІдар зат Гъюрийин гаф,
Вушра дурар чан шураз сарф.

Тасдикъ дапІну хиппирин гаф,
Уъмур гъапІну шуран талаф.
Багъри велед гъапІну бахтсуз,

Иту дерднаъ, чавра вахтсуз.

Хабар гъабхъну бабаз шуркан,
Аъзаб кайиб шураз хулкан.
Гъишну, гъурчвну
дугъу къамкъар,
Сарун къан ву, хъяркъну раккнар.

Тямягъну риш гъапІну аъжуз,
Абйир-бабар гъахъну ужуз.
Пули гъапІну уъзигъара,
Амдар сарун шураз чара.

Хабахъ бицІир, гъудучІвну риш,
Лап гъарабгъну ариш-вериш.
Бабу гъапІну шуран бахт кур,
Пулихъ тувну къюб улин нур.

VI

Албагундар гъапІу севде,
Себеб духъну шуран дада.
ХъадабтІну чан уъмрарин бахт,
Тувну ришра, ккадрапІди вахт.

Казим вуйи кІван сабурлу,
Чавра къадарсуз абурлу.
КкудубкІнийи йицІубни класс,
Агъюр вуйи ужуди дарс.

Армияийъ гъахъну кІакІнаъ,
Вардин улихъ чипин ротнаъ.
Отличникди гъафну гъулаз,
Наградйирра айи дугъаз.

Сар бай вуйи айир бабаз,
Аъзиз вуйир, ккунир чан кІваз.
Аба дукІну фронтарийъ,
Казим гъузну йитимвалиъ.

Игит вуйи Казимрин баб,
Ляхнар апІуй, хъабцІайиз хаб.
Ляхин апІуз вуйи гужлир,
Хътрукърийи дугъахъ жилир.

Жилир гъахъну ахъю дявдиз,
Гъушну лихуз колхозариз.
Тамам апІуй хъу-хъуб норма,
ЙитІну чавра жилир форма.

ГъапІну дугъу гизаф ляхнар,
Гъягъюй улихъ, дарди къанар.
Нумуна вуй имбудариз,
Гъарсаб ляхин гъабхуз кІулиз.

Фермайиъра цІиб гъахъундар,
Мал-къарайиз цІиб ккабхъундар.
АпІру ляхин марциб вуйи,
Гъябкъю тахсир улихъ кІуйи.

Ккудурзуйи гизаф никкар,
Солдтаризра гъахъну йиккар.
КІарар гъюрхну лап заанди,
Гъуллугъ дапІну лап кІваанди.

Ляхнийъ шуйи гъарган улихъ,
Халкъаринна улихъ-кІулихъ.
Дих апІуйи вардиз ляхниз,
Кюмек вуйи чав фронтдиз.

Ихь солдтариз гъурхну атІнар,
Пешкешарди гъаъну дурар.
Метлеб вуйи душман йикІуб,
Ухдиси дявйир ккудуркІуб.

Ляхнар гъапІну бабу гизаф,
Чаз дяргъруси жарарин гаф.
Байра гъюрхну, гъапІну аъю,
Ужуб, харжиб гъапІну аъгю.

Бализ тувундар аъзият,
ГъапІган дарсар гъитну рягъят.
Бализ тувну чав тербия,
Адаршра чан хилиъ мая.

Тамам гъахъну Казим гъамус,
Аъгю гъапІну аъйиб, намус.
Тамам гъапІну хъайи буржар,
Урхуз ккими, гъуркІиш гужар.

Бабаз ккунду бализ швушв хуз,
Аъхюб дару сумчир апІуз.
ДарапІруси гизаф харжар,
ИлилитІди бал'ин буржар.

Ккун гъахънийи бализ сар риш,
Гъулаъ шулайи яшамиш.
Шуран бабу апІдар къабул,
Адар, дупну, Казимриз пул.

Бабу гъапну чан сар бализ,
Мици шулдар, лиг сар кІулиз.
Гизаф ашул гюзел шубар,
Дилигну, ерц юкІв ва чІибар.

Кадагъ увуз уъмрин юлдаш,
Йисар ишри явубсиб яш.
Даришри артухъ такабур,
Айир ишри машнаъ абур.

Баб даришри пулин йисир,
Пулар ккунди, чан риш даккнир.
Аъгю апІин абйир-бабар,
Хъасин бабаз тув саб хабар.

Фикир гъапІну бали кІваан,
Гъурмиш апІуз уъмурра чан.
Урхругандин айи дустар,
Аъгю апІуз гъапІну къастар.

ЮкІв дугъубжвну сар дуст шур'ин,
Дайи думу даршлур кІваин.
Гъунши гъул'ан гъюйи дарсназ,
Начир вуйи, лигну машназ.

Урхбаъ вуйи отличница,
Къюбар гъашиш, кубчІувуйи цІа.
Классдиъра вуйи машгъур,
Аълхъру машну тувуйи нур.

Чавра вуйи комсомолка,
Инсанвалин гъар лишан ка.
Аъкъюлназра заан вуйи,
Чазра ужуб гъюрмат айи.

КкудубкІну чав йицІуб класс,
Билигра а гъаддиз асас.
Аъсси гъапІну гъюри илчйир,
Дирчну шуру гъулан кючйир.

Институтдиъ учІвну урхуз,
Къастра вуйи гъулаъ лихуз.
Мялим ву кесп, чан аъшкъ айиб,
Аъгъя дидихъ уж'вал хъайиб.

Метлеб вуйи кивуб дарсар,
Мектебарийъ гъауб йисар.
Илим тувуб бицІи наслиз,
Шадди гъабхуб сян'аът кІулиз.

Шураз айи абйир-бабар,
Чибра вуйи гъякъ ккунидар.
Багъа вуйи дурариз риш,
Даккниб вуйи ариш-вериш.

Гизаф гъафну риш ккунидар,
Чибра гизаф пул айидар.
Тувундар зат саризра гаф,
Дайи бабаз му севде сарф.

Пул гъапиган, гъюй бабаз хъял,
Дигиш шуйи дишла чан гъял.
АпІуз шулин велед аъжуз,
Тувну пулихъ, дапІну ужуз.

Мал дариз риш, тувуз пулихъ,
Мюгътаж дарза ипІру улихъ.
Багъа вузуз мил'онтІан риш,
Шуран даршул ариш-вериш.

Даккун дапІну кюлфетдизра,
ДапІну велед уъизгъара.
Ккитуз дураар гъагъи буржнакк,
Фици ккюбгъюр дициб харжнакк.

Гъамцдар вуйи бабан фикрар,
Лайикъ вуйи уъмриз дураар.
Риш дисуйи вартІан заан,
Гафар вуйи шуран кІваан.

МакІан дураар вуйи варлу,
Гъарсаб ляхниз ихтиярлу.
Думу вуйи дугъри кюлфет,
Чпизра айи гизаф гъюрмат.

Лишнаар кайи инсанвалин,
Йисир дайи дураар малин.
Хизан вуйи гизаф марциб,
Халкъаризра гизаф ициб.

VII

Писди аъгъдар Казимриз риш,
УрхругантІан вуйи таниш.
Шуран ччвурра ву Перишан,
Ккундий дугъак кипуз лишан.

Хабар тувну бали бабаз,
Вари гъапну аъгъюдар чаз.
Гъапну, гизаф фикир апІин,
КІул гъибисиш, шюкюр апІин.

Гъюлягънара мапІан гъарйир,
Кидит ухъуз айи чарйир.
Ляхнаар даршиш хъанара дюз,
Нач даршлуси, хъадаркнугъюз.

Гъамци гъапІну чиб мясляаът,
КІваълан дапІну гъулан аъдат.
Улдухруган ккуниб-даккниб,
КІваз гъугъубжвну чан хал касиб.

Духъну ккундай гизаф харжар,
АпІуз ккундай бабаз буржар.
Байра бабра ахъну фикриъ,
Гуж адруган чипин хилиъ.

Бабан фикир гъабхъну гъагъюб,
Агъю гафар хъахъну рягъюб.
Риш ча кІури, апІуб миннат,
Гъациб ву ихъ элин аъдат.

Гъяркъну дугъаз, рякъяр-ражар,
Дюз шулуси дарди буржар.
ГъачІнин ухди кабалгнугъан,
ДарапІруси чав чаз начан.

УчІвну рякъюъ гъул'ан гъулаз,
Лишан дипуз ккунди шураз.
Гъерхри гъафну Фарминан хулаз,
Адлу вуйи тамам гъулаз.

Ивну хулаъ ликра начди,
Зирингди вуй, вушра гашди.
Хуландариз тувну салам,
Деъдар, гъахъну ликри тамам.

Шуран бабу тувну марфакІ,
Къаляхъ гъапІну, дибисну кІакІ.
Гъюри хала деъну жил'ин,
Мюгътал гъахъну Сер'я дугъ'ин.

Гъюри бабаз гъапІну хуш-беш,
Агъю гъабхъну фу ният аш.
Арайилан гъабхъну ипІруб,
Гъюри бабу кучундар тІуб.

Гъюри гъарди ккергъну гафар,
МичІли гъабхъну улихъ афар.
– Гъурбан ишри яв афрариз,
Беркетнакан гъич хъял дариз.

Хъял мапІанай дирипІбакан,
КІанакк марфакІ ккидрипбакан.
Абгъячвузки элин абдат,
ДапІну ккунду дидиз гъюрмат.

Уларин акв азуз сар бай,
Агураза дугъаз чан тай.
Гъурхну дугъу йицІуб класс,
Гъарсаб ляхниъ ву чав сарас.

Ккун апІурза учвкан сар кІул,
Яв абзиз риш, яв унтІан нур.
Уърхярзаяв чаз ккунибси,
Йизра кьуб улин ниниси.

Абгъя шулчвуз йиз абгъвалат,
Вуйиз учвуз гизаф миннат.
Миккиванай ликрикк йиз гаф,
Къюриддизра вушул му сарф.

Бализ абгъя яв Перишан,
Кипай гъапну дугъак лишан.
ЙицІуд йисан гъурхну сабси,
ЮкІвар марцци кІван дустарси.

Абгъячуз риш урхурайиб,
Дугъаз илчйирра гъюрайиб.
Умуд вуйиз дугъан кьисмат,
Учу вушул, даршиш машат.

Кибицьархъа ихъ хал-хизан,
Бали тувур учвухъра жан.
Гъамциб вуйиз метлеб гъюбан,
Уч'инди ву гъялар гъягъбан.

Гъафунза гъи умуд кади,
Гъаай узу юкІвра шадди.
Акуб ибшри уьмурра ихъ,
Уъзи агъди гъаай улихъ.

VIII

Сер'я баб вуй чав сабурлу,
Къадар адрубкъан абурлу.
Устад вуйи апІру гафнан,
Хас'ятра вуй ужуб дугъан.

Гъюрмат айи хулаъ, гъулаъ,
Уъбхрур вуйи гъарсаб гаф кІваъ.
Ккуний дайи алдру улхбар,
Гъацдар шуйи халис бабар.

Кюлфет вуйи гъюрмат айиб,
Гъарсар касдиз гъайгъу кайиб.
Фарманна вуй дугъри ишчи,
Колхоздиъ шуй чав машинчи.

Урхуз гъаъну дугъу чан риш,
КІваин дапІну уьмрар кечмиш.
Духъну ккундий бахтлу вуди,
ЦІийи уьмрин кІакІнаъ ади.

Сер'я хала гъушну фикриз,
Хъа уч гъапІну фикрар кІулиз.
Лазим гафар дупну са-саб,
Гъюри бабаз тувну жаваб.

Хъебехъунза яв гафарихъ,
Хилра хъивну йиз ибарихъ.
Бай ужуру, гъебехъунзуз,
Яв гафарра къабул вузуз.

Шулдарзухъан тувуз саб гаф,
Абгъю дарши вуйин му сарф.
Месэла ву гизаф абхюб,
Дарзуз шуран фикир абгъюб.

Мална девлет дарзуз гъи сарф,
Заан вузуз йиз шуран гаф.
Гъач гъибтурхъа му месэла,
Вахтар ккунду лигуз гъеле.

КІарза уву гъапи гафар,
Гъаз гъипІундарш уву афар.
Ачухъди кІур, тувур жаваб,
КІур шубариз, хъадаршра баб.

Хъа кІарзавуз ккудубкІру гаф,
Вуйин-дарин увузра сарф.
Гъюри гъари кІваз хушдиси,
Гъушну гъулаз, цІиб бушдиси.

Гъюри гъафну ачухъ машди,
Лик алдабгъну лап явашди.
Казмирира гъерхну бабхъан,
Фу хабар аш, гъушу йишвхъан.

Бабу, хъюгъну, вари гъапну,
Бали дидкан фикир гъапІну.
Вари ляхнар ужуйи шул,
Ришра ухъуз къраршу даршул.

Мясляагънаъ гъушну йигъар,
ГъапІну мархъар, гъапІну ригъар.
Сер'яйихъан адар хабар,
Бали, бабу гъапІну фикрар.

Бабу тувну шураз хабар,
Гъагъну дина шубар са-сар.
Перишанди гъапІну фикрар,
КІваин гъахъну гъушу уьмар.

Гъугъужвну чаз гъушу вахтар,
КІваин гъапІну ккимбу бахтар.
Гъапну, ккунду фикир ахъюб,
Уч гъапІну вари, чаз аьгъюб.

КІваин гъапІну аьзиз дустар,
Баяр, шубар чахъди гъурхдар.
Улккан гъапІну Казимра чав,
Фикрар дапІну, хъа гъапну «ав».

Ришра бализ майил вуйи,
КІваъ му фикрар айир вуйи.
Дугъу бабаз тувну хабар,
Бабан фикриз чав къраршу дар.

Гъапну, вучва йиз ахъюдар,
Гъарсаб ляхнин кІул аьгъюдар.
Учу гъапІуб ккудубкІуб ву,
Йиз фикир гъарган гъациб ву.

Хъа гъибикІну бабаз кагъаз,
Вари кади, гъеерхъдар чаз.
Хъасин, ивну, ижми гъапІну,
Конвертра гъулаз хъадапІну.

Тай шубари гъабхну кагъаз,
ДибикІнайиб шуру бабаз.
Ачмиш гъапІну, гъурхну бабу,
Кайи гафар къюб-шубуб ву.

Кагъаз гъурхну абайира,
Фикрар гъапІну къюриддира.
Хъасин гъапну, къисмат вушул,
Ихъ шуран бахт гъадшвак кашул.

Хайлин гъушну йигъар, йишвар,
Гъушундаи кІваълан швушвар.
Гъюрийиз зат шулдар рягъят,
Гъациб вуйи дугъан аьдат.

Хабар даршир Сер'яйикан,
Улхури шуй чав чан кІвакан.
Фикир гъапІну хъана гъягъюз,
Чаз ккудубкІру жавабра хуз.

Гъардик кайи рякъюз юруш,
ТІрам гъахъну, чав даршуз буш.
Гъушну гъари къяляхъ ухди,
КІваъра апІру харжар ади.

Гъюри баб гъулаз гъурукъну,
Дийигъну, маргълих утІукъну.
Гъилигну къяляхъна рякъюз,
Хъасин хъюгъну гъулаз гъягъюз.

Му ражари зат идрикъди,
Сарихъанна хал гъедрерхди.
Зигну гъушну Фармнан хулаз,
Хабар дарди ахъю гъулаз.

Начра кади, тувну салам,
Деънайири гъапІну тамам.
Сер'я бабу тувну марфакІ,
Гъюри гъарди бисдар зат кІакІ.

Сифте кІул'ан хуш-беш гъабхъну,
Хъасин гъарди чан раж хъабхъну.
Ихтилатар ккергъну кІул'ан,
Кадагъури са-саб кІваълан.

Кидибтну чан сабпи севда,
КІул дибрисбан себеб ада.
Хъа кудухну аьгвалатар,
Фицдар вуш чанна къудратар.

Йисир вуза гъи ичв хиликк,
Дахъурза ичв къюбиб ликрикк.
Ккуниб вуйиз учвкан сар кІул,
Ишри думу узуз сагъ кІул.

Сер'я гъилигну чан Фармназ,
Хъюгъну гафнахъ, дарапди наз.
Вуяв Гъюри уьмринна гъацІ,
ГъипІундарва ич африн къацІ.

Къюбиб ражну деъну жил'ин,
Гъюжат дапІну, зигну кІул'ин.
Гъаз апІурва къюгъне фикрар,
Лазим дарда ухъуз дурар.

Гъамус пуза гаф йиз шуран,
Уьбхну ккунду тереф дугъан.
Узу вуза дугъан аьхюр,
Йиз хизандин гъялар аьгъюр.

Аьгъязуз йиз шуран фикрар,
Дугъан уьмриз вуйиз шюкрар.
Яв балканра гъабгза гизаф,
Аьхир гъябкъуз мясляаьт сарф.

Сер'я хала дайи мискъал,
Айи чазра къацІ, уьлна къил.
Гъапну дугъу рякъяр-ражар,
Хъасин гъапну, мапІан буржар.

КІурдарзавуз апІин аьдат,
Вуйиз дидиз аьхю нянат.
Ккундарзуз яв ацІу пулар,
Мутуван яв айи малар.

МапІан учуз алдру харжар,
ГъючІвну гъюлягъ, дапІну буржар.

АпІурдарза гизаф ярхи,
Велед вуйичв аьзиз, гъахи.
Гъял апІурхъа уьмрарин бахт,
Къюриддизра дубхъну а вахт.

Начди вузуз гъягъюзна гъюз,
Гъерхдарикна гъарсаб гаф пуз.
Гъач къюриддин кІваъ
рягъим аьхъ,
Йиз хулаъра саб лампа кабхъ.

IX

Балин, шуран юкІв ал чип'ин,
Ляхин гъубзна гъамус ухъ'ин.
Балгну ккунду ихъ мясляаьт,
Ухъуз шлуси гъарган рягъят.

Гъюри баб шадну гъитІирхну,
МарфкІин пІипІнахъан хъичІихну.
Гъеерхъиган му шад гафар,
Сер'яйизра гъапІну макар.

Фикрар гъушну кІваълан йирси,
Халра гъабхъну лап чанубси.
Ергну, марфкІиинди деъну,
Хъасин, дуфну, уьлихъ деъну.

Гъапну, гъамус хал йизуб ву,
Йиз халра кІваан явуб ву.
Гъамус йип яв рякъяр-ражар,
Амма узуз мапІан гужар.

X

АпІарча ич учхъан шулуб,
Даршлуси зат адар кІуруб.

Герек дар яв дюгйир, ччимар,
Гъит яв хулаъ гъузри дурар.
Герек шулвуз дурар гизаф,
Магъадабгъан зат алдру гаф.

Сумчир ву чав аьхю шадлугъ,
Дубхъну ккунду душваъ булугъ.
Дарди даршул цІи-цІиб харжар,
КІулиз гъягъру, дарди буржар.

Гъяфтар харчва ширинлугъди,
Швушвар, шубар гъюри хъади.
Ккурттар апІин увхъан шулу,
Гъялназ лигну, гуж удукъру.

Ккундарчуз яв, махан лишнар,
Дурарра ву пис уйинар.
Дубхъну ккун шул шураз тІублан,
Му гафарра апІин кІваълан.

Гизаф хъиву иб Фарманди,
КІваъ апІури гафар жинди.
Хъа архъну чав мясляатнаъ,
Устад вуйи чавра гафнаъ.

Сумчир къюриддиз вуйиб ву,
Къюриддинра пай кайиб ву.
Къудрат вуйиб апІин уву,
ГъудрукІрудар кивза узу.

Гъадагъдарза шурахъ пулар,
Гъааълхъишра кьубиб гъулар,

Заан вуйиз йиз риш вартІан,
АпІарза харж хулан айтІан.

Гъаидарза риш ужужди,
ИчІи хилди ва аъжужди.
Гъадагъдарза шураз вари,
Гаф даркІруси жарадари.

АпІидарза кьуб хал жара,
Улуркъарза ара-ара.
Гъитну ккун шурахъди урхуз,
Чан институт ккудубкІуз.

Бализра лазим ву урхуб,
Герек шулдар дидин улхуб.
Лиг, гъягъюра уъмрар улихъ,
Душну ккунду, ттархъну дидихъ.

Сер'яйира метлеб гъапну,
Гъюри бабу тІублан дипну.
Адар мидин ахъю кьимат,
Дипуб вуйихъ элин аъдат.

XI

Гъюри баб лап шадну гъишну,
Хъа, адагъну, лишнар дирчну.
Бахтлу ишри ихъ веледар,
ДитІлан ахъю уж'вал адар.

Архъну Сер'яйин гардандиъ,
Ягълухъ ивну дугъан жибдиъ.
Сагъ ишричву, аъзиз Фарман,
Йиз дердариз гъапІчва дарман.

Гъюри шадди гъафну гъулаз,
Чаз ккилигру аъзиз хулаз.
Гъидихъундар хулаъ Казим,
Вуйи бабаз думу лазим.

Казим гъяйи мал-къарайигъ,
Гъибикънайи кІул арайигъ.
Дугъан кІваъ ай риш Перишан,
Агъдаи чаз кипуб лишан.

Циб къандиси гъафну хулаз,
Баб дуфнади гъяркъну дугъаз.
Фикрар гъапІну дугъу кІваан,
Нивгъра гъубшну лигру ул'ан.

Бабу гьерху, гъаз лигурва,
Йиз машназ гъаз ккилигурва.
Ачухъ вуйиз, йиз бай, юкІвар,
ДиритІишра африн чІукІар.

Кипунза ихъ шурак лишан,
МапІан яв юкІв зат перишан.
Шуру тувну бабаз хабар,
Айиз, гъапну, чаз ихтияр.

Ахъюдар ву абйир-бабар,
Дурариз тувну ихтияр.
АпІри гъапну чипиз ккуниб,
Ужувлариз рякъяр ккайиб.

Гъамциб гъабхъну шуран жаваб,
Абхюр гъапІну абана баб.
Баркаллагъ ву вардин дугъаз,
Машгъур гъахъну думу гъулаз.

Нянат туву кюгъне уьмриз,
Ккундар, гъапну, саб шейъ чипиз.
Туврадарча, кІур, риш масу,
Думу Казимрин къисмат ву.

Ккун гъашиган чипи чипиз,
Тувну ккун, кІур, хилар хилиз.
Гъайгъушнакк кка дурар явра,
Дурхну ккун, кІур, Казимрира.

Гъапундарзуз ккуниб-даккниб,
АпІин, гъапну, увуз айиб.
Адруб-даруб мабхан гъапну,
Буржар, харжар мапІан гъапну.

КкудуркІбахъна шуру курсар,
Гъязур шулхъа, дарди къанар.
Гъязур апІин вуйиб-даруб,
Фармандизра а чав кивруб.

Аба ишри увуз Фарман,
Дурар шул яв уьмриз дарман.
Шулхъа гъамус саб хизанси,
Фарманна шулвуз абаси.

ХІІ

Гъушну къюрдун ярхи вазар,
Хъадукранра сабни гъацІар.
Кюкю гъапІну багъ-бахчайи,
Гъарсаб гъулан къялаъ айи.

Гъулан жакъвли гъапІну мукъмар,
Улдухруси гъюру сумчрар.
Чарарира йивуй лепе,
Чуру дубхънай гъулахъ тепе.

Сейриъ айи марччар-малар,
Гъязур вуйи дустар, ярар.
Ляхин гъубзну Казимрин,
Сес илипуз ахъю гъул'ин.

Урхру йисра тамам гъабхъну,
Перишанра гъулаз гъафну.
Душну ккундий Гъюри гъари,
Уч дапІну чан гъабхруб вари.

Сифте ккуниб ширинлугъ ву,
Думура ки лап булугъ ву.
Гъадагъну конфетар булди,
Дюзмиш гъапІну дурар сортди.

Аваршйирра гъапІну марцци,
Гъахъну дурар гизаф ицци.
Дерник кивну гъатху кюлчйир,
Дидисну чаз дюзди уьлчйир.

Гъисаб гъапІну шуран таяр,
Дураризра дивну паяр.
Гъарсаб дивну жа-жаради,
Лигну, рякъбаъ ухшар ади.

Уч духънайи варис, мирас,
Гъахъну вари сар сумчІур кас.
Дабалгнайи швушвар, шубар,
Айидар вуй ужуб ухшар.

Душну ккундий лишнар хъади,
Чипиъра саб ухшар ади.
Сес алабхъну ахъю гъул'ин,
Швушвар, шубар – синйир кІул'ин.

Жигъил баяр гъучІвну улихъ,
Каманчачи вардин улихъ.
Шубар айи йивури даф,
Мяракайиз адайи гаф.

Хушди вуйи гизаф гъава,
Дидик кайи вардиз дава.
Рякъюн гъирагъ, кюкдин багълар,
Ярхлаъ рякъюй чуру дагълар.

Ригъра вуйи гизаф маниб,
Чакра гизаф нулар кайиб.
Му дестейи рякъ ккадапІну,
Аххир, дуфну, гъулаъ учІвну.

Шубарира хъипну мяъли,
Хъипрур вуйи бицIи Лейли.
Мяракайи му гъул ккапIну,
Жямяаът чIатна адапIну.

Фармнан халра дабалгнайи,
Ахъюр-бицIир кабалгнайи.
Иливнайи ахъю йигъгар,
Дархишра язнайи йиккар.

Дизигнайи ахъю харжар,
Гъацдар вуйи бабан буржар.
Дугъаз харжар гъайиф дайи,
Дидизра чан къудрат айи.

Гъафи гъушди гъипIну, гъухну,
Тамадайи чан гаф гъапну.

Мярака гъубшну лап къаназ,
Шубар гъушну швушван хулаз.

Дурариз гъяркъну Перишан,
Гъарди кипну дугъак лишан.
ГъапIну чипин мани гафар,
Хъипну мяъли, гъивну дафар.

Сер'я хала гъахъну лап шад,
Заан хъубаз чан шуран ад.
Гъафи гъушдиз сагъул гъапну,
Гъардиз шулу гъюрмат гъапIну.

Рази гъахъну Фарман чавра,
Аьлхъюри шуй ара-ара.
Ужу гъахъну вари гъялар,
Гъязур гъахъну гъягъюз хялар.

XIII

Къяляхъ гъафну вари гъушдар,
Тувну Фармназ чипи гъухдар.
Гъафну дурар гизаф шадди,
Арайиъра гъюрмат ади.

Гъапну чипиз гъапиб-дарпиб,
Гъюри бабу хъивну чан иб.
КIваълан гъапIну гъапиб вари,
Кидитруган чаз дурари.

Гъюри хъюгъну сумчрин ляхнихъ,
Дубхъну ккуни штухъ, уьлихъ.
Алахърудар айи вари,
Тувуб, гъабхиб мирасари.

Гъюри бабаз айи малар,
Ужу вуйи чипин гъялар.
Якъар айи гизаф чагъи,
Рижвар хъайи гизаф гъагъи.

Фикир кадар уьлин, я штун,
УчIврубра а меъли хуттун.
Устадра ккун, аш ккабалгру,
Гъайси кишмиш, йикк албагру.

Духну ккунду гужли къавлар,
Сумчриз гъюру гъунши гъулар.
Гъюрудар дидикIну ккун шул,
Дидинра саб метлеб ашул.

XIV

Къяляхъ гъуздар Фарман халу,
Гъязурвалар гъапIну дугъу.
Гъязур гъапIну ипIруб, ухруб,
Сумчриз гъафи хялар гъахруб.

БицIиб шулдар Фармнан сумчир,
Алахъишра чаин буржар.
Дурариз зат бай адайи,
Айир-вуйир сар риш вуйи.

Шилиз шулу дугъаз даруб,
Адай Фармнан хулаъ адруб.
АпIурдайи айиб гъайиф,
Дубхъну ккундар сумчир зяиф.

Гъязур гъапIну урккру малар,
Гъисаб дапIну сумчрин хялар.
Варис, мирас, гъуни-гъунши.
Дурар вари къюдварж гъаши.

Сер'яра хьюгъну ляхнихъ,
Хьиржвну хилар, сьаьт хилихъ.
Гьязур гьапІну чан кюч кейтІан,
Айиб адруб хулан айтІан.

Гьамцдар гьахъну мясляьтар,
Сумчриз ужудар сьаьтар.
Гьамци ккергъну сумчрар кІул'ан,
Байна шуран кьюбиб хул'ан.

XV

Ккажаргъуйи завуь дифар,
ГьапІну варди ригъдин гафар.
Даршул, гьапну, зарбди мани,
Гьавйир духъна ихъ кІваз ккуни.

Жигьилари дивну устлар,
Заан кІулихъ дитну дурар.
Кьабидариз гьапІну гьюрмат,
Гьациб вуйи гьулан аьдат.

Вахтра вуйи вазлин аквар,
Ригъди апІуй вазлиз макар.
Гьязур шуйи нежбрар тумраз,
Кадай уьзур сабдин хулаз.

Икрин кьялаь гьурккну малар,
Тикйир гьапІну дишла дурар.
Йигьгариккра ккирчну цІийир,
Ахъну душваь йиккар, гулийр.

КкудукІну чан гьязурвалар,
Гьарсаб ляхин – кьавлар, хьалар.
Гьюри баб чав хьюгъну сумчрихъ,
Тувну хьалар хулан кІулихъ.

Адай сумчриь пиян гьашир,
Я улдугну чашмиш гьашир.
Гьар кас ай чав чан гьялнаь,
Мяракайин кІулиь, кІакІнаь.

Ярхлариан гьахну кьавлар,
Гизаф кайи чипик мукъмар.
Дюзмиш гьапІну майдан аьхю,
Хьуркьси дуфну, кьавлиь аьрхю.

Гьафи-гьушди, гьипІну, гьухну,
Тамадара зарбди гьулхну.
Сумчир гьапІну лап мубарак,
Шадвал капІну Гьюрийин кІвак.

Кьавли гиву ярхи мукъмар,
Гьафну дина гьулан жамрар.
Мярака кІул'ан гьарабгъну,
Гьюри баб ялхъвниь арагъну.

Гьязур гьахъну гьягъюз швушваз,
Жамрар, жаргъуз гьунши гьулаз.
СатІи гьахъну жигьил баяр,
Сар сарихъди вуйи таяр.

Ачмиш гьапІну дугъу мажлис,
КІулиз гьабхрур вуйи Идрис.
Гьадабгъну чан хилиз саб тІул,
Арагъуйи, кубкІур чак тІул.

Саб жвурназди швушвар, шубар,
Алиб хьайиб зар кайидар.
Мяъли дапІну, ччвур тувуйи,
Десте шуру нур тувуйи.

Му вуй гьулаь цІийи аьдат,
Вардин кІваз вуй думу рягъят.
Жерге хьивну бали, шуру,
Гагъ арайиь мяъли кІуру.

Дугъужвнайи шубар кІулиь,
Десте кюкйир гьардин хилиь.
Кьюри гивну каманчи, даф,
Алиб вуйи чип'ин зарбаф.

Гьафну гьулан кьабидарра,
АпІуз кюмек ара-ара.
Гьябкьюндайи мициб мажлис,
Гьаьнушра чпи юкьуд кьад йис.

Казим гьитну улихъ чипин,
Дерккну кьялаь, кІакІнаь вардин.
Рякьюь учІвну, дапІну «ур-ра»,
Гьабалгъну чиб гьягъру чІурра.

XVI

Дабалгнайи рякьюхъ гъулар,
Гъязур вуйи машквриз дурар.
Лигуй гъул'ан рякьюз гизаф,
Сесер куркІган, йивури даф.

Ригъ дуфнайи лисундихъна,
За дубхънайи дюз улихъна.
Гъавйир вуйи гизаф хушди,
Гъар-тІул рибшвуй лап явашди.

Шубар рякьюй кюкдин багъси,
Гизаф рангарин пайдагъси.
Машар вуйи гергми вазар,
Дарибшри чипиз бедназар.

Баяр-шубар хъуркьну гъулаз,
Рягъят гъабхъну варидин кІваз,
Ккебгъну мушваъра мярака,
УлихъдинтІан гизаф ека.

Гъабхъну мушваъ салам-калам,
Хъа иливну дам-дарарам.
Саб терефнаъ ипІуб-ухуб,
Саб терефнаъ ялхъван апІуб.

Шубарира кучну дафрак,
Каманчара кипну гъвалак.
Жара гъахъну десте шубар,
Шуран хулаъ учІвну дурар.

Гъахну Перишан шубари,
Казимра гъахну баяри.

Йивури даф, гъушну дурар,
Советдизди учІвну дурар.

Кюкйир хъайи шурахъ, балихъ,
Диву дурар шюше гажнихъ.
Устул вуйи дабалгнайиб,
Гъарган загсназ ккабалгнайиб.

Сар-сарихъна тувну хилар,
Хъа гъюдохну чпин тІубланар.
Гъивну шиклар балин, шуран,
Хъа гъидикІну кІажар загснан.

Перишанра гъафну хулаз,
ЙитІну гъяркьну думу бабаз.
Кудухну чан гафар ширин,
Ухътра дапІну кІваан дерин.

Саб арайиъ удучІвну швушв,
Шадну абцІну бабанра ушв.
Эъну вари машинариъ,
Десте кюкйир сагъ хилариъ.

Казим деъну швушван багахъ,
Швушван бабра шуран багахъ.
Деъну вари саламатди,
Такабурди, абур кади.

Сагъул гъапну гъуландариз,
Гъюрмат гъапІу хуландариз.
Ккун гъапІну вардиз ужувлар,
Бахтлу хъуб гъар гъулар, хулар.

XVII

Улихъ гъучІвну гъулаз къавлар,
Гъиликъуйи чІурдин нахшрар.
Завуъ дифрак лепйир кайи,
Ккидиргъури худнаъ айи.

Тибхурайи завуъ дурна,
Хъебехъуйи, гъивган зурна.
Шадди вуйи табиаът чав,
Марцци гъабши минутди зав.

Аьшкьнаъ айи чІатар, чІурар,
Гъабалгганси сумчриз дурар.
Багахъ шуйи гъулаз машин,
Дубхну ккундий жамри лишин.

Жаргъну гъафну баяр-шубар,
Хъергну айи къяляхъ бабар.
Швушван машин дабалгнайи,
Швушваз рякъяр кабалгнайи.

Худнаъ айи каманчи, даф,
Зат даршлуси мажлисназ гаф.
ЮкІв ебцІуйи мяълийири,
Сес хъипуйи даф хъайири.

Дуфну хъубкъну икриз машин,
Алабхъну конфетра дид'ин.
Швушв адагъну дарди хабар,
ИлтІишнаи баяр, шубар.

Гъюри гъари хулаъ архъну,
Жаргъну душну, швушвак кархъну.
Алдагъну чан швушвлан хабар,
Гъишну шадну шубар, бабар.

Уларилан гъушну нивгъар,
Шадну ацІну, гъапІну гъинкъар.
Жара дапІну швушван бабу,
Мишан, гъапну, шадну уву.

Гъюри баб удучІвну хул'ан,
Удурхъури шадну кІваан.
Худнаъ айи мажлис икриъ,
Гъюри баб адаъну ялхъвниъ.

Варидари гъивну гарччлар,
Къавларинна гъиппну гарцІлар.
Гъахну, душну, швушвна гияв,
Къавларизра гъапну, гъан, яв.

Къюридра ялхъвниз удучІвну,
Жямяаът ликри гъудужвну.
Варидари гъивну гарччлар,
Рази гъапІну варди къавлар.

Сумчир гъафну аъхир кІулиз,
Къабул гъабхъну вари элиз.
Рази гъахъну къюб жямяаът,
Ккебгъбаз гъулаъ цІйи аъдат.

Албагнун бахт му къюб хулан,
Дуствал гъибтІну къюбиб гъулан.
Ликрикк ккипну къюгне аъдат,
Сумчир гъапІну гизаф рягъят.

Аъдат ккебгъгну шубар тувуб,
Дурарихъ зат пул тутрувуб.
Чаз ихтияр тувуб шураз,
Уъмрин юлдаш кадагъуз чаз.

XVIII

Къяляхъ гъушну сумчрин хялар,
Варис, мирас, ярар-дустар.
Дурар гъушну гизаф шадди,
Гъулкан, хулкан рази вуди.

Багъ-бахчайиъ имий йимиш,
Уч гъапІнушра жвугъри, мишмиш.
Гъатху шулай гъар'ин кІажар,
Мектебариз гъягъюй баяр.

Гъюри бабра сикин дайи,
Дугъазра къюб марчч, ччил айи.
Колхоздихъна тувну дурар,
Лишнар дапІну аъхю кІулар.

Гъюри бабаз гъафну бахтар,
Чандар гъахъну гъамус вахтар.
Гъавумваларра гъабалгну,
Къюб хизан сабси албагну.

Гъюрмат айи балин, швушван,
Аъгъюб-гъюбра йигъан, йишван.
Гъарган хулаъ шадвал айи,
Бабра швушван хабахъ шуйи.

Хизан ижмишназ албагну,
Швушвазра чан хал кабалгну.
Перишанра учІвну лихуз,
Чпин мектебдиъ дарсар кивуз.

Казим вуйи юкІвра марццир,
Варидариз гизаф иццир.
Къюридинра албагну бахт,
ГъапІру шадди, аълхъюри вахт.

Гъафну, гъушну Сер'я хала,
Фарманна гъюй ара-ара.
Швушв хъюгъюбси гъулаъ лихуз,
Казим гъушну чавра урхуз.

XIX

Зилфи тувний бабу пулихъ,
Аьжюз гъапІну думу уьмрихъ.
Лизи гъапІну чан шуран кІул,
Казимрин илмиди ул.

Дугъу гъапІну шуран бахт кур,
Чав хъадабтІну чан хулан нур.
Ахю пулихъ тувну бахтар,
Курди гъаьну шуран вахтар.

Ибрат бисай Сер'яйикан,
Дугъан ачухъ, марцци кІвакан.
Фици гъабхнуш чан шураз бахт,
Фукъан шадди гъапІри аш вахт.

Сер'яйи апІдар девлетар,
АпІдар кюгъне пис аьдатар.
Риш тувну йитим Казимриз,
Ккун гъашиган шураз, бализ.

Дюзмиш гъапІну аку уьмрар,
Албагну хал, туври нулар.
Дюзмиш гъабхъну кьюриддин бахт,
Шадди гъапІра уьмрариь вахт.

Гъамциб гъабхъну
кьюр шуран бахт,
Кидибтунза, адаршра вахт.
Алахъуру гъамцдар гъялар,
Пулихъ тувру бахтар, кІулар.

Багъир РАЖАБОВ

БАЖАРАНЛУ АЪЛИМАРИН ХИЗАН

(Поэма)

(Эвел гъубшу нумрайиь)

VIII

Хъанара му сихлиь гъахъну,
Сарсан жалали дишагъли.
Дугъан буй-буха успагъи
Гъяркъдар лап гъайран апІури

Гъахъну, дугъ'ин ашукъ шули.
Дугъу халачйир, тІаракъу
Гюрчегдар урхури гъахъну,
Хъанара му ляхни думу

Артухь баркаллу аҠуру.
 Чаан ляхин-кар удукьру
 Жалали кас вуди гьахьну.
 Медениятди халкъ жанлу
 АҠруб чаз аьгьяди, дугьу,
 Гьулаь сабпи ужагь тӀапӀну,
 Халкъ медени рякъюз хуру.
 Гьамци дилавар кас, думу,
 Чав гьурху гьорчег тӀаракьу,
 Халачийри хьана думу,
 Гизафси машгьур аҠуру.
 Гьакимари дишла, тяди
 Халачийрин фабрикайин
 Аьхюрди тӀайин аҠуру.
 Гьвандккарин фабрика дугьу,
 Халачийр туври, тӀаракьу
 Дишлади машгьур аҠуру.
 Райондиь му фабрикайи,
 Дугьан регьберваликкди,
 Талитарий фабрикйирин
 Дугьан адлу карханайи,
 Табшуругь тамам аҠури,

Сабпи йишв бисури гьабхьну.
 Дугьан фабрикайи гьурху
 Халачийри выставкйирий:
 Париждин ва Мануэлин,
 Лейпцигдин ва Токийин
 Гьахьну медалар гьизилин
 Гьарган гьазанмиш аҠури.
 Му фабрикайин чешнелу
 Халачачи уткан, адлу:
 Бесхалум, Пери, Жюьмайи
 Урхури гьорчег тӀаракьу,
 Халачийр заан, успагьи
 Чиб адлу аҠури гьахьну.
 Къялаь Ватандин герб ади,
 Дурадин сабнуб халачи
 Лап яркъуди машгьур гьабши.
 Верховный Советдиз думу,
 Ядигар вуди лайикьлу
 Фабрикайи пешкеш гьапӀну,
 Магьа Баху гьамцир гьахьну,
 Аьлимарин сихил дугьу
 Гизафси чан машгьур гьапӀну.

IX

Аьлимарин хизандий му,
 Мирзабег – игит, гьунарлу
 Мургу гьахьну, аьдалатлу,
 Савадлу инсан, жюрэтлу.
 Дугьу чав-учв гьязур гьапӀну,
 Багьри Ватандиз вафалу
 Духьну, думу аҠуз ккунди
 Лигим, авадан, къудратлу.
 Гьужийрин хизандий думу
 Гьюрматлурра вуди гьахьну.
 Мил гьабшиган гьулаь думу,
 Вардин кӀакӀнаь шули гьахьну.
 Сумчрарий сифте арагьну,
 Мьярака жанлу аҠури,
 Думу ялхьвник шули гьахьну.
 Инсан гьулаь кечмиш гьаши
 Вахтна, думу рюгьникк шули,
 Саламдиз инсанар гьафи
 Дугьу, учв рягьимлу шули,
 Дурадин теклиф аҠури,

Хулаз хьади гьюри гьахьну.
 Накьв-къулин гьайгьушнаь
 шули,
 Лазим касариз ляхин му,
 Табшурмиш аҠури гьахьну.
 ГьяцӀли гьапӀу турси, думу
 Гьамцир игит мургу гьахьну.
 Багьри гьуландар савадлу
 ДапӀну, аьвамвал терг аҠру,
 Му ляхинра мянфяаьтлу
 Дугьан фикрий ади гьабхьну.
 Магьа думу, шам кабхьнайи
 Тавхана чан хулаь, сарди
 Текна-текди дусну айи,
 Ккагьну дерин хиялари.
 Халкъ чан багьри, гизаф ккуни
 Вари аьвамвалиь ади,
 Думу шул дартмиш аҠури.
 Хулаь сикин, сакит вуйи,
 Тек саб чӀамчч, чарх йивури,

Парлагъди тІибхури айи,
 Гагъ-гагъ шамраз багахъ шули,
 Дидин аквнахъ хъана зарбди,
 Зирекди гъабхъну тІибхури.
 Мирзабег дидиз лигури,
 Чан фикрар чаз дерин шули
 Гъахъну, дурари, пис ,ккагъри.
 Фу лигарва, сабан дупну,
 Хлинцар чак кирши, тІирхру,
 Али йишвлан люкъси ергну
 Хулаъ тяди лицуз хъюгъру.
 Хъа саб герен яваш шули,
 Ккудулхуз хъюгъру чав-чакди.
 Завуъ люкъра, Мирзабегси,
 Чав-чаз ккуни хюрч абгури,
 Парлагъди шул тІибхуз хъюбгъри.
 Хюрч ккадрабхъган, хъана думу,
 Завун аършдиз шул тІибхури.
 Мирзабегра дишла, тяди,
 Дуфну, чан столихъ дусри,
 Дугъу чан арчул хил хъапІри,
 Дав хулан цалариз гъяцІли
 Гафар кІуру, радиф алди:

– Я, эллер, гъач лигай учву,
 Чамчч дубхъну,
 чІамччлизра гъаму,
 Шамран акв думукъан варлу
 Даршра, думу чаз хуш дубхъну,
 Аквнахъна фукъан тамарзу
 Дубхъну, учв ттабхъри аш думу.
 Хъа ухъу, инсанар жанлу,
 Аъвамвалиъ ахъа гъузнуну.
 Му ихъ тахсир, нукъсанвал ву,
 Мици шулдар, чара дапІну,
 Халкъ ихъ багъри, ухъуз ккуни
 Савадлу дапІну ккун вари.
 Хъанара дерин фикирлу
 Духъну, дугъу чав чаз кІуру:
 – Мирзабег, яв хал-тавхана,
 Закурилан ккебгъну, багъри,
 Аъвам халкъ апІру савадлу,
 Дидкан мектеб дапІну ккунду.
 Къуру гафар апІуз аъгъдру,
 Чав фу гъапиш, Мирзабегу,
 Дишла, хъа йигъан саб дупну,
 Тяди апІурира гъахъну.

Х

Садпи йигъан дарсназ дугъан,
 Инсанар гъюр цІухъур каскъан,
 Къюдпи йигъан дурар саки,
 СумчІурикан сар кам дарди,
 Дарсназ дугъан дуфну шулу.
 Гъафидариз дишла дугъу
 Сифте чан ихтилат ккебгъну,
 Радиф алди гафар кІуру:
 – Савадсузвал ву пис бала,
 Хъа илимна савадлувал
 Жанлу къувват шула зурба.
 Лигаи Европайиз гъийин,
 Думу ухъутІан улигъ гъа.
 Диди учв дапІну савадлу,
 Илим чан улигъна гъубхну.
 Анжагъ думу сеbeb дубхъну,
 Саки саб аъсринкъан думу

УхъутІан улигъна гъубшну.
 Халкъдин регъбер Сталинди,
 Политбюройиъ улхури,
 ДабтІури, лап дюзди гъаппу:
 – Кюгъне ЕвропатІан ухъу,
 Ахъа аъсрин къяляхъ гъузнуну.
 Айгъана му аъгъвал чІуру
 Лап саб жикъи вахтна ухъу,
 Терг дарапІиш, рюгълу духъну,
 Европайи, хумпІ-шумпІ дапІну,
 Хъугъай, ухъу терг апІуру.
 Ихъ регъбрин гафариз гъаму,
 Бажит духъну, учв ихъ халкъди,
 Савадлу апІури тяди,
 Къюб хъуд йислан хъа гъаму,
 Къяляхъ гъузувал терг дапІну
 Уълке авадан хъуз хъюбгъну.

XI

Думу вахтна ухъухъ гъахъну,
 Лениндин дих апІбаз лигну,
 Аьвамвал терг апІуз хъюгъну.
 Дугъу ВЛКСМ-дин кьюбпи
 Съезддиз чаз теклиф гъапІси,
 Дугъу, минбархъан улхури,
 Дугъу дабтІури-дабтІури,
 Жигъилариз, радиф алди:
 – Урхай! Урхай! Хъана урхай!
 Дупну, урхуб теклиф дапІну,
 Уьмрин гужли яракъ тувну,
 Инсанар ва уьлке жанлу,
 Авадан, хушбахтлу апІру.
 Ленин съезддиз гъюради,
 Уьлкейин ихъ гъакимари
 Ва съезддин делегатари
 Дугъкан гюзет апІури
 Гъахъну: – гъамус, гъелбет, дугъу
 Ухъуз ва аьламдиз, багъри
 Инкъилаб дюн'яйиъ вари
 Фила ва фици думу
 Гъабхуруш, гъи ухъуз кІуру.
 Саб гъаму гюзет апІури,
 Гъахъну регъбрикан вариди.
 Аьрифдар регъбри варитІан
 Важиблу, гъял дапІну ккуни,
 Месэла аьвамвал вуди
 Гъахъну гъисаб апІури.
 Гъаддиз съезддин дугъу
 Жигъилариз васи гъапІну:
 – Урхай! Урхай! Хъана урхай!

Савадлувал мерд кьувват ву,
 Ухъу, уьлке апІру жанлу.
 Мирзабегу регъбрин гъаму
 Васи, пайдагъси, за дапІну,
 Багъри гъуландар савадлу
 АпІбан месэла дирбашди
 Чан улигъ дивбанди гъахъну.
 Регъбрин му васийн аьшкълу
 ГъапІу, дирбаш Мирзабегу
 Дишла, тяди чав-чаз кІуру:
 – Лиг, Мирзабег, кагъал махъан,
 Кагъалвал ву аьхю нукъсан.
 Закур гъапи миршнахъ гъира,
 Рижв даршиди, гъаци гъубзна.
 Ихъ гележег гъийлан ккебгъра,
 Вахт ангел дарапІди, ухъу,
 Ихъ халкъ дапІну ккун савадлу.
 Чав-чаз гъаму гафар дупну,
 Мирзабег дишлади, тяди
 Йицран кІарчархъан дибисну,
 Ляхнихъ хъюгъру, аваданлу.
 Мирзабегу ляхин гъаму,
 Сифте гъулан багъдиъ ккебгъну.
 Хъа чан тавхана гъабалгу,
 Хулаъ давам апІури,
 Дугъу гъуландар чан багъри,
 Савадлу апІури гъахъну.
 Магъа гъамци гизаф читин,
 ШартІариъ учв икрягъ дарши,
 Дугъу халкъ чаз гизаф ккуни,
 Савадлу апІури гъахъну.

XII

Гъамус сану Мирзабегу,
 Му ляхин лап жавабдарлу,
 Ихъ халкъдиз улхру мелз туву
 Темирхан Шалбузовдихъди
 СатІиди кІули гъабхури
 Гъахъну, бизарвал аьгъдарди.
 Хив мектебдиъ лихури,
 Темирхан директор вуди,
 Хъа Мирзабег учв завучди,

Му кьюред дирбаш мургари,
 ЧІалнан, ухъуз гизаф багъри,
 Дидин гъурулуш читинди
 Тяйин апІури, думу
 Илимдин бинайиин дивну,
 Аргъаж, артмиш апІуз хъюгъру.
 Дурари ихъ чІалниинди,
 Къурагъ дубхъну, акъахъ гъабши,
 Гъубкъу хутІлиз мархъси ккуни,

Мектебариз лазим вари,
Китабар дюзмиш апури,
Му ляхниин машгул духну
Гяхъну, дулар сикин дарди.
Сифтейин букварь дулари,
Гязур дапну, халкъдиз тувру,

Думу ихъ халкъ савадлу
Апуру ахью савкъат гяхъну.
Чювккерин Мирзабег магъа
Гамцир гъайгудар, рягымлу,
Инсанперес инсан гяхъну.

XIII

Мирзабег абара гяхъну,
Чан хизандин клан-клул апуру.
Жаднакк устайи, шид тувну,
Илдан лигим, мягъкам апуру.
Дугъу чан веледарра гъаци
Гяхъну лигим, личив апури.
Сабан чахъна теклиф дапну,
Дугъу чан баяриз гъапну:
– Лигай, йиз веледар, сану,
Учву клачI-клачI, ликри-клул'ин
Духну, йиз хиялар вари,
Ригъ алабхъган, ушвар арцу
Кюкйирси, хуш дигмиш гяхъну.
Айгъана саб уж'вал учву,
Ихъ халкъдиз бахш гъапиш,

думу,

Учву гъарган бахтлу шулу.
Уж'вал апуз хъергай учву,
Думу учвуз даягъ шулу.
Вари учв уьмриъ, гъюз имбу.
Чатан дюн'яйиз удучивну,
Дидиъ лицуз хьюгъси, учву,
Чешнелу йихъай, вафалу,
Багъри ихъ халкъариз адлу.
Абийрин агъалиъ сабну

Гафар а гизаф метлеблу.
Хъебехъай, дидиъ клураш фу:
– Уж'вал дапну, гъюлиъ учву
Ипишра, пуч шулдар думу,
Дидкан халкъдиз,
чан гъюн ккивну,
Гъуллугъ апуру даягъ шулу.
Учвур, йиз баяр, сану,
Халкъ бадали женгнаъ архъну,
Игитвал, гъунар улупну,
Халкъдиз ихъ йихъай вафалу.
Аьрифдар Марксди, адлу,
Вари дюн'яйиз савадлу,
Саб ваританна метлеблу
Ляхин мердди теклиф гъапну.
Хъебехъай, гъапибдихъ дугъу:
– Илимдихъна вуй рякъ ккабклуб
Шулдар зат, дидихъна гъягъру.
Дидин тепйирик ишигълу,
Бизар дарши, кеъри гъушур
Гъацир илмин сагъиб шулу.
Йиз веледар, узуз багъри,
Гъит учвуз йиз гъаму васи,
Уьмрин гужли яракъ ибшри!

XIV

Тарихнан чарх сикинсузди,
Лиргъ-лиргъ апури шулу.
Чан самрилан илдигъури,
Йигъар, вазар магъа гъамци,
Йискъубарра ккудуршуру,
Дюн'яра, ухъуси вари.
Чан вахтна Белинскийи,
Аьяндар духну, умудлу,

Дюзди гъапиганси, дугъу,
Ватан багъри чан, савадлу
Дубхъну, дюн'яйин авадлу,
Улигъ думу хъади рякъру
Чан худлар, гудлариз адлу,
Бахилвал апури гяхъну.
Магъа гъациб вахт улубкъну,
Веледарра Мирзабеган:

Загъир, Велибег ва Сюбгъин,
Гагаи васи гъапІганси,
Мердди, кагъалвал дарапІди,
Мектебарий дерин, яркъу
Маканарик дишла кучІвну,
Абгъювалар гъадагъну.

Хъа тягъсилин заан урхру
Илмин читин рякъ-хулиъди,
Дидин гъарзархъан хъичІхну,
Кеъри, гъари бацар’инди,
Гъудуркъу аьлимар духъну,
Илимдин майдандиз гъафну.

XV

Хизандий гъужйирин гъаму
Сюбгъин велед ахъюну
Гъахъну, дирбаш кас, жюрэтлу.
Институт ккудубкІну, думу,
Абгъювалар дерин, яркъу
Ади, багъри гъулаз дуфну,
Чан гагаси, учвра думу,
Багъри гъуландар савадлу
АпІру ляхнин сагъиб шулу.
Чан гъулан мектебдиъ къялан,
Думу саки сумчІур йисан
Директорди гъахъну аднан.
Гъаму вахтна гъулаъ дугъу,
Мектебдин гюрчег, авадлу
Дараматра тикмиш дапІну,
Думу дишла ляхник кипру.
Мектебдиъ дишлади дугъу,
Жюрбежюр ва мянфяаътлу,
Кружокар тешкил дапІну,
Школьникар аргъаж апІру
Гъаму мумкинвалра тувну.
Дугъу абгъювалар тувну,
Тербиялу, лигим гъапІу
Саки варж касдихъна адлу,
Баяр-шубар, вузар дурхну,
Уълкеийъ ихъ, кІан-кІул адру,
Ватандашар духъну варлу,
Зегъмет зигбиин машгъул ву.
Сюбгъин чан уъмрийъ авадлу,
Мерд ватанпервер, ялавлу
Вуди гъахъну, гъарган адлу.
Дугъан зегъметар лайикълу
Гъузундар дяркъеди гъаци.
Дурар назарназ гъадагъну,
Гъайгъударлу гъюкми думу,
Республикаийн лайикълу

Мялимвалин му ччвур тувну,
Лишанлур гъапІну думу.
Ухъу, рягъимлу наслари,
Думу учв рягъматдикк ккаъри,
Худайикан ккун апІурхъа:
Гъит майтиз дугъан накъв-къулин
Ругарикан ипек апІри.
Хизандий гъужйирин адлу,
Къялану чве Загъир гъахъну,
Учв-чаин гизаф умудлу.
Дугъу набалугъ, учв бицІи
Вахтна мерд хиял апІури
Гъахъну, мектебарий багъри,
Классарий эвелимжи
Учв дарсар тувуз удукъру,
Дилавар мялим шуз ккунди.
Чан гагаийн рякъ-хулиъди
Гъягъюри нач-гучІ дарапІди,
Гъахъну учв гъязур апІури.
Хиялар чаз ади гъаму,
Мектеб ккудубкІубси, думу,
Рихи Дербентдиз душну,
Педучилищейик кучІвну,
Урхуб чан давам апІуру.
Дербентдиъ урхури дугъу,
Учв чешнелу ва зигъимлу,
Чаан фу вушра удукъру
Студентси улупуру.
Гъаддиз мушваъ дишла думу,
Чан дилаварвализ лигну,
Профкомди ктагъуру.
Гъамци дугъкан халис адлу,
Фидакар ва къанажагълу
Жмяаътлугъ мургу шулу.
Педучилище ккудубкІу
Загъир, гъевесну, чан аьшкъну

Чав къаст гъапІганси умудлу,
 Классариъ сифте ккергъру
 Дарсар тувру мялим духъну,
 Думу чан ватандиз гъюру.
 Сифте дугъу гъулаз дуфну,
 Мялим вуди дарсар тувру
 Живанариз гъулан багъри.
 Хъа Гъвандикк, ГъуштІил лихури,
 Загъири учв дирбаш вуди,
 Ляхин-кар, фу вушра – вари
 Удукъру игит мургуси,
 Улупуру халкъдиз вари.
 Амма чан гагайин васи,
 Дугъан зат кІваълан дурубшири
 Гъузнайи гъи гъапиганси.
 Васи чан гагайин гъаму,
 Заминлу ниятси дубхъну,
 Загъирин кІваъ ади гъабхъну.
 Дурари рюгъламиш гъапІу,
 Думу инситутдик кучІвну,
 Чан эрзиман ва авадлу,
 Хияларин эйси шулу.
 Загъири институтдиъра му,
 Дербентдиъси, учв зигъимлу,
 Чаан фу вушра удукъру,
 Дилаварси улупуру.
 Магъа гъамус гъамушваъра,
 Ляхин тешкил апІуз шлу
 Загъирин дирбаш'вал дябкъну,
 Думу комсомолин адлу
 Тешкилатдин секретарди,
 Ктагъубси, дишла дугъу,
 Дидин вари ляхнар жанлу,
 Жигъилар чиб дапІну рюгълу,
 Тешкилат ляхниъ зяиф му,
 Ректоратдин багахъ адлу,
 Кюмекчиси шулу варлу.
 Думу вахтар кІваин шули,
 Загъири, учв гъамлу шули,
 КІура: вахтар гъайиф думу,

Дураар ухъхъан ярхла гъахъну...
 Институтра дишла сану,
 Агъюваларихъди яркъу
 Учв-чав яракъламиш дапІну,
 Чав къаст гъапІганси умудлу,
 Загъир гъевеслу ва ашкълу
 Духъну чан вахтандиз гъюру.
 Мушваъ сифте, Гъвандикк дугъу,
 Къялан мектебдиъ гъулан му,
 Пушкиндин чІалнан девлетлу,
 Лениндин чІалнан къувватлу
 Мялим духъну дарсар тувру.
 Магъа, гъамци вахтар гъяру.
 Дидик ухъуз мялум дару
 Аьламат ка, мерд, къувватлу,
 Дюн'яйиъ фу ашра, диди,
 Вари чаз ккун гъабшиганси
 Шулу, дигиш апІури.
 Загъир райондиъ чан багъри,
 Дишла машгъур шулу, тяди,
 Тажрубалу, тешкилтаци
 Мялимси вари удукъру.
 Зав марциб гъабшиган ригъди,
 Варлу ишигъ тувруганси,
 Загъирра вахтну дишлади
 Машгъур дапІну шулу, мердди,
 Институтдиан учв гъаши,
 Саб кафедрайин деканди
 Дугъаз теклиф шулу тяди.
 Райкомдианра райкомдин
 Лихуз къюрпи секретарди,
 Дугъаз теклиф шулу марцици.
 Амма Загъир мерд, фагъумлу,
 Эвелган кІваъ гъаши, архъну,
 Хиялари чан умудлу
 Ягъалмиш апІдар, улдугну.
 Думу дишла чан фагъуну,
 Институтдиъ кафедрайин
 Ассистентди лихуз дупну
 Гъягъюри, рякъ-хулиъ шулу.

XVI

Зав марциб гъабхъиган, ригъди
 Варлу ишигъ тувруганси,

Му институтдиъ Загъири
 Чав, чахъан фу вушра шлу,

Удукъувалар чан гурлу,
 Институтдиъ улупуру.
 Дидин ректор, дирбаш мургу
 Загъириз мерд далу шулу.
 Худайи чав рягъим дапІну,
 Инситутдиз пешкеш гъапІу,
 Дилавар жви, аьдалатлу,
 Мяргъяматлу, бажаранлу
 Аьгъмед Мягъямедовичди,
 Загъир тяди, гъюрматлуди,
 Институтдин кар-кеспийин,
 Жямаябтлугъ кафедрайин
 Деканди дерккубси, дугъу
 Чан цІийи декандиз кІуру:
 – Увуз му яв ляхниъ цІийи,
 Хъуркъувалар ишри, багъри!
 Загъир гъуздар буржлу вуди,
 Дугъу дишла, къял чан къяни
 ДапІну, дугъаз гъюрматлуди,
 Чухсагъул мялум апІури,
 Жаваб тувру, чачъ хъугъруси:
 – Инанмиш йихъ, ректор багъри,
 Ляхниъ му ихъ ухъу вари
 Натижйири шад апІиди.
 Загъири чав гъапиганси,
 Аста-аста ляхниъ цІийи,
 Дигиш'валар гизаф тІаъри,
 Кафедрайикан дишла адлу
 Тажрубайин макан шулу.
 Загъирин кафедрайиз му,
 Уълкейин гизаф вузарин
 Вакилар кам дарди гъюри
 Гъахъну, гъаму кафедрайин
 Тажруба дубгъуз къаст ади,
 Гъятта Москва ва Питерин
 Вакиларра мина адлу,
 Сикин дарди гъюри гъахъну.

Загъири кафедрайиъ му
 Аспирантурара абцину.
 Чав дугъу, чачъна гъадагъну,
 Саки ягъчІвурихъна хъуркъну,
 Аспирантар гъязур дапІну,
 Илимдин майдандиз адлу,
 Дураар чав рякъюн апІуру.
 Институтдин мерд ректори,
 Загъир дяркъну бажаранди
 Дугъу чав чан хушнининди,
 Загъир гъаъру урхуз тяди,
 Уълкейиъ Москвайин адлу,
 Илмин ахтармишар гъахру
 Институтдиз аспирантди.
 Институтдин гурзликк ккучІври,
 Загъири чав чакди тяди,
 Гафар кІуру чан гагайн,
 Маркеси дюн'яйиз гъапи,
 Бализ чан васи апІури.
 Марксдин дерин, мяналу,
 Гафари рюгъламиш гъапІу
 Загъири, аспирант духъну,
 Гъахъну кагъалвал дарапІди,
 Чан къягъалвал улупури.
 Илимдин майдандиъ читин,
 Дябкъну зигъимлувал дугъан
 Му институтдин ректори –
 Шанскийи чан марцци кІваан,
 Ккун апІуру Загъириккан,
 Институтдиъ гъузуб дугъан,
 Чахъди лихури гъаммишан!
 Амма Загъириз ккун шулу
 Учв чан Ватандиз дуфну.
 Гъайиф, ляхнар ккун гъашикъан
 Тамам даршулира гъузру,
 Жара чарасуз ляхнари,
 Чпин гуж гъалиб апІури...

XVII

Москвайиъ дирбаш Загъириккан,
 Уълкейиъ гизафси аднан
 Илмин академияйин
 Институтдиъ яркъу дерин,
 Агъювалар ади варлу,

Диссертацияра дюбхну,
 ЧІалнан илмин бажаранлу,
 Гъудуркъу мерд аьлим шулу.
 Академияйин гъюкми,
 Дилавар Загъириз тяди,

Халкъарин дуствалин адлу
 Институтдиъ ляхин тувру.
 Мушваъра лихури думу,
 Дишла машгъур шулу, адлу,
 Дилавар мургуси варлу.
 Му институтдин ректори
 Загъир гъаъри гъахъну гъунши
 Турцияйиз, душваъ дугъу
 Ихъ тягъсилин ихъсиб къайда,
 Тешкил апІуз гъадушваъра.
 Инсан, ляхин-кар удукъру,
 КІури шулу, улиъ шулу.
 Загъирин бажаранвал му
 Назарназ гъадабгъну шулу.
 Ихъ Советарин Союздин
 Халкъарин мюгъкам дуствалин
 Обществойин вакилари.
 Му обществойи дишлади,
 Загъириз хизанра хъади
 КІару Африкайиз гъягъру,
 Бейхабар теклиф апІуру.
 Дугъаз Сьерра Леонейин
 Республикайиз учв душну,
 Урус чІалнан курсар тІаъну,
 КІару Африкайин адлу,
 Ужуйи урхру, зигъимлу
 Баяр-шубар гъязур дапІну,
 Дурар хъа урхуб давамлу

АпІуз ухъухънади гъаъру,
 Жавабдар табшуругъ гъаму
 Дишла, тяди дугъаз тувру.
 Му табшуругъ жавабдарлу,
 Загъири кІваантІан гъахъну,
 Хушлуди тамам апІури.
 Африкайиъ лихури дугъу,
 Хъанара сабсан важиблу,
 Ляхин-кар апІури гъахъну.
 Вари Африкайиъ кІару,
 Ухъуз хуш дустар, вафалу
 Загъири агури гъахъну.
 Дугъазра гъахъну аьгъюди,
 Табшуругъдик чаз тувнайи,
 Политика кади гъабхъну.
 КІару Африкана ухъу,
 Дуствалин рафтарий духъну,
 Дидин вакилар гъадирлу
 Ухъухъ гизаф гъязур дапІну,
 Африка ухъуз дуст апІру,
 Мерд ниятар ади гъахъну.
 Ухъухъ дурхну, лигим гъаши,
 Африкайин вакилари
 Дугъриданна, ухъу ккунди
 Дуствал ухъухъди лап гужли,
 Чпин уълкйириъ апІури
 Гъахъну, апІура гъамусра.

XVIII

Илимдин майдандиъ адлу,
 Загъирин заан, метлеблу
 Лайикълувалар баркаллу,
 Вари назарназ гъадагъну,
 Педагогикайин думу
 Илмарин доктор ву адлу.
 Думу ихъ республикайин
 Ва гъацира Урусатдин
 Мерд, лайикълу мялимра ву.
 Думу хъана заан гъахъну.
 Загъир – лайикълу, зигъимлу
 Академикра ву, адлу.
 Худайи чаз рягъим дапІну,

Тувнушра заанвал гъаму,
 Думу дамагъ-санчагъ ктру,
 Чан халкъ авадаан ва адлу
 АпІру, дирбаш ва баркаллу,
 Мерд, жалали мургу гъахъну.
 Дигиш дарши, гъацир вуди,
 Думу гъузна уьмрий вари.
 Дугъан гъаму мерд, лайикълу,
 Заанвали мажбур узу
 ДапІну, бикІураза гъаму
 Поэма хизандикан му,
 Аьлимарин бажаранлу.

XIX

Хизандиъ велед биџину,
 КучІал дарди кІури шулу:
 – Варидиз хуш меэл духъну,
 Ляхин-кар – вари удукъру,
 Дилаварчи мургу духъну,
 Хизандин бенегют шулу,
 Наслин уьмур давам апІру.
 Хъана дюзди кІури шулу:
 – Лайикълу даттуч шуз ккуни,
 Шюхъди учв муртдиъ имиди
 Шулу «џив-џивар» апІури.
 Вари тахаллусар гъаму,
 Дюздар вуйиб тасдикъ гъапІну
 Илимдин майдандиъ суйлу,
 Велибеган уьмри адлу.
 Дугъу, учв духъну жюрэтлу,
 Илимдин майдандиъ архъну,
 Ахъю гъунаран лайикълу
 Улупну, ихъ чІал девлетлу,
 Дерин, авадан ва жанлу
 ДапІну, халкъдиз пешкеш гъапІну.
 Узу дюзди дупну ккунду:
 Велибегра парсанг гъахъну,
 Чан чве Загъириз баркаллу.
 Загъирси, думура хъиршну
 Чан дадайихъ сегърин ухди,
 Ахсрар мялум шуз хъюгъради,
 Даттари уьйир апІури,
 Йигъ мялум шуз багахъ шули,
 Думу бабаз бажаранлу,
 Аьлим ишри дупну хъиршну.
 Гагайи гъапІганси васи,
 Мектеб аьгъювалар ади,
 Дишла думу ккудубкІубси,

Велибег, ахъю къаст дапІну,
 Москвайиъ варитІан адлу,
 Илмарин макан гъудуркъу,
 Академияйик кучІвну,
 Чан урхуб давам апІуру.
 Мушваъ диссертация дюбхну,
 Думу филологияйин
 Доктор шулу аваданлу.
 Илимдин майдандиъ думу,
 Чан гизаф лайикълу, варлу
 Ахтармиш апІбари думу,
 Яркъуди машгъур апІуру.
 Диссертация бикІури,
 Велибегу кІури гъахъну:
 – Хъугъай, гагъ-гагъ азуз узу,
 Раццахъна дуфну, лап тяди
 Тахил гъебгри, чІвеъ апІури,
 Рузи хъвархъсарихъан вари
 Марџ апІурайи нежберси.
 Велибегу кучІал дарди,
 Му гафар гъапну лап дюзди.
 Дугъура, гъадму нежбриси,
 ЧІалнан хутІлиъ бизар дарши,
 Дидиъ чав ачІал апІури,
 ЧІал ихъ багъри, ухъуз ккуни,
 Хъвархъсарихъан марџ апІури,
 ЧІалнан нугъатар’ан вари,
 Халкъ ихъ гъаври шлуганси,
 Илимдин бинай’ин алди
 Дуран тартиб апІури,
 ЧІал ихъ дерин ва девлетлу
 АпІурайи игит мургу,
 Гъи Велибег ву пуз шулу.

XXI

Велибегу амур дапІну,
 Илмарин майдандиъ адлу
 Ахтармишар тешкил дапІну,
 Табасаран ва дагъустан
 ЧІалариз хас ва авадан,
 Словарар дюзмиш дапІну,

Му чІаларин ери-бина
 Лексикологияйин хазна,
 ЧІалариъ фици хъиршнуш, му
 Сифте ачухъ гъапІу мургу,
 Думу ихъ Велибег гъахъну.
 Магъа гъамци чав-учв дугъу,

Йигъаз аку майдан тувру
 Сегъриндин ахсарси варлу,
 Илимдиъ учв машгъур гъапІну.
 Думу хъана сикин дарши,
 Юргъунвална, бизарвал чан,
 Асуллагъ зат гъисс дарапІди,
 Дугъу ухъухъ чІалназ лезги
 Хас, тялукъ чІаларин вари
 Гидишатдин ери-бина,
 Лексикология хъана
 Девлетлу апІру авадан
 Лексикографияра дугъу,
 Илимдин майдандиъ адлу,
 Сифте вуди ачухъ гъапІну.
 Магъа хъана чав учв дугъу,
 Илимдин майдандиз дуфну,
 Элбезлиз раид гъапІну.
 Велибегу чав кІул’инди,
 Ва жарадихъди уртахъди,

Мектебариз йицІбариинди,
 Гъюлериз нирарин шидси,
 Чарасуз, гизаф метлеблү
 Программйирна словарар,
 Дюзмиш дапІну, тувну дурар.
 Дугъу хъана, сикин дарши,
 Табасаран чІалнан багъри
 Дидиз хас омонимарин,
 Этимологияйин ва
 Хъана урус-табасаран
 Словарар му чІаларин,
 Тяди-тяди дюзмиш дапІну,
 Мектебариз пешкеш гъапІну.
 Магъа хъана гъамци дугъу,
 Учв аьрифдар ва фагъумлү
 Аьлимарин тавназ духну,
 Илимдин майдандиъ адлу
 Учв сабансан машгъур гъапІну.

XXII

Гъамус му кьюред чвйири,
 Сарилан сар аслу дарди,
 Илимдин майдандиъ багъри,
 Фидакар зегъмет зигури,
 Гъушу улигъна йисари
 Чалназ ихъ хас, тялукъ вари,
 Гъубзнаш фу гъял апІуз дарши,
 Сихлин адлу жилгъйириъди,
 Гъягъюри зат бизар дарши,
 Дурар гъял апІури вари,
 Уьмрин гужли яракъ вуйи
 Ихъ халкъдин мерд мелз дурари,
 Чалнаъ ихъ айикъан вари,
 Нугъатар жанлу апІури,
 Думу литературайин
 Чалси вари халкъдиз, багъри,
 Пешкеш апІбан женгнаъ ади,
 Дурари а сикин дарди,

Илим улигъна гъабхури,
 Думу девлетлу апІури,
 Ухъу вари шад апІури.
 Гъит дурариз женгнаъ гъаму,
 Хъуркъувалар ишри гурлу,
 Аьлимарин хизан адлу,
 АпІруси машгъур ва варлу.
 Хъа ихъ халкъди чІал чав апІри,
 Дерин, девлетлу, тясирлу.
 Бабари ихъ ухъуз тувси,
 Аьлимари тартиб гъапІси,
 Терефкарвалар дарапІди,
 Герек адира, адарди
 Дидиъ саб артухъ аьдряхри,
 Ихъ уьмрин гужли яракъси,
 Наслариз гъюз имбу думу
 Литературайин чІалси
 Тувну ккунду, саламатди.

Ибрагъм ИБРАГЪИМОВ

АБАЙИН ВАСИЯТ

Жигъилариз уьмрин дарс ибшри кѳури,
Ахю аба явашдиси улхура.
Уткан йифсиб мужрийик чан хил кучри,
Мярифатнан гафар арайиз хура:

– Зуз къисмат гъабхъи ярхи уьмриъ, баяр,
Алахъну хайлин аъжайиб дюшюшар.
Гъадрар вари фикриъ гъузнайиз, баяр,
Гъаз гъапиш, дуарар гъичра гъархуз шулдар.

Ичкийиз, папрусиз мапѳанай гъуллугъ,
Дуарар сагъи бедендиз ву зараркрар.
Зигуз, убхъуз хъюгъна кѳуру «муштулугъ»,
Вузуз варитѳан чиркиндар, зиянкрар.

Футнара учву мапѳанай гъич затра,
Думу вари инсанариз душман ву.
Дидиз аьгъдар уж'вал, я зарафатра,
Футна вари уьмриз пис закарат ву.

Ахъюр-биѳир аьгъяди хъапѳай уьмур:
Яшлуйихъна ахю гъюрмат уьбхюри.
Яшнан биѳидариз насигъят ккунду,
Жвуву жвувхъан нумуна улупури.

Учвхъан шулуш, гъар йигъан зигай гъайгъу,
Жарадариз апѳуз ужувлан ляхнар.
Аьгъю йибхъай: футна, кучѳал ву агъу,
Гъадрари ккидирчуру гъулар, хулар.

Абйир-бабар гъахьиган къаби, аьжуз,
Дурарин гъуллугъар гъуркIай, веледар.
Абайин ччвур гъичра мапIанай ужуз,
Жвувра къаби шлувалкан гъархну ккундар.

Жигьилвалган гъазанмиш гъапIу хазна,
Эйсисузди пуч хьузра мигъибтанай.
Читинвалар алахьган, гъадму хазна,
Артухъди лазим шлувал кIваин гъибтай.

Шлубкъан ухди учIвай диндин рякъюъра,
Ибадат апIуз Къудратлу Аллагъдиз.
Ислам дин ву мусурман касдиз гъякълуб,
Даягъ компас гъаму ва тму дюн'яйиз.

БАГЪА ВУЗУЗ БАГЪРИ ГЪУЛ

Табасарандин саб гюрчег дагъдин
Ерлешмиш дубхъна зуз багъри вуйи гъул.
Гъилигган, думу дагъ ву саб аьхю тIил,
Хъа йиз гъулазра тувна ччвур ЦанитIил.

Хъа гъадму тIилилан рябкъюру Жуф дагъ,
Ич мягъялиъ вартIан ягълиб, успагъиб.
Гъамус ич гъулаъра дубхъна бахча-багъ,
Хифран дере ву ухдитIан чуз айиб.

Гъулахъ хъайич дюзенарра яркъудар,
Ва къадар адрубкъан кюгъне накъварра.
Гъадрар даринхъа тасдикъвал апIрудар,
Ич гъулаз кюгъне тарих а кIурудар.

Рази вуза йиз къисмат гъаму гъулаъ
Балгбиин ва гъулра узуз кпалгбиин.
Аьхюр-бицIириз гъюрмат а ич гъулаъ,
Машгъул духъна ислягъ зегъмет зигбиин.

Вахтназ вуди гъул'ан гъушу жигъилар,
Вахт вахтарик гъюру уч'ин улукъуз.
ХъапIу вахт йиз юлдшихъди, дустарихъди,
Багъа вузуз ва гъичра гъархурдарзуз.

Гъаддиз багъа вузуз багъри ЦанитIил,
Гъич сабанра ву апIидарза батIил.

Гъязур вуза гележегдин уьмурра,
Увуз бахш апуз, йиз багъри ЦанитИил!

ТАЗА УЬМУР АДАБШВУРА ХЪАДУКРУ

Илдибтура кьюрду чан лизи палат,
Манишинвал кипри ригъдин нурари.
Бегъем дапІну кьюрду чаз тувнайи вахт,
КкудубкІру йигъ хъадукрахъна а туври.

Таза уьмур ккебгъуз хъюбгъна хъадукру,
Чан тярифназ жакъвари мукъам хъипна.
Марцц шули кьюрдун йифхъан хутІли, ярквру,
Кюкйир ачмиш апуз гъяракат кипна.

Пагъ, хъадукар гюрчег шураз ву ухшар,
Аьшкъ кубчІвна алабхъуз уччубсиб палат.
Хъадукру тувра гъарариз гъишнар,
Дагълар-багъларира хъабхъра чру халат.

Ригъдира апури манишин артухъ,
Жилихъинди деебтура жумартди.
Хъухърумарин сеснан къяляхъ ич гъядухъ
Мархъ убгъувал давам гъабхъну сьаьтди.

Мархъ убгъувал берекет ву, берекет,
Дидикра гъяркат ка ихъ жил'инна гъюз.
Гъарган шлуб дар мициб пулсуз девлет,
Дупну, гъушза узура бистниз лихуз.

Ккун хъувалра ву хъадухран аьламат,
Гъациб тасдикъвал апурза узура.
Хиял шулки, жил'ин анжагъ мягъюббат
Варидин агъа ву, кІурза узура.

ПсинчІарра хяларди хъуз тІирхура,
Ва чпин йирси хал абгбан гъаразнаъ а.
Цийи уьмур хъапІбаканра улхура,
Гъаддиз артухъ гъайгъушнар а дурариз.

Аьламат ву хъадукра вари ляхнар,
Артухъди аьшкъ кубчІвру жвуакра лихуз.
Ягъурлудар ишри вари гъайгъушнар,
Таза уьмриз лап гъадми шибритІ балгуз.

ХИЯЛАРИХЪДИ ЙИЗ СЮГЪБАТ

Узуна хиялар духънача гъи дустар,
Танишдари гьерхри шулу йиз ляхнар.
Вари учхъан дурариз зат пуз шулдар,
Ужуйи ву. Вахтар гизафра имдар.

Йизна фикрин сатланда вуйи шиърар
Яш гъабшиган арайиз адагъуз ккундар.
Учутланна аьгъдар фицдар вуш дурар,
Устайин хлиъ учу гъеле учлвнадар.

Дустарира му ич шиърар гъурхундар,
Дурар вуйич ич кIваъ гъитуз даршлудар.
Вахтсуз вуди накъвдиз гъушу юлдшира,
Таза йишв'ан кюмек туврачуз шиъриз.

Аьгъдар-аьгъдар, адауруш сейирназ,
Фициб вушра йигъна йишван гъавайиз.
Даршиш, гъитруш узузна йиз фикрариз,
Зяиф гъабшиш фикир, лигуз цларариз.

Ккун хъувалкан узуз бикIуз вахт имдар,
Фикриз лига, дидин яшар гъахъундар.
Гъациб гъиссвал хру узухъна чан цлар,
Узхъан сарун дидхъан гъудучIвуз шулдар.

Ача узуна фикир сарна сарди,
АпIурча чиб чпиз шлу кюмекар.
Аллагъдира гъапIиш учуз Чан амур,
Учвухънара багахъ шалча, ич дустар.

ШАДВАЛИН ХАБАХЪ

Гъач апIурхъа шадваликан хъу фикир,
Алабхъунхъуз дерд-хажалат зигру вахт.
Ари лиг ихъ худлиз. Дархъиди сикин,
Гъяятдиъ жаргъура – гъаддиъ а чаз бахт.

Ихъ уьмур гъябгъиди. Чан вахтра гъибди,
Му дюн'яйиъ ухъуз цибтIан вахт имдар.
ЧIяаьн ухъу гъапIуб фикир дердерин,
УдучIвухъа сейирназ, аьлхъюри маш.

Гъач лигухъа шаду улар гъирагъдиз,
Туври мюгълет мюгълуббатнан «симариз».
Му къадар дердер апІузкъан дюн'я дар,
Гъарххъа, ккунир, читин вахтар, баладар.

Къюред удучІвухъа шадвалин ялхъвниз,
Уларикан кажабку нивгъ чІааьн ву.
Душну, саб ужубсиб ихъ вичун гъарикк,
ЦІа алапІну, апІухъа ужуб шашлык.

Фукъан утканди албагна табиаьт,
Сабдихъди саб хъабалгну, лап уччвуди!
Ухъура, ккунир, абгухъа вахт-сяаьт,
Харжиб гъархну, хъухъа шадвалин хабахъ!

ФУ ККУНДУВУЗ МУ ДЮН'ЯЙИЪ?

Нагагъ уву тувиш узуз саб суал:
«Фу ккундувуз, юлдаш, гъаму дюн'яйиъ?»
Жаваб дабгназа, юлдаш: «Архаинвал,
Архаинвал ккундузуз му дюн'яйиъ!»

Нагагъ узхъан хъана гъерхиш: «Эй инсан,
ВартІан хушлуб фу вувуз му жилиин?»
КІурза: «Ислягъвал, ислягъвал гъар йисан,
Ухъу лицурайи ахъю жилиин!»

Хъана узуз суал тувиш гъамцибра:
«Сарун артухъди ккуниб фу имияв?»
Аьшкъниинди кІарза увуз гъамцира:
«Бахт вуйиз, бахт! Хъа яв кІваин илмияв?»

Белки, сабсана суал тувиш узуз:
«Сарун фу ккундувуз гъаму дюн'яйиъ?»
КІуразавуз: «Мюгълуббат лап ккундузуз,
Айинхъа му жил'ин думутІан меълиб?!»

ЙикІайизкъан чахъди мюгълуббат гъубхур,
ВаритІан ахъю бахтнан кас даринхъа?!
Ва аьхиратдиз сарпир вуди гъурхур
КІваин апІуб тмунурин бурж даринхъа?!

ВАРЖ РЯКЪ – САБ ГЪЯКЪ

(Повестъ)

I

Хъадан мани ярхи йигъари гъарарин кюлериин рягъятди вахт гъапІу чру кІажариз, гъатху духъну, жил'инна ахъуз ккундаршра, чвулин мичІли йишвари эсер гъапІу дурар, гъатху шули, ява-явашди жилиинна ахърайи. ГъяцІли шулайи яркварар гъяркъю гъулан нежбрарик гъаракат кабхънайи, дурар гадар апІури, чвлин тумар урзури, ярхи мичІли кьюрдуз кюлфетдиз хю рябгъюри, урчІарихъ гакІвларин йирхънар диври, чвлин ляхнар ккудукІну кьюрдуз гъязур шули, сар-сарихъди дамагънаъ учІвнаийи.

Кьюрдун гъязурлугдиз дапІну ккуни ляхнарра цІиб дайи: чвлин тумар дурзну ккудукІуб, хъанъ гакІвларин йирхънар дивуб, аълафдихъди – чвукар, хюйихъди кейднар ацІуб.

Ахъиъ юрккгъикк ккитІуз жутди йицар айидари чан вахтна дапІну ккудукІишра, текди йиц айири, затра адрудари, фила шли ккибтІуз йиц тувуйкІан кІури, ккилигурайидари кьюрдуз духну ккуни гъязурлугар фици, фила дапІну ккудукІидихъа? Фикрарик кахъну имбударра гъуларихъ гизаф имийи.

Нежбрарин арайиъ къялан жандкин, ацІу машинан, ляхин апІбакан инжик дару Мягъмуд улихъ душнайи. Мулкар цІибтІан хъадаршра, нежбрарин арайиъ Мягъмудан гъюрмат артухъ айи, чвлин, хъадан тумар дурзну ккуни вахтар гъулан нежбраризтІан Мягъмудаз ужуди аъгъайи, гъар йисан тумар урзру вахтар хъуркъайиз улихъна дугъу йигъар ккимици, гъулан нежбрарин арайиз удучІури, тумран йигъар гъюрайиваликан хабар тувуйи.

Хъадан, чвлин ляхнар ккудукІну, кьюрдуз кюлфетдиз хю дярбгъну, хъанъ гакІвларин йирхъин дивну, Мягъмуд урчІарихъна лизи йиф гъюбаз ккилигурайи.

Чвлин ярхи мичІли йишварикан сад йишван кІюгъял дарди кюмгъригъ гъиву ацІу гакІвларин чІатху уъру аржлихъ ликарин кІанар, хиларин машар гъидирцури, аргури деъну айи Мягъмуду чан хпир Кемсерихъан гъерху:

– Гъушу йисаритІан цци ухъуз тахил артухъ гъабшундарин, хпир?

– Ав, артухъ гъабшну, – кІул хъапІу Кемсери.

– Гъушу йисаритІан цци хю артухъ гъярбгъюндарин? – гъерху Мягъмуду, къамкърихъ лик хъивну.

– Сачдин йисантІан ццидин йисан йицІуб ребе хю артухъ гъярбгъюнхъа, жирир, – хъана шадди жаваб туву хпири.

Мягъмуд цІибсана хпирин багахънаси гъаши.

– Ццийин йис тахиларин бул йис ву, Кемсер, ццитІан артухъ тахил ихъ кейднариъ сарун сад йисанра удрубчІвур кІураза. Гъушу йисаритІан хю артухъ айихъ, ахъиъ убккуз мал айихъ, Къадириз швушв апІру вахт дубхъна, бализ швушв хъирсуз ужур гъавумдихъинди раст гъахъиш, гъюрайи кьюрдну сумчир апІуз кІураза, йиз фикриз уву фу кІуруш, аъгъдарзуз.

Кемсери жилирихъинди инчІ ккадапІу ва шадвал кади гъапи.

– СачтІанмина гьадму фикрарик кахъназа, жилир, хулан ахъюр уву вуйи-ган, гафнан улихъ гьудручІварза кІури, ккебехъну айза, гъи тІублан хъапІну, закур бализ швушв хурушра, йиз терефнаан духъну ккуни гъязурлугар вари гъязурди айиз: шубуд жут палтар, гъаци ахнар-леъфар, саб пут марщци ччим, ахъю гюзгю, гъюнихъ хъибхуз йифрин гвар, ахъю таз, гьадрариз гъилигу жвил-ли жара гъажатарра. Яв кІваз дуфнайи ужуб фикриз къяляхъ мизиган, жилир, узу яв гафарикан рази вуза.

Хпирин «швушваз апІру гъажатар гъязурди айиз» кІуру гафнанан Мягъмуд рази гъаши ва бегъемди хпирихъинди илдицну гъапи:

– Шубарин акъюллувал, ляхин агъювал жилиризтІан хпириз ужуди агъю шул, Кемсер, ихъ гъулан шубарикан сар ужуриз лиг, уву гъапир йиз ккудубкІуб вуйиз.

Кемсериан гаф удубчІвайиз, дугъу давам гъапІу:

– Шуран ужвалси дугъан абайин, бабан ужвалра фикриз гъадабгъ гъа, Кемсер, риш ужур ву пну, шуран аба-баб ужудар дархъиш, ухъхъан хъуд йисазра сумчир дарапІур.

Кемсери кюмгъриз багахъ дапІнайи гъяцІли ликар гъялакди къяляхъ гъи-зигу ва чан ликарин кІанариз бец апІуб жилириз агъю гъапІдар.

– Ухдихъан мина фикриъ айир асккан мягълайигъ Мирзабалайин риш Сейбат вуйиз, – гъапи Кемсери, – Мирзабала ихъ тай адми ву, Сейбат кІуруш, ужуб жандак хъайир, ляхниз дирбаш’вал кайир ву, хпари апІру вари ляхнар гъудургъну, чан тай шубариктІан артухъ акъюллувалра ка.

Хпирин гафар Мягъмудаз зарбди къабул гъаши.

– Швушв вердиш апІрур уву вува, Кемсер, увуз къабулди вуйир ургубди къабулди вузуз. Мирзабала чав жили велед хъайир дар, думу къаби гъашиган, кечмиш гъашиган, Къадирихъан Мирзабалайин мулкдин, хал-йишван эйсивал апІуз шулу. Мирзабалайикан риш ккун апІуб закуриан адапІну ккундар, дугъу узхъан риш хъадрагъур, – гъапи дугъу.

Кемсери хъади-хъади къюб инчи гъапІу.

– Му кайиб ву, къюб инчи хайирназ шулу, – шадди гъапи дугъу, – къан гъаз апІурухъа? Закур ужуб хамис йигъра ву, гъачІнин уву гъарах, элгъет йигъан зура тІублан хъапІарза, дидхъантина сумчриз гъязурлугар гъахархъа.

Бализ швушв хъирсбан шадвал кІваъ айи Мягъмудна Кемсер жара йишваритІан къаназ деъну гъузу, мурар дахъну цІиб вахт хъайизра, гъул’ин даттари уъйирин сес илипу, жилирна хпир, даттарин сесназ иб дириври, нивкІуз гъу-шу. Дурар, гъудгниз гъудужвуз къан дархъбан бадали, бегъем палтар илдидит-ди дахънийи, вушра чпиз гъудужвуз ккуни вахтна нивкІ’ан хъиргдар. Хулан бицІи улд’ан цалик ригъун нурад кархъиган, Мягъмуд нивкІ’ан уягъ гъахъи:

– Астафирулагъ, астафирулагъ, ту иблис, ту шейтІан, я Кемсер, гъаракат апІин, гъудужв, иблисди, шейтІни ухъу алдатмиш дапІна, гъачІиндин гъудгниз къан дубхъна.

Мурари, къан дубхънайивализ дилигди, гъачІиндин гъудгнар гъапІнийи, гъудган апІурайи Мягъмудан кІваъ гъудгник урхру дюъйириз йишв гъибтри адайи. Мирзабалайин хулаз гъушиган, душваъ пуз гъязур апІурайи гафари, къан дубхъну гъялакди апІурайи жилиринна хпирин гъудгнар ярхи апІурайи.

Айвандикна удучІву Кемсерин гъунши хпир Айнайиз Кемсерин хъанъ имбу малар гъяркъю. Айна мюгътал гъаши, варитІан улихъ лижягъ малар

гъяру Кемсерин хянаъ малар ими, фу вуш дубхъна. Айнаи ахю сесниинди чигъ гъапу:

– Я Кемсер бажи, Кемсер бажи.

Айнаин дихназ Кемсер улд'ин алахъу.

– Вай-вай, ебхъури азуз, фу гъарай ву, гъудгник кайза!

– Гъамус гъапуру гъудган шулу? Малар лижягъ гъяну адарва.

Кемсер гъялак гъаши, дугъу хюнира ккудубзну адайи, бети гъадабгъну, гъялакди хюндихъна хъуркърайирин, алдакну, бети гъюбгъю. За шулайи ригъухинди гъилигу Кемсери, къюб кпуру бети дубхну, хюни ккибтуб къабул апдар. Думу ккудубзу хюни лижаз хъапну, хулаз хъадаку.

– Гъийин хамис йигъ ухъуз терсди гъюра, гъи Мирзабалайихъна мягъан кпуразавуз, – гъапи дугъу кидитну дийигънайи жилириз.

– Гъийин хайирнан ляхниз дапнайи ният закурин йигъаз дипдарза, Мирзабалайин хулаз гъягъюз алахъу палтар дугъан хул'ан дарфиди илдитдарза, – гъапи инкар гъахъи Мягъмуду.

Мягъмуд чан кабалгнайивализ гюзгдиан гъилигу, сад-швнуд йигъариинди кадрапди ярхи дубхънайи мужри гъябкъю, думу мужри кадапуз гъялакди гъунши Ражабдихъна гъушу.

Ражаб гъулаъ мужрийир кадаъру даллакчисир вуйи. Дугъахъна мужрийир кадауз гъар жвуми йигъан гъулан гизаф адмийир гъюри шуйи. Ражабди мужри кадапузди къимат бисдайи. Жара вахтари жвуми йигъан гъюру Мягъмуд гъи хамис йигъан хялижвди гъягъругандин палтар алахъну гвачинин ухди дуфнайивалиин Ражаб мюгътал духънайи. Ражабдиз учв наана гъягъюз кабалгнаш агъю апуз ккунди айивалин Мягъмудра гъаври ахънайи.

Риш ккун апури гъягърудар гизафси йишвну, жарадариз хабар даршлубси, гъягъюйи, гъаз гъапиш риш ккун апури гъушур тутрувди хъадауб балин асканвал гъисаб шуйи, гъаддиз, сарихъна душну, риш тутрувуб жарариз агъю апури шулдайи.

Ражаб чакна гъапи гаф гъапириз ккунибси уьохрур вуйи, Мягъмуду учв Мирзабалайихъна риш ккун апуз гъягъюрайиваликан гъапи.

– Ужувлаз дапнайи ният кпулиз гъарабхри, Мирзабала, деуб-гъудужвуб апуз хай шлу адми ву, – гъапи Ражабдира.

II

Къадириз абайинна бабан арайиъ айи гафар ерхъурайи, абайи гвачининтан чан дивнайи палтар алахънайивалра рябкъюрайи, амма варибдин дугъриди гъавриъ ахърадайи. Думу шаклу духънайи, белки, аба швушв ча пуз гъягъюз кидитнайир вушул... Гъулаъ дийигъуруш, аба шлин хулаъ учивуйклан? Бали вари гъулан шубарилан юкв илбицу... бегъемди сариинра дийибгъдар. Абайин къяляхъ жиниди ул хъипу Къадириз, думу Мирзабалайин хулазди учври гъяркъю. Сейбат ккун апури гъягъюрайивалиинна шак гъабхъи, вушра аба хъадакну гъюбаз ул ккади, абайик кайи хабар агъю апуз ккунди, ккилигуз хъюгъю.

Гъулан къялан кючейиан исина гъягъюрайи Мягъмудаз чан улихъ гъич сар касра гъахъну ккундайи, кючейиъ улихъ адми гъахъну даккнивалин себебра гъадму вуйики, гъахъури наана гъягъюрайир вува кпури, гъерхиш, чав гъя-

гъюрайи йишв гьерхдарикна пуз ккундайи. КІул ис дапІну, гъялакди гъягъюрайи Мягъмуд Мирзабалайин хянан ахю урчІарихъна хъуркю ва чав саризра дяряркъди Мирзабалайин хянаъ учІвбиин рази гъаши.

Мягъмуд гъягъруган, Мирзабала хулаъ адайи. Аъйшат фикрарик кахънайи, Мягъмуд чпихъна фициб гъулугъназ дуфнайир вуйкІан, кІурайи. Саб гъелди хулаъ деъбалан къяляхъ, Мягъмуду Аъйшатдихъан Мирзабала наана душну аш, гьерху.

– Мирзабала ярквраз душна, гъюз къан апІиди, – гъапи Аъйшатди, жилир хулаз къанди гъюруваликан хабар гъабши Мягъмуду гъуллугъ чаз ачухъ апІур кІури.

Мягъмудан хулаъ хъуркънайи бай а, чпин хулаъра гъацир риш айиган, Мягъмуд риш ккун апІури дуфну айир вушул кІури, фикрар апІурайи Аъйшатди.

Мягъмуд Аъйшатдин фикрарин гъаври ахънайи.

– Мирзабала гъайиз гъузу ккунду, гъуллугъ Мирзабалайихъди вуйиб вуйиз, Аъйшат, – гъапи Мягъмуду.

Йигъ лисуз багахъ шулайи, хян’ан ярквраан гъюрайи Мирзабалайин сес гъабши, Аъйшат гъялакди жилирин улихъна удучІву ва Мягъмуд дуфнайиваликан хабар туву:

– ГъачІнин уву гъушубси дуфну айир ву, гъуллугъ ачухъ апІурадар, апІурайи гафарихъ хъебехъган, Сейбат ккун апІури дуфну айирси ву, лиг гъа кІуразавуз, жилир, ихъ къюриддин арайиъ мясляаът дархъиди, риш тувурза кІуру гаф ушвниан маадапІан.

Мирзабалайи хулаъ деънайи Мягъмудаз салам туву, салам гъадабгъу Мягъмуд ликри гъудужву, арайиъ гизаф гъюрмат айидариси хилар дючІюркъну, хушгелди гъапІу.

Аъйшат лисундин хураг гъязур апІуз хъюгънайи, лисундин гъудгнар апІру вахт багахъ дубхънайи, гъудгнин жикІуз леген-гажин хури, гъадабгъурайир Сейбат вуйи.

Мягъмуд халу гъул’ан-гъулаз ярхи йигъди хялижвди гъаз дуфнайир вуйкІан кІуру фикрар Сейбатдира апІурайи.

Гъудгнарикан кудучІвдарин улихъ Аъйшатди лисундин хураг диву, ва, уълхъан хъадакубси, дугъаз улихъ хъайи синира гъадабгъуз ккун гъабши.

Мягъмуду жибаъ айи гергми манат хилиъ гъибису ва Аъйшатдикан сабан сини гъибтуб тІалаб гъапІу.

Аъйшат Мягъмудан гъуллугънан гъавриъ ахъу. Ачухъди Мягъмуд шуркан улхайиз, Аъйшатди риш хул’ан адау. Бабу хул’ан удучІв гъапиган, риш шаклу гъаши, Мягъмуд чав ккун апІури дуфнайир шул кІури, хулан раккнарихъ, хъпехъури, дийигъу.

Мягъмуд Мирзабалайиз машна-машди деу.

– Фукъан къаназ марччлихъан деиш, марччар ярхлаз гъягъюр кІуру абйирин мисал а, гъамус узура фукъан къаназ чІалра дарпиди деиш, гъадмукъан кІваз артухъ аъзият хъибди, эгер яв ихтияр аш, Мирзабала, увухъна узу гъаз дуфнайир вуш, пуз ккундузуз, – гъапи Мягъмуду.

Мирзабалайи Мягъмудаз ихтияр туву.

– Яв риш Сейбат йиз бай Къадириз ккун апІури дуфназа, – улар Мирзабалайин машназ арснугури гъапи Мягъмуду.

Мирзабалайиз, Аьйшатдиз, раккнахъ иб хъивнайи Сейбатдиз Мягъмуд гъаз дуфнайир вуш, бегъемди ачухъ гъабши, жавабнан гаф Мирзабалайиин алабхъу.

Саб гъулаъ яшамиш шулайидар вушра, Сейбат Къадирин машназ гъилигур даи, вушра Сейбат чав Къадириз ккун апІуваликан рази гъаши. Абайи фициб жаваб тувуйкІан?

Мирзабалайи кІул ис гъапІу, саб дупну хабарсузди риш ккун апІури дуфнайириз тувру жавабнахъ мюгъгал гъаши, жаваб тувуз къан апІурайи жилирихъинди дилигну, гъирагъдихънаси деънайи Аьйшатди Мягъмудаз даккнибсиб жаваб туву:

– Сейбат жилириз тувуз хъуркъну адар, Сейбатдин йицІихъуд йис дубхъну ими, узуз кюмек апІури гъашибси, риш хул’ан адаурна? Сабан риш тувуз узу разиди дарза.

Мягъмудан гафариз жаваб гъязур апІбан бадали фикрарик кахънайи Мирзабалайиз хпирин гафарикан хъял гъафи, маш чІуру дапІну, хпирихъинди илдицу.

– Мягъмуд увухъна шуран йисар гъерхри, увкан риш ккун апІури дуфну адар, риш ккун апІури узухъна дуфна, гъи хъирсну, закур гъахурушра, шурахъ жандак хъа, Мягъмудаз жаваб узу тувдиза, уву дючІюбкъну али йишв’ин дет!

– Риш жилириз тувбан гъякънаан узухъди мясляаът апІуз хай шулдаринхъа? Риш гъапІур, ахъю хъайиз гъюрхюр узу дарин?

– Уву яв мурмрар хъудутІ, – гъапи хпириз хъана Мирзабалайи, – ахъиъ аий личІ хюнди гъапІуб ву, хъа личІ масу тувруган, хюндихъдира мясляаът дапІну ккунду сарун?

Риш тувуз чав рази даруб улупну, Аьйшат хул’ан удучІву.

Мирзабалайи чаз ужуб жаваб тувбак умуд кивну, Мягъмуд Аьйшат хул’ан удучІвбиин рази духънайи. Хайлинси фикир дапІну, Мирзабалайи Мягъмудаз гъамциб жаваб туву:

– Саб ражари гъюб’инди кІулин ляхин ккудубкІури аьдат адар, Мягъмуд. Абйирин мисалнаъ, риш ккун апІури шуран эйсийин урчІарихъна гъюбугъягъбу рукъан шаламар дячІяргъну ккунду, кІура, ухъу сар-сариз ужуди аьгъюдар вухъа, гъюри-гъягъюри жарадаркъан бизар дарапІарза, гъюру хамис йигъаз жаваб дебккарза.

Мирзабалайихъна баркаллагъ кІурайи хил тувнайи Мягъмуду, гъирагъдихънаси дийигънайи Аьйшатдихъинди лигури, гъапи:

– Дюн’яйиинна байна риш гъяйиз агъзур йис улихъна дурарин нюкягъ дибикІна, Аьйшатди гъи фукъан чІигъар гъапІишра, дибикІнайиб гъич сарихъанра кутІубшвидар, яв шуран нюкягъ йиз бализ дибикІнаш, Аллагъдин амриан ухъу гъавумар хъидихъа.

Лисуз хъадакну хулаз гъюз мясляаът вуди душнайи жилир гъюз къан апІурайиган, Кемсер ктисурадаи. Хулазди жилир учІвубси, дугъу гъялакди гъерху:

– Къан гъаз гъапІунва? Гъавумгъардаш’вал ккебгъну гъюрана? Даршсана ккебгъуз умуд кивну гъафунна?

– Мирзабалайи жаваб писуб тувундарзуз, гъюру хамис йигъаз ккилиг гъапунзуз, – гъапи жавабназ ккилигурайи Кемсериз Мягъмуду.

Аба хулаз гъюруган, Къадир хулаъ адаи, абайи бабаз кІурайибдихъ дугъан чве Усман хъебехънийи. Усмну, Къадир дагну, чаз абайикан гъеерхъу гафар дугъаз гъапнийи:

– Гъи ихъ аба асккан гъюлягъ Мирзабалайихъна дугъан риш Сейбат увуз швушвди ккун апІури гъушну, хамис йигъан тувурза, гъапну.

Саб гъулаъ ади, Къадириз Сейбат агъяйи, хъа чаз адахлу шул кІуру фикриинди гаф капІур, машиназ гъилигур дайи. Дугъаз гъамус Сейбат рякъюз ва дугъахъди гафар апІуз ккун гъабшניים, амма Сейбат чав Къадириз хъирсрайибдикан гъеебхъхъанмина Къадин уларикк ккархъуз гъузрадайи.

Мирзабалайихъна Мягъмуд риш ккун апІури жиниди гъушнушра, гъадму йигъан хъяхъдиз гъулаъ хабар абхъניים: Мягъмуд Мирзабалайихъна риш ккун апІури гъушну. Гъулаъ риш тувну кІурудара, турувди, хъутІурккнун кІурударра айи.

Гъулаъ Къадин тай хъуркънайи баяр хулаъ айидар гизаф ашра, дурариз швушвар хъирсуз даршулайидарра айи. Мягъмуду бализ швушв хъирсрайиган, дугъан балин тай баяр хулаъ ади, швушв хъирсуз даршулайи абйирик дердра кабхъну айи. Гъулаъ Мягъмудан бализ швушв хъирсбан улхуб гъябгъюрайи.

Хамис йигъ чвлин йигъ вушра, заварик амс ктарди, ригъ али ачухъ йигъ гъабши, Кемсери гъачІининган жилириз кІваин гъапІу:

– Гъи хамис йигъ ву, Мягъмуд, марцци палтар алахъну, Мирзабалайихъан гъюру хабарназ ккилигури дийигъ.

Мягъмуду гаф пайиз, Кемсери давам гъапІу:

– Мирзабалайихъна риш ккун апІури гъягъбан хабар гъул’ин гъарабгъну. Дугъу риш тувурза кІуру хабар дебккдар, лисуз ккилиг, лисхъан, хабарназ дилигди, дугъахъна гъарах.

Хпирин гафарихъ хъпехъурайи Мягъмуду кІул хъапІу:

– Ав, узурга гъаци фикир апІураза.

Чвлин ригъ али ачухъ йигъаз ярхиб ву сарира даркІрийи, хъа Мирзабалайихъан гъач-мягъан кІуру хабарназ ккилигурайи Мягъмудаз йигъ ярхиди гъибгърайи, думу лисуз ккилигу, хабар гъабхъдар. Мягъмуд, дугъан хабарназ дилигди, лисхъан чав гъягъбанди гъахъניים.

Кемсери рякъюу учІврайи Мягъмуд яваш гъапІу:

– Хпар булагъдиинна гъягъюрайи вахт ву, ичІи гвар хъайир улихъинди гъадахъиш, гъягъюрайи рякъ ягъурсуз хъибди. Булагъдиинна гъягъюб цІиб гъабшиган, лисхъан къандиси гъарах.

Думу фикрар ялгъуз Кемсерин кІваз тазади дуфнайидар дайи, гъулаъ аьдатнан гафарси лихурайи: «Хайирнан ляхниз гъягъюрайирин улихъинди ичІиб хъайир гъадахъиш, ичІиди, хъа абцІуб хъайир гъадахъиш, ацІну, гъуллугъ бегъем дубхъну хъадакиди...».

Хпири му гаф гъапиган, Мягъмудан кІваъ Лейли ахъניים. Гъи чан улариз Лейли улулупуб Аллагъдикан ккун дапІну, думу хул’ан удучІву.

Лейли ачІни хпир вуйи. Гъуландари Лейли ягъурсузур, ул кубкъурр ву кІуру аваза ипнайи. Гъуландарикан фуну ляхниз гъягъюрайир вушра, думу гъяркъиш, рякъ’ан къяляхъ хъадакуйи. Дугъу, ужуб сусуг дарин гъапиган, раццан къялаъ айи сусугра кмиди парчйир гъабхъну кІуру ихтилат айи гъулаъ.

Улар жилиз лигури, ликар цІиб гъяракат кадиси алдагъурайи Мягъмуд Мирзабалайин хулариз багахъ шулади, дугъан ибарихъна сарин сес гъафи.

– КидитІну гъягъюрава, Мягъмуд, гъягъюрайи рякъ ягъурлуб ибшри!

Дихназ кІул за гъапІу Мягъмудаз булагъдиинна гъягъюрайи Лейли гъяркъю.

Мягъмуд, гъахъ гъаширси, али йишв’ин дийигъу.

– Фукѡан ягѡурсуз йигѡ даринхѡ гѡи? – ахѡ сесниинди гѡпи дугѡ.

Дугѡз саб дупну кѡляхѡ хѡадакузра ккун гѡабхѡнийи, амма Мирзабала-йин раккнариз багахѡ духѡнайивали деркку.

Лейлийи Мягѡмудан лисхѡндин рякѡ ягѡурсузуб гѡпІдар, Мягѡмуд гѡягѡйизтІан, Мирзабалайи риш Мягѡмудан бализ тувуз хпирихѡди мясляѡт дапІнайи. Дурарихѡ жили велед хѡадайи, хѡайир сар риш вуйи. Мягѡмудахѡ кѡюр бай хѡайи. Мягѡмудан бализ риш духну, вахт арайиан гѡубшган, риш ги-явра хѡади чан хулариз хуз, чав йикІайиз чан мулкдин, мал мутмуйин ахѡювал Кѡадирихѡна тувуз шулу.

Риш ккун апІури дуфнайи Мягѡмудаз Мирзабалайи чан фикрар кидиту.

Мирзабалайи апІурайи фикрар Мягѡмуду ухдихѡн дапІнайи. Чпин кѡюр-риддин фикрарра саб вуйивалиин Мягѡмуд рази гѡаши.

– Швушв духну сад йислан бай яв хулаз гѡахурушра рази вуза, – шадди гѡпи Мягѡмуду.

Мирзабалайи чан фикриз рази гѡаши Мягѡмудаз гизаф рякѡяр кѡадауз гѡитдар. Кѡюб ражари гѡюб’инди Мягѡмуду Мирзабалайин синдихѡ арсран манат дипу, тІублан хѡапІуз хпар гѡюру йигѡканра мурар гѡулху.

Мягѡмуд Мирзабалайикан разиди хулаз хѡадаку, хабарназ ккилигурайи хпириз шад хабар туву, кѡюб ражари ккун апІури гѡягѡбиинди риш тувбаз Кемсерра Мирзабалайикан рази гѡаши.

Гѡаму хамис йигѡн гѡулаѡ дурарикан улхуб хѡана артухѡ гѡабши. Мягѡмудаз риш саб ражари гѡягѡбиинди тувну... кѡюб ражари гѡушну... бай хул’ин-на гѡахбакан арайиѡ мясляѡт гѡабхѡну... кІури хабрар ахѡнайи.

Мясляѡт гѡабши йигѡн мирасарин хпариканра хѡади Кемсер швушван тІубахѡ тІублан хѡапІуз гѡушу. Кемсери чан хилариинди Сейбатдин тІубахѡ тІублан хѡапІу.

Гѡулаѡ шуран кѡляхѡ хѡайидар балин хулаз лигуз гѡягѡру ѡдатра айи. ѡйшатди му айи ѡдат тамам гѡпІдар.

– Саб гѡулаѡ айидар вухѡ, яв хал ѡгѡязуз, – гѡпи дугѡ, – амма шураз дапІну ккуни палтарин, рякѡ-ражарин айи ѡдатналан улдучІвдарза. – Хѡуд раж палтар, дурарикан кѡюд раж марцидар ишри, бакку калушар, гѡюдар кайи келягѡ, яркѡу камар, гѡюзгѡу айи яха, шубуд раж ахнар-леѡфар, чпира бегѡем хѡайири ѡІнайидар, ахѡу гѡюзгѡу, йифрин гвар, гажин. Гѡамрар вари гѡязур гѡашиган, риш гѡахбакан улхури йиз багахѡна гѡач. Гѡамрар вари йиз улариз гѡяркѡган, Мирзабала шуран нюкѡиѡ деѡди.

ѡйшатди ктухурайидар Кемсери кѡабул гѡапІу.

– Дурар ихѡ айи ѡдатар ву, ѡйшат, узхѡанна увхѡн халкѡдин айи ѡдатар ккутІуз даршул, я адруб дивуз. Ктухдарикан гизафдар гѡязурди айиз, адрубдин гѡайгѡушнаѡ хѡидиза, – Сейбатдин машназ лигури гѡпи Кемсери.

Сейбатдин тІубахѡ тІублан хѡапІу баб хулаз гѡафиган, Кѡадин шадвал хѡана артухѡ гѡабхѡнийи, дугѡз учв мугагѡназдин Кѡадир даруси, кѡлфетдин ѡйси духѡнайирси гѡибгѡрайи.

– Гѡи швушв гѡпІган, закур бицІидарра шул, байвалин гѡиллигѡяр гѡид-ритиш, кѡлфет уѡхѡуз даршул, ахѡюдарин, ѡкѡюллуйирин жергейиѡ учІвну ккунду, – кІурайи дугѡу чав-чаз.

Гѡулаѡ айи ѡдатниинди, лишан кипнайи риш ѡдахлу бализ рякѡюз гѡу-зуб ѡйиб вуйи, балин кѡляхѡ хѡайи тухмин баяр-жиларихѡанра гѡитІикІну

ккундийи. Сейбатна Къадир сар-сариз гъаркъдар, гафар каъдар даршра, чиб-чпиз уркъбиин разиди вуйи. Сейбатди, хул'ан ч'атинди удуч'вруган, гъира-гъарилан ул илбицуи, Къадири тереф адмийир гъаркъиш, гъагъру йишвхъан хътакуи, чав дурарин тереф адмийириз улупурадайи, ва гъуландари дугъан аькьоллувалин тярифар ап'ури шуи.

Алибеган бай Керим би'Идихъанмина Къадири дуст вуйи, дурар гъам-мишан сат'Иди шуи, сари-сарин гъюрмат уьбхюи. Керим Къадирт'ан сад йисанди аьхюр вушра, Керимдиз швушв хъирсбакан хулаъ улхубкъан гъабгъю-радайи. Алибег, чан касибвалин гъял аьгъяди, бализ швушв хъирсн, хуз умуд ктарди ккебехънайи. Керим чан дуст эвлениш шулайивалиин разиди вуйи, дугъу жарадарит'ан улихъ Къадириз швушв мубарак гъап'Ини.

Хуларин улихъ дийигънайи Къадирихъна дуфну, хил дибисну, к'Ивант'арик аьлхъюбра кади Керимди гъапи:

– Уьмрин варит'ан шад йигъарин арайиъ ахънава дуст, Къадир, гъулаъ адахлу лицураяв, сумчрин йигъар багахъ гъюраяв, пашманвал кайирси жилиз к'ул ибхну гъаз дийигънава? Булагъдиинна шубар штуз гъагъру вахт ву, шубарин арайиъ Сейбатра ахъиди. Булагъдиинна гъагъюхъа? Яв адахлу рякъюз гъитзавуз?

Булагъдиинна шубариз лигуз гъагъюрхъа гъапи гаф Къадириз къабул гъабхънийи, Сейбат рякъюзра ккундийи, амма рякъюз гъузбак миж ктайи, вушра гъагъюз тямгъ гъабши.

Керимдиз Сефербеган риш Пери ухдит'ан ккундайи, Перийикан улхуб мурарин арайиъ гъабшнийи, Керимдин булагъдиинна гъагъбан метлебра Пери рякъюб вуйи. Перийизра Керим ккундийи, дурар сар-сариз таяр дар гъич сари-ра дарк'Ирийи. Къюбридинна сабстар ягъли жандкар, лизи машар, к'лару улар, фунуризра къабул шлустар гъиллигъар, къюридикра сабстар аькьоллувалин лишнар кайи.

Сефербегахъна риш ккун ап'ури саб ражари Алибег гъушнийи, амма, гъит'лангина мягъан дупну, думу, риш тутрувди, хъут'урккнийи.

Пери Керимдин тай дар к'урайиб ялгъуз Алибеган касибвал вуйи. Сефербеган девлет, хут'лар-хъарин парчйир Алибегант'ан артухъ вуйи, шуран абайи шураз тай бай агурадайи, хут'лин, хъран парчйирин къадар артухъ айир агурайи. Гъамус Алибеган касибвал тахсир вуди мурар сар-сариз къисмат хъпак саринра умуд ктайи.

Баяр булагъдиз багахъ гъаши, гъеле шубар дуфнадайи, мурар булагъдихъан ц'иб ярхладиси исч'ли рукарихъ гъит'ик'у, гъулан гъар терефнаан сарди, къюр-ди гъюрайидарихъинди лигури, жилик карсн дахъу, сарди-къюрди гъюри, хайлин шубар уч гъаши.

Сейбатна Пери сат'Иди гъюрайи. Керимди улихъди гъюрайи Сейбат Къадириз улупу:

– Сейбат гъюра! Сейбат гъюра! Перира хъа! – к'ул за ап'уз гуч'урайи Керимди шад сес гъап'у.

Булагъдиинна гъюру шубариз лигуз гъагъбакан хабар гъабхъиш, гъулаъ мурарикди улхрудар хъубра мумкин вуйи, баяриз дидхъанна гуч'ури, гъюрайи шубарихъинди лигуз шуладайи, шубар багахъ шули, к'улар ис ап'урайи.

Гъулан шубариз сариз-сарихъди гафар, тамшир, чпин к'ван сир ачмиш ап'уз булагъсиб йишв адайи.

Сейбатдин тубахъ Къадириз тублан хъапхъанмина Сейбатдинна Перийин арайиъ жара шубаринси дарди артухъси гаф, сюгъбат дубхънайи. Къадирна Керим дустар вуйиси, дуарра дустар духънайи.

Лат'ин ликар жиклурайи Перийин машинягъ Сейбатди кялу шид гъибчу, ва учв баяр гъитикІнайи терефназди гьергу. Пери Сейбатдин кяляхъ хьергн, баяरिकан хабар адарди, дуариз багахъ гъаши. Баяр гъяргъю шубар гъах гъашидарси дийигъу. Сейбатди Къадириз, хъа Перийи Керимдиз инчІ ккадапІу.

Гьергну, хъивну гъягъюрайи шубарин аьлхъбарин сесер яваш гъашиган, мурарин кяляхъди ФатІматра гъушу. Рукарихъ дахънайи баяр, дуарин улихъ дийигънайи шубар гъяркъю ФатІматди, гъялакди кяляхъ хъадакн, булагъдин али шубариз хабар туву:

– Сейбатна Пери Къадинна Керимдин улихъ дийигъна, ихтилатар апІура, аьлхъюра. Саб лигайчва! Сейбатдин машинаъ нач, гъяя имдар, Перийизра Керимдихъди хьергн гъягъюз ккунда.

Русвагъди шубарин багахъна хъуркъу Сейбатдиз тягънийир йиврудар, хъирснайи бализ маш улупунва кІури, аьйиб апІрудар гъаши.

– Узу Къадириз тувнайиб, цІиб вахтналан Къадин хпир шулайиб, йиз вартІан багахъна вуйи юлдаш Къадир вуйиб варидариз ачухъ дубхъна, узу улихъ дийигъур, гафар каур фуж ву? – хъял кадиси, маш уьру дапІну, жаваб туву аьхир ктирсуз дарши Сейбатди.

Булагъдилан гъафи ФатІмади гъулаъра шубарикан хабар ирчу:

– Мягъмудан бализ лишан кипхъанмина Мирзабалайин шуран машинаъ эдеб имдар, булагъдинна гъягърури Къадиризра чакъди гафар апІуз гъач кІуру. Думу машра ачухъди Къадирихъди сюгъбатнаъ гъяркъюнзуз, думу жара йигъарира гъаци шулу. Перийира Керимдихъди гафар апІури гъулан шубариз гъяркъну, дуар гъаммишан сар-сариз ккятІялхъюри шулу. Керим дяркъди Перийихъан сад йигъанра ктирсуз шулдар. Аслина Керемси шарабагълийир духъна. Пери абайи чав Керимдиз тубахъ лигдар, дугъахъди хьергн гъягъруси ву.

ФатІматдин гафар гъул'ин алдагъу, дуар Мирзабалайинна Аьйшатдин ибарихънара гъурукъу. Мирзабалайик гъеерхъу гафари зарбди хъял капІнайи.

– Булагъдинна гъягъру шуран улихъинди гъудучІвуз, шурак гафар кауз, Мягъмудан бализ гъеле шуран нюкягъ гъапІундарза, – кІури, Мирзабалайи шуракди улхуз, дугъак кирчнайи лишнар кяляхъ апІуз къаст дапІнайи.

Аьйшатди, сабрар туври, Мирзабалайин хъял яваш апІурайи:

– Сейбатдихъди булагъдинна гъушу шубарихъан гьерхну, кІурайи гафар дюзидар вуш, хъасин саб апІара.

Аьйшатди Перийиз чпин хулаз дих гъапІу, Мирзабалайикан лишнар кяляхъ апІурза кІуру хабар кубкъу Кемсерра мурарин хулаз дуфнайи.

Аьйшатди Перийикан булагъдин гъабшибдикан вуйибси ихтилат апІуб ккун гъапІу.

Перийин уларихъна нивгъ гъафи, дугъу мурариз гъабшибси ктибту.

Рукарихъ гъитикІу баярин тахсир ашра, хабар дарди дуарихъинди гъягъбан чпин затра тахсир адруб, ФатІматди адагъдар дюз дару ихтилатар вуйиб бегъемди ачухъ гъаши.

Кемсер Аьйшатдихъинди илдицу ва чав кІурайи гафарихъ дикъатнаан хъпехъуб ккун гъапІу.

– Къадирна ФатИмат нанайихъ хъайи вахтари, бицИдар хъади ригъухъ деънайи узун Селиматди кІури шуйча: Къадирна ФатИмат сар ягъчІу-рариндар ву, Къадириз ФатИмат апИдиза, увура ФатИмат Къадириз тув. Ич арайиъ гъамцдар мясляаьтар ади, узу ФатИматдиз, Селиматдира Къади-риз нана туври шулдайча, никкар гъидикъиш, нюкягъ дюзиб хъибдар кІури. Къадин къисмат ич мясляаьтнахъди гъубшундар, Сейбатдик гъивну. Сей-батдик лишан кипалан къяляхъ, Селиматдира тягъна гъивунзуз, ихъ арайиъ ухдихъан айи мясляаьтназ фикир тутрувди, Сейбатдин тІубахъ тІублан хъапунва, гъапунзуз. Дурарин бабан, шуран Къадириз Сейбат хъирсували-кан рази дару фикрар ами.

Перийизра ФатИматди гъюлягъ чакан дупнайи гафар абайиз ерхъува-лихъан гучІурайи. Дугъан аба Сефербег зарбди хъял гъюру, тюнт хасиятнан адми вуйи. Уларилан алдахъурайи нивгъар марщц апІури, шуру Аьйшатдикан ккун гъапІу:

– ФатИматдин гъюлягъ апІурайи гафар сар ич хайир даккнирикан абайиз бегъем ерхъайиз, хулаз душну, абайиз уву йип, Аьйшат бажи, гъабшиб фу-вуш аьгъдарди, аба узкан хъял кади лицура.

Мирзабалайин хъял яваш гъапІу Аьйшат Сефербегахъна гъушу, думу гъягъруган, Сефербег хулаъ, сарикра гафар кадраъди, маш чІур дапІну, хъял кади деънайи. Чак хъял кайивал улупури ашра, гъапІру хъял вуш, ачухъ апІурадайи. Абайин хъял гъапІруб вуш, Перийиз аьгъайи, думу ул ккади Аьйшатдиз ккилигурайи. Хулазди Аьйшат гъюри гъяркъю риш разиди ликриин гъаши, Аьйшатдиз деуз йишв улупну, учв хул’ан удучІу.

Аьйшатди, Сефербеган багахънаси деъну, гъюлягъ шубарикан кІурайи га-фар гъаз кІурайидар вуш, ачухъ гъапІу:

– Шурак кайи тахсир аьгъю дарапІди, гъялак духъну, Мирзабалара гъулх-нийи, шурак тахсир кадруб аьгъю гъабшиган, чан гафариин пашман гъахъ-нийи. Перийик тахсир кадар, шуракди мулхан, гъулхиш, Мирзабаласи увура пашман хъидива, – гъапи Аьйшатди.

Аьйшатдин гафари Сефербеган хъял цІиб яваш гъапІу.

– Керимдинна Перийин арайиъ цІибдикъан гафар апІувал, сар-сарихъинди лигувал гъабхъундайиш, адмийирин арайиъ дурарикан улхуб гъулаъ хъибдайи, Аьйшат. Яв гафарихъра хъугъурза, вуйибтІан, даруб ужуди кІури духъна бязи адмийир. Перийикан бисру жара хъял адариз, къаб ражну йиз ликриинна Аьли-бег риш ккун апІури гъафишра, дугъан бализ риш тутруварза.

III

Гъушу йисаритІан сад-швнуд йигъ’инди ухди сиварин кІакІар лизи духъ-найи. Къюрдуз дапІну ккуни ляхнар бегъем дарапІди имбу гъулан нежбрариз сивун кІакІар лизи дапІнайи йифкан даккун дубхънайи. «Гъеле гъулхъан ярхла сивун кІакІарикна дуфну ими, гъулаз хъубкъайиз вазтІан артухъ вахт хъибди, дарапІди имбу ляхнар апІуз вахт ими», кІурударра айи, вушра варди къюрд ухди хура кІури, йифкан хъял кади ляхнарик гъяракат кипнайи.

Аьдат вуди гъюрайи къюрдкан сад-къюд йигъан ухди гъафну кІури, хъял апІуз хай шулин? Сад-къюд йигъ улихъ ишри, ккундуш къяляхъ, вахт гъабши-ган, мичІли къюрд гъюрубдикан аьгъдрудар айинхъа?

ХутІлиъ чвлин тум убзуз, рягъникк кьюрдуз хю рябгъюз ккунди имбудари, чвуккаъ кьюрдуз малариз аьлаф цѣибдитІан абхъну адрудари ухди гъюрайи кьюрджан хъял апІур.

Сивун кІакІнакна ухди дуфнайи йифкан габан Гъясан рази гъахънийи. Дугъан хутІлиъ тум убзуб, рягъникк хю рябгъюб, чвуккаъ аьлаф абхъуб фикриъ адайи, убзуз хутІил, аьлаф ккабхъуз мал дугъахъ хъадайи. Айи саб парча хяран малар артухъ айириз, чуха апІуз хъайирихъ, кьюрдуз цѣйи шаламар илитІуз аршларихъ масу тувнийи. Дугъан хулаъ гъуландарихъан габанвалин гъякънан гъибису дяхин айи, хъа хю кьюрдну ляхин адру хпири хулаъ хилин ахларихъди гъар йигъандиз уъл убжуз рягъюз мясляаъ дапІнайи. Гъяснан хянаъ кьюрдуз гакІвлар дивнадайи, гъулаз йиф гъафиган, йифлан пчІуди хъчІюбхъюз хилин мярхяр, хилхъйир гъязур дапІнайи. Дугъу сивун кІакІарик гъябкъю йифуз ухди гъулаз хъубкъ кІури, кІулла алдабгъну, гъулазди бачукІ хъапІнийи. Гъулаз йиф хъубкъиган, хилиъ айи маргъ гатІабхъну, гакІвлар хру мярх хилиз гъадабгъуйи.

Хябяхъган сивун кІакІарик дабхънайи йифухъинди дилигну, имдариси, гъеле йиф сивун кІакІарикна дуфну ими, гъулаз вазлизра хъукъидар, дупну, юкІв фаракъатди ахникк дахъу Мягъмудаз, гвачІнин гъудужвуриз, урчІарихъ йикІнанди йиф дабхънади гъябкъю. Хабарсузди урчІарихъна дуфнайи йифкан Мягъмудазра даккун гъабши, улд'ан чІат дабхънайи йифухъинди дилигну, абщу улд хъял кади хъебхъу.

Мягъмудан хутІлариъ чвлин тумар дурзнайи, гъушу йисаритІан хю артухъ дярйабгънайи, хяннаъ гакІвларин йирхъин дивнайи, чвуккаъ малариз алаф абхънайи. Дугъаз урчІарихъна дуфнайи йифкан хъял гъаз гъафнийкІан?

Мягъмудаз балин сумчир апІуз ккундийи, сумчрин йигъар хъайиз йиф адарди, хяннаъ ацІу гурдарин цІа алдарапІди гъауз ккундийи, амма сумчрин йигъар Мягъмудан кІваъ айибсикъан багахъ духънадайи. Мирзабалайин шуран тІубахъ тІублан хъапІнайи, артухъ жараб гъапІуб фукІара адайи. Мягъмуду шуран тІубахъ тІублан хъапІу йигълан гъул'ин аваза илипнайи:

– Къадир бабкан гъаши йигъан дапІнайи къаст вуйиз, Къадирин сумчир далдабу алиб апІуз, хяннариъ шубуд йигъан шад сес ипуз, улихъ дапІнайи къаст кІулиз адабгъураза, багарихъди хяннариан далдабйирин шад сес идипидиза. Журначи Аьлимирзайизра дупнайи:

– Багарихъди сумчир шулиз, йиз сумчриъ зурна йивара.

УрчІарихъна ухди гъафи йифу Мягъмуд гъялак гъапІу. Пул дипуз, палтар кадатІуз йигъ дивуз Мягъмуду Мирзабалайихъна йиф гъубгъу йигъан чан тереф адми гъау, Мягъмуду гъюруза гъапи йигъаз Мирзабалайира разивал тувнийи.

– Эгер чан дапІну ккунидар, духну ккунидар вари гъязурди вуш, закур ккундушра гъюри, – гъапнийи гъушурикди.

Мягъмуд мясляаъ дубхънайи йигъан лисуз багахъ шулайи вахтна, чан тухум адмийирин улихъ гъучІвну, шадди Мирзабалайин хулаз гъушнийи.

Хулаз хъуркъу хяларин улихъ Мирзабалайин терефдарикан сари чай диву, саб гъелилан чай гъадабгъу, ччим кайи аш диву, чай гъубхъу, аш гъипІу Мягъмуду жибдиан пул айи кюсе адабгъу, кюсейиъ айи пул шекрин кІикІлар айи бицІи ленгерейин гъирагъдихъ дипу. Мягъмудахъди дуфнайи дугъан тереф адмийирира гъарди манат, гъацІ манат Мягъмуду дипу пуликинди кирчу.

Мирзабалайин тереф адмийирикан сари ленгерейиъ ирчнайи пулар гъисаб гъапІу ва дипнайи пулин къадар хулаъ айидарикна гъапи.

Мирзабала мурари дипу пулиз рази гъашдар.

– ЦибтІан дар, дубхнайи пулин зиин къаб манатсана илив, – дупну, пул шадди деънайи Мягъмудан улихьинди дипу.

Мягъмудан бализ риш ужузди тувну, бай хул’инна гъахуз ккунду, кІури гъул’ин лихурайи гафари Мирзабалайик хъял капІнайи, жарадарин гафарикан хъял кайири хулаз дуфнайи хялариз бегъемди маш ачухъ апІурадайи.

Улихьинди дипу пули шадди деънайи Мягъмудан машнан рангар гъюдюхю, кІару маш лизи гъапІу.

– МитІлан цибди пул дипдарра гъулаъ гъашну, гъадрарира дипу пул къяляхъ гъапІундар, шурахъ хъапІру мутму циб апІара, пул къяляхъ мапІан, – гъапи Мягъмуду, миннат апІурайириси.

Гъабгъу маш ачухъ дарапІрайи Мирзабалайи хъанара хабхабди кІул гъутІубчву:

– Гаф гъапунза, гъапи гафниин дийигъну гъузрур вуза.

Мягъмудаз кюмек вуди, хулаъ деънайидарира, дипу пулин къадар гъулаъ айи аъдатнан къадартІан цибди дар, къяляхъ мапІан, гъапнийи. Мирзабалайи мурарин гафра бисдар.

Хулаъ адру къаб манат пул гъи наънан абгуру? Мягъмуд дерин фикрариъ ахъу. «Жара чара адар, – гъапи Мягъмуду чав чаз, – баяриз гъузрайи хутІлар-хярарикан гъадабгъурииз масу тувну, пул дубхну ккунду».

Мягъмуд ликри гъудужву. Гъулаъ хутІил, хяр гъадабгъуз ккупидар айи, хъа читинвал кІул’инна дуфнайи Мягъмудухъан ужуз къиматназ гъадагъуз ккундийи. Муганазра масу тувру хутІлин, хяран къимат фу вуш, Мягъмудаз аъгъайи. Ужуз къиматназ тувуз даккунди, думу хъана Мирзабалайин улихъ минат апІури дийигъу:

– Баяриз гъузрайи циб мулкарикан ужуз къиматназ жарариз масу тувуз ккундарзуз, мулкар ихъ хилиъ гъузри, йиз хутІлар-хярарикан увуз ккунибсиб хутІил, хяр кадабгъ, увуз тувурза, дубхнайи пулиз рази йихъ.

Мягъмудухъан Мирзабала чан инкар гафналан алдауз гъабхъдар, Мягъмудахъна къяляхъ дапІнайи пул гъибису ва, къаб манатсана хилиъ идриividi, шуран нюкгъиъ деърур дарза, гъапи.

Мирзабалайи хулаъ ипнайи пулин гъарайнахъди Аъйшатди хпар айи хулаъ парчйирин гъарайра ипнайи: Кемсери духнайи парчйир жиларикан йивурайи.

– ЦибтІан гъахундара! Марцидар вари хъадарухъ, харайин валжагъ йирсиб ву, яхайиин пулар цибтІан алдар.

– Гъюдар кайи келягъа, бакку калушар хъадар, – аъхирить кІурайи Аъйшатди, – бегъем дарудар вари бегъем дарапІди, духнайидариин убрушв иливдарза.

Дубхнайи харайин валжагъ йирсиб вуйи, дидиз гъич сарира цІийиб ву даркІрийи, Кемсериз чан сижари гъюбхюб, Кемсерира чан швушваз гъибтнайи, Сейбат валжагъ хъабхърайи шубур кІуру швушв шулайи.

Сейбатдизра абайи, бабу кІурайи гафар ерхъурайи. Шураз чав гъягъюрайи кюлфетдиъ айи-адру хутІлар-хярарикан масу тувну, пул дубхну ккундайи, хутІил, хяр цибди хъайи кюлфетдиз дуланмиш хъуз читинди вуйи. Эгер чахъан гьерхрур айиш, дипу пулиз, духнайи палтариз думу рази вуйи, ву пну шурхъан аъхюдарин улихъ чаз ккуниб пуз шуладайи.

Пул дипбан, палтар кадатІбан мярака ккудубкІу. Духнайи парчйир Аъйшатди, убрушв илилиividi, чарчлигъян гъидиржну, гъирагъдихьинди диву.

– Адрудар гъязур гъашиган, сумчир апларза сану, – дупну, чав Мирзабалал-йикан рази дарувал улупну, Мягъмуд ликри гъудужву.

IV

Хъадукар гъюрайи. Къюрдун ацлу йифар хъадукран мани йигъари йигълан-йигъаз циб аплурайи. Гюнйирик йиф кимдайи, уклари чру цабар заргурайи, яваш-явашди хъадукран кюкйирира ригъуз ушвар арццрайи. Ханклар сабди йифу ккаъну имийи. Нежбрари хъадукран чюлин ляхнариз гъязурлугар гъахурайи. Маларихъ габнар хъитрайи. «Эбелцан гъафи – къюрдун дердра гъубшу», – клурайи нежбрари.

Мягъмуд хъадукар гъюбаз ухдитан ккилигурайи. Ляхнин ахъювализ-пчлу-вализ дилигди, ляхин хъайирихъ дилихну, балин швушваз дипуз пул гъязур апбан фикрарик кахънайи.

Ликар марцариъ, тубар унтлаъ утлукъну, ляхникан фикрар аплурайириз чатан хулазди гъафи Усмну хабар туву:

– Мистан улихъна клару гъайвниинди ярхи сумплар хъайи, ихъ чал аьгъдру хялижв дуфна. Балугъар ккадагъуз адмийириз гъачай клури дуфнайирву, клурайи.

Марцарик карснайи гъацли ликар кадагъну, Мягъмуду улихъ дийигънайи балхъан гьерху:

– Гъюруча клурудар гъашнийи? Нашди хялижв?

Гъюруча клурудар фужар гъашнуш, аьгъдарзуз, хялижвуван гъайван Тагъири дибисну айи, – гъапи бали.

Мягъмуд гъацли ликарихъ шаламар гъурклу, мистан улихъна гъушу, мистан улихъ хялижв хымдайи, дийигънайидарикан сари, хялижв Тагъирихъди гъушу, гъапи. Мягъмуд, мистан улихъ ангел дархъиди, Тагъирин хуларихъинди рякъюъ учлу, хуларихъна хъуркъайиз, хялижв гъаъну гъюрайи Тагъир гъахъу.

Мягъмудлан гъагъи ухът алдабхъу:

– Ахъю байра хъади батагъандихъна гъагъюз ккундийзуз, дуфнайириз учура дикл пуз гъафир вуйза.

– Дуфнайир йиз хялижв, тамада Мягъяма вуйи, чав дийигъдар, ахъювал узухъна тувну гъушу, гъюрудар швнур ашра, серитл хъади гъач гъапунзуз.

Тагъирин гафари Мягъмуд шадди хулаз хъадау, хулаз хъуркъури хпиризра ктибту:

– Серитл Къадирра хъади батагъандихъна гъагъюрза, дилин гъабхи пули гъюру къюрдну сумчир аплуз мумкинвал тувур клураза.

Кемсер жилирна бай батагъандихъна пулиз гъагъювализ рази гъаши, дуарин палтар гъурччу, гъацлургъю йишварик цилар киву, гъюрбйир ацлу уьлер гъуржу.

Мясляаът дапнайи йигъан гъачининган аку хъайиз гъагърудар гъулан кланакна уч гъаши, дийигънайидарилан ул илбицну, Тагъир улихъ гъуцлу, гъюлихъна хъуркъдари ярхи казармайиъ гъарди чаз дахъуз йишв гъязур гъаплу. Му йигъан рягътвализ ихтияр туву, хъайигъан гъачининган, дуфнайидар казармайин улихъ жергейиъди дерккну, тамадайи гъардиз аплу ляхнар пай гъаплу.

Ягълидариз – пяхилчивал, бицлидариз – дашкачивал, тур абхърудар, лабазариъ лихрудар жара гъаплу.

Гьаму йисан жара йисари дарфубкьан артухъ балугъар гьафнийи. Гьеле тур хьадабтІбакан улхури адайи, чанар ацІнайи. Балугъчйирик гизаф шадвал кабхьнайи. «Ццийин йискьан балугъар гизаф гьидису йис гьабхьундайи, хузаин фягълийириккан разиди ву, балугъчйириз тувру пулин кьадар гьушу йисаритІан артухъди хьибди», – кІурайи дурари.

Хузаинди фягълийири кІурайибси апІдар, ккадагъу балугъарин кьадарназ, гьизигу зегьметназ дилигну ваъ, хъа гьилиху йигъариз дилигну, маважиб туву.

Пул хилиз гьубкьдари, ухди казармайиан удучІвну, гьеерццу балугъари, кьилу ацІнайи ярхи гьюрбйир гьюн'ин иливну, рякьюъ учІвуз гьяракат апІуйи.

Казармайиан удучІвдари кьюб тереф гьибису: гьулазди гьюрударра, гьадабгъу пулихъ кюлфетдиз палат гьадабгъуз шагъризди гьягърударра гьаши.

Мягъмуд шагъриз гьягърударин улихъ гьучІву. Гьул'ан гьюругантІан ба-лин швушваз харайин валжагъ, гьюдар кайи келягъа, бакку калушар гьадагъуз кьаст дапІнайи.

Йигъ хьабхъдиз багахъ шулади, мурар шагърин гьирагъдихьна хьуркьу. Мурарин арайиъ сабпи ражари вуди шагъриъ учІврайидарра айи. Шагърин гьирагъдихъ булагъдин багахъ, амкІ улдубзурайи гьюнарилан гьагъи гьюрбйир алдагъну, алахьнайи палтар пчІу гьапІу.

МучІу хьайиз шагъриз душну, дахъуз йишв дабгъну ккундийи. Рякьюъ имиди Мягъмуду баяриз, каравансарайиъ дахъдихъа, дупнайи. Мягъмуду, ярхла шулайи ригъдин нурарихьинди дилигну, гьагъар за апІинай, баяр, каравансарайихьна гьягъюз кьан апІурахъа, гьапи.

Рягъятди дахъну, арайиан цІиб вахт гьябгъяйизра, аькьи гьагъари дурцнайи гьюнариинна гьагъар за апІуз даккунди, каравансарайиз тувру кьюб шигъира жибаъ имиди, баяр булагъдин багахъ йишв адапІбакан гьулху.

– Му йишв пис битІар шлу йишв ву. БитІар штуз гьюру рякьюъ дергнахъа, бизарвализ дилигди, каравансарайиъ фаракьатди дахъиш ужу ву, – дупну, Мягъмуду разивал тувдар.

Мягъмуд улихъ гьучІву, раккнар хьяркьяйиз каравансарайин урчІарихьна хьуркьу, каравансарайин эйсийи мурар багарихьиндикьан гьитдар.

– Балугъарин ниъ хъачвухъ, батагъандихъан гьюрайидар вучва, марцциди дарчва, дургин йихъай, – гьапи дугъу.

Мягъмудаз хьлар дергуз гьитру Желилин хал аьгъяйи. Дугъу баяр Желилин хулаз хъади гьушу, хулан раккнар арццнайи. Мурар гьягъруган, хулан кьюб терефназди хьлар дергнайи. Желили мураризра хулан саб терефназди дергуз йишв улупу, гьагъар алдагъну, чпира гьагъарик кІулар кивну, мургулди дахъу.

Дергнайи хьлари гьарди саб чІал апІуйи, сарин чІаллан тмундар гьавриъ шулдайи. Ара-бир шлу ихтилатар мурари азербайжан чІалниинди апІуйи.

Хьлар базариинна улдучІвайиз, гвачІнин ухди Желили баяриз шагъриъ айи хабрарикан, гьуларинан гьафидариз апІру кучІлар-аьмларикан ктибту, хьайи мутмуин, жибаъ айи пулин эйвал апІуб ккун гьапІу.

КацІнайи палтар али, балугъарин ниъ хъади лижди гьюрайидар базариз бегъем багахъ хьайизра, йирси палтар масу туврудари кьялаъ тІау. Мутму туврайидарихъди улхуз баяриз азербайжан чІал аьгъдайи, севдйир апІури арайиъ учІвнайир Мягъмуд вуйи.

Баяри гьарди чпиз, хулаъ айидариз йирсиб-цІийиб, хьайи пулиз дилигну, ужузди алабхъуб – палат, парчи, ликариин алахърудар гьадагъу. Мягъмудура

гѡамрарихѡди гѡябгѡру, гѡубзру пулиз дилигди, чаз, Кѡадириз, хпириз, хулаѡ аии бализ йирсиб-ѡйийиб гѡадагѡ. Мягѡмуд гѡеле хара, келягѡа хѡайирин су-
ракѡнаѡ ахѡну имийи, базаригѡ лиѡурайирихѡан сари гѡерху:

– Ккуниб фу вувуз, гѡужа?

– Балин швушваз валжагѡ апІуз хара ва гѡюдар кайи келягѡа ккундузуз, –
гѡапи.

– Хал ярхла дариз, – гѡапи ариш-веришѡийи, – увуз ккунистар гѡядягѡюз
узухѡди хулаз гѡач.

Мягѡмуд хулаз гѡягѡюз рази гѡашнийи, Кѡадирра хѡади думу гѡушу.

Севдигри мурар столихѡ диту. Мурарин столихѡ деуб саб гѡапи ражари
вуйи гѡапишра, кучІал даршлийи. Севдейиз хулаз гѡафи хялариз гѡюрмат вуди,
севдигри мурарин улихѡ столиин уѡл, уѡлихѡди чяхир аии четвер диву. Мягѡ-
мудаз уѡл ипІуз ккундийи, хѡа чяхирихѡинди ѡІуруди гѡилигу.

«Севдигар жугѡд ву, мугѡаз, чяхир гѡивну, узу алдатмиш апІуз ккунда,
гѡамус, кѡаби шулайиган, узкан кѡфир кадаура».

Мягѡмуду, ликри гѡудужвну, ханжал уѡѡюбгѡю, гѡяѡІли ханжал чяхирин
четверилан гѡиву, четвер тикйир гѡабхѡнийи, хулаѡ айидар гучІ кади гѡергу,
чавра, маш кІару дапІну, севде дарапІди, гѡялакди хул’ан удучІву.

* * *

Улихѡди гѡулаз гѡушдари, Мягѡмуд шагѡризди хара гѡадабгѡуз гѡушну
кІури, Кемсериз хабар тувнийи.

Кемсер жилири хурайи харайиз ккилигурайи, жилир хѡуркѡубси, думу
шадди гѡюрбйирийин алархѡ:

– Набшдияв хара? Фиѡиб рангнан гѡадабгѡунва?

Мягѡмуду хара гѡадабгѡуз гѡушу хулаѡ гѡабшибдикан хпириз кидибту.

– Сейбат хѡирсу йигѡхѡан мина саб ляхинра улихѡ гѡюрадарихѡ, аѡгѡдарз-
уз дугѡкан ягѡурсуз хпир шулуш, – дерд кади гѡапи Кемсери.

Мягѡмуду жиѡ’ан пул аии кюсе адабгѡну, хѡимбу пулар гѡисаб апІуз чан
улихѡинди адахѡу, хѡадакури шубуб-юкѡуб ражари гѡисаб гѡапІу – хѡимбу пу-
лин кѡадар Мирзабалайи ккун апІури айибкѡан дайи.

– Гѡюру кѡюрдну сумчир апІуз батагѡандин пулик миж кивнайза, гѡа-
мус душвканра миж кадабтІу, гѡюру кѡюрднура сумчир апІуз шулдар, – гѡапи
Мягѡмуду.

Батагѡандихѡан гѡафи йигѡхѡан мина Мягѡмудан хулаѡ сумчир апІбакан
улхуб йигѡди-йишвди гѡябгѡюрайи, пул кадапІуз аии чара бихѡурадайи, ва-
зариинди фикрар апІбалан кѡяляхѡ, мясляѡт гѡапІу: бай сад йисаз гѡазагѡди
гѡауб.

Сумчриз чара дибрихѡрайи Мягѡмуду бализ багахѡна дих гѡапІу.

– Бегѡем аѡйибнаѡ ахѡрахѡа, – гѡапи абайи бализ, – гѡюрайи кѡюрднура
дипрахѡа, сумчир апІуз шуладар, сумчир апІуз саб чара дибихѡназуз, Гѡяйдар-
бегахѡна уву гѡазагѡди душну ккунду.

Мягѡмуду бай Гѡяйдарбегахѡна хѡади гѡушу.

Гѡяйдарбег Мягѡмуд лихурайи вахтна дугѡу апІру ляхнарикан разиди
шуйи. Мягѡмуд гѡюри гѡяркѡиган, думу рази гѡахѡнийи ва, силбар хѡедерѡну,
хил бисайизра гѡерху:

– Мягѡмуд, лихуз гѡюрайир вува?

Мягъмуду бай улпу:

– Йисазди увухна лихуз бай гъахунза, Гъяйдарбег.

Гъяйдарбегу абайин гъвалахъ дийигънайи баллан ул илбицу:

– Бай чІал дубгъбан гъазагъ вунив, даршсана пулин гъазагъ?

– Пулин, – гъапи Мягъмуду.

Гъазгъарин кьюб жюре шуйи, пулин гъазагъ, чІал дубгъбан гъазагъ. Азер-байжан чІал дубгъбан бадали, дагълу жигъилар Дербентдин гъирагъарихъди хъайи гъуларигъ вая теркеме терефнан гъуларигъ сад-кьюд йисан дилихну ккундийи. ЧІал дубгъбан гъазгъин гъапІу ляхниз тувру кьимат гъипІу уъл, йискъубаъ саб раж палтартІан, жараб шулдайи. Гъяйдарбегаз Мягъмуду бай чІал дубгъбан гъазагъди гъитну ккундийи.

– Бализ швушв хьирснайиз, сумчриз пул ккундузуз, – арайилан давам гъапІу дугъу.

– Сад гъапи йисан, чІал дубгъайиз, йицІуб манат туварза сану, – гъапи хъана Гъяйдарбегу.

– Къаб манат туврударра а. ЙицІихъуб манат тувруш, бай увухъ гъитурза, – гъапи Мягъмуду.

Гъяйдарбегахъ сар гъазагъ лихурайи, сарсана ккундайи. Ккун апІурайи йицІихъуб манат туварза дупну, Къадир хулаъ гъиту.

Гъяйдарбегахъ лихурайи Гъямиддин йицІуд йистІан артухъ вуйи. Дугъаз гъулаъ ккилигрур адайи, Гъямидри гъеле сабан хайлин йисарисана Гъяйдарбегаз ляхин апІбанди вуйи.

Хябяхъган ляхнилан гъафи Гъямидриз Къадир улупну, Гъяйдарбегу гъапи:

Магъа увуз ляхнин юлдаш, закурихъан увухъди ляхниинна гъайих, ляхна-рихъди таниш апІин, ляхин апІуз гъит.

Къадир Гъямидрихъди ляхнин юлдаш гъаши.

Ляхин апІуз хъюгъю йигъхъан, Къадири апІру ляхникан Гъяйдарбег разиди вуйи. Амма вазар арайиан гъушган, кафарийин мани ругар Къадириз кабалгдар, шубубпи ваз бегъем шулади цІийир-мяхъвар хъахъу. Къадирын йигълан-йигъаз зяйиф шулайи маш Гъяйдарбегаз гъябкъю. Дугъу Къадириз шубуб манат пулра тувну, гъягъюз шули имиди гъулаз гъарах дупну, рякъюъ тІау.

Къадир гъушу йисан татрарикна иган убгуз гъушдарикан шубур, цІийир хъахъну, гъулаз гъафнийи. Дурарикан, вазли ахникк дахъну, Мевлют гъакІ-нийи, Верди, Гъяжи йихру гъялнаъ ахънайи. Татрарик гъилихдарин пис гъял гъябкъю Кемсериз йискъубазди душнайи бай йигъди-йишвди гъархрадайи.

ЦІа-мяхъв кубчІву йишвахъ дахъри, кудубчІвиган, яваш-явашди рякъюъ гъягъюри, Къадир гъулаз хъуркъю.

Хулаз хъуркъайиз, рякъюъ имидитІан бабаз гъялсузди гъюрайи бай гъяркъ-нийи.

– Жан бай, фу дубхъну гъюрава? – Жан бай, машинан ранг фу вуяв? – Жан бай, жандихъ фукъан аьжуз духънава?

Уларилан нивгъ рубзури, баб балин гардандиъ архъу.

Балин гъатху дубхънайи маш гъябкъю абайира кІул гъутІубчву. Къадир гъялсузди гъювалин хабар дишлади гъул'ин алдабгъу. Думу хулаъ деъну, цІиб вахт арайиан гъябгъайизра лигуз гъафидари хал абцІу. Гъар гъафири зяйиф хил бисури, чаз аьгъю, цІийир дерккру дармнар кІурайи:

– Цийир каърайиб гъарх ву, гъапи Гъашимди, – гвачІнинган уъл ипІайиз, кълзи шид дубхъну, кІул’ин геку хъайиз илдицган, гъарх эдебчуру, цийир дийигъуру.

– Галарихъ хуйин арфани кІуруб шулу, дидин къутІкъл шид гъубхъган, дарман шулу, – гъапи Аьлди.

– Шагъдиз гъюрайи цийир маллайи цІа йибтІру цІабар гъидикІган, хътатІну, – гъапи Гъакимди.

– Кафарийихъ хъахъу цийири аьжуз гъапІу жандак йицІурик саринра сагъ шулдар, Къадирин гъял фициб шулуш, Аллагъдиз аьгъя, – кІуйи бализ лигуз гъафидари, кючейиз удучІвган.

Къадир пулиз душна, пул хъади гъафири сумчир апІуру, – кІурайи гафарикан Сейбатра разиди вуйи, сумчрин йигъаз чан гъязулугар дугъура гъахурайи. Къадириз кІури уччу циларикан тембеку абхъру кюсе бирхури, ялгъузди хулаъ деънайи Сейбатдин за гъапІу улариз яващди чан багахъинди гъюрайи Пери гъаркъю. Пери гъюри гъаркъган, хулаъ тІагъруди деънайи Сейбатдин уьлчІюкънайи уьру кІвантІарик шад аьлхъюб кабхъу, хулаъ учІву Перийиз, ликри гъудужвну, деуз йишв гъапІу ва чавра Перийик карснуну.

Перийик гъушу вахтарин шадвал ктайи, Сейбатдин шадвал рябкъюрайи Пери дугъаз Къадир кетІерццну дуфнайибдикан хабар дубхъну адрувалин гъаврихъ ахъу. Дугъу чак пашманвал кайивал улупури, гъерху:

– Гъи гъулаъ гъеебхъуб адарнуз, Сейбат?

– Ваъ, Пери, гъи хул’ан чІатинди удучІвундарза.

Татрарикан цийир хъахъну, гъялсузди Къадир дуфна, кІура.

– Цийир хъахъну? Татрарикан Къадир? – машинан рангар гъюдюхю Сейбатдин.

– Ав, цийир хъахъну, Татрарикан Къадир, – пашмандиси гъапи Перийира. Сейбатди шад кІвантІар уьлчІюкъю:

– Татрарик цийир хъахъну, гъулаз гъафидар сагъ гъашир фуж гъахънухъа? Къадирра гъадарин тай шулайин? Адмийири узуз, ягъурсуз риш дарин Сейбат, гъахайизра чав хъирснайи адахлу гъакІну, пиди. Узу гъаз ягъурсуз риш ву? Адахлу йикІурайир узу вуйин? Къадир йикІурайидар, думу уьлкъирихъ аьнайидар аьдатар ву. Абайиз пул ккунду артухъ, бабазра шурахъ жарадин шубарихътІан артухъ марцци палтар хъади. Гъи Къадирин цІи убгурайи хил бисуз ккундийсуз, аьдатну ихтияр туврадар.

Сейбатдин уларилан нивгъар алдахъу, Сейбатдихъди Перийира улар къяши гъапІу.

– Къадир жигъил адми ву, цІидар йигъари цийир гъафну кІури, ухди сагъ шул, дердер гизаф мапІан, Сейбат, Аллагъдикан сагъ’вал ккун апІин, – дупну, Пери хулаз гъушу.

Ухди сагъ духъну ккунидар ашра, Къадир хайлин йигъари ахний дахъу. СацІиб рягъят гъабхъи Къадир ахниккан ккудучІвнийи, цІибди зяйифди амишра, ликтІин лиурайи, чан зяйиф маш Сейбатдиз улупуз ккунди, йигъан сабан дурарин хулар рякъру йишвхъан гъидицуйи, хъа адахлу уларикк гъеле ккархърадайи.

Сад йигъан айвандихъан чпин хуларихъан ярхладиси дийигънайи Къадирихъинди гъилигнийи. Къадириз арснуну улар лигурайи Сейбат гъуншдин хпир Балахриз гъаркънийи. Балах Сейбатдик кудукъу.

– Шлихъинди лигурава? Аьдатнаан адахънайир, машинаъ начи перде имдруп? Хъуд йисан жилириз хъирснү имиди, дугъан уларикк ккархъуз гъузундарза, хъирснү шубуд йисра гъабхъундар, чав улупуз ккунди, юкIв тIубкIура.

Балахри гъягътиъ мурмурар апIури имиди, Сейбат нач кади хулазди гъушу. Сейбат айвандихъан хъилигурайиб Къадиризра гъяркънийи. – Филадиз сар-сариз цаларихъан хъилигури гъузрухъа? Дерд кади фикир гъапIнийи Къадири.

Йис чвлихъинди илбицнайи вахт вуйи, дагълу гъуларин яшлуири кIури шуйи: «Кафарийиз йисазди лихуз гъягъру дагълужви йис чвлихъинди илбицган душну ккунду, чвну гъушурихъан хъадан мани йигъар гъяйиз, кафарийин ругарихъди таниш хъуз шулу, таниш духънайириз хъадан ригъди чIалла пидар, саб ражну цийир-мяхъвар хъахъурихъ кьюбпи ражари дурар хъахъдар», – кIуру гафарра гъуларийъ айи.

Сумчир апIуб кIваълан дяргъюрайи Къадири, чаз гъеерхъу думу гафар йигъди-йишвди кIваина хурайи. Сад йигъан гъачIнинган дугъу абайиз гъапи:

– Узу бегъем сагъ духъназа аба, бегъем аьйибнаъ ахърахъа, пул кадапIуз гъягъюруза.

Мягъмуд, балин улихъ кIул ис дапIну, чIалла даркIури дийигъу. Бализ гъарах кIуруш, кетIерцибахъан гучIури, мягъян кIуруш, сумчир апIбак умуд ктарди.

– Лихуз наана гъягъидива, Къадир? – гьерху балхъан абайи.

– Татрарикна гъягъидиза, аба, – гъапи бали.

– Хъана Гъяйдарбегдихъна гъягъюрна? – динди душну даккунди, гьерху абайи.

– Гъяйдарбегдихъинди гъягъидарза, нежбер ккунир жарар агидиза, – гъапи Къадирира.

Абайи бализ гъягъюз разивал туву. Бабаз бай душну ккундайи. Мягъян кIурайи бабахъ хъпехъуз бализ фу чара айихъа? Сумчриз пул хпак умуд кади, Къадир кьюбпи ражари татрарикна хул'ан удучIву.

Къадир гъул'ан удучIвну, хъайигъарилан гимихъ баярин арайиъ улхуб гъябгъюрайи.

– Кафарийин цийири жандиинна гъабхи пис гъял кIваълан гъархну, Къадир хъана гъадму ругариинна гъушну, дина гъягъяйиз, Бакуйиз фягълавализ гъушнийиш ужу вуйи, Бакуйиан цийир хъади сарра гъафундар.

Къадири тереф уьбхюрайи Керимди:

– Сар Къадир вуйинхъа, татрарик цийири жан гъубгур?

Пул абгури, уьлкйириъ уьргънайир? Гъулаъ швнур а, татрарик цийи жандихъ аьжуж дарапIди, жарадарихъ дилихну, хилар-ликариъ зийнар дарапIди сумчир апIуз гъабшир, йискъубан кIулариз кейднаъ хю абхъуз гъашир? Къадирихъди ухъура хъахъа, ихъ абйирихъан гъубзнайи, ухъуз Аллагъди тувнайи пай гъациб ву.

Къадир гъул'ан йигъ ачухъ хъайиз, йишвкан кмиди удучIвнайи, чюлиъ йишв адапIуз даккунди, йигъкан кмиди ляхин айи гъулаз хъуркъуз ккундийи. Йигъ хъяхъ шулайи, амма улихъ дергуз гъул гъабхърадайи, ярхи йигъди гъялакди алдагъу шаламари дючIюркънайи ликарин бизарвализ лигуруш, дурар, за дапIну, алдагъуз даршлукъан бизар духънайи. БицIи манзилназ улихъинди ликар алдагъубкъан, балин улар чан къяляхъ дирчрайи табарин кIакIариз лигуйи. Ригъ явашди таблихъинди ис шулайи. Дидкан учвтIан чкиди дурубшувал

ккун апІури, гъялак-гъялакди ликар алдагъурайи Къадириз, ригъ дагъдихъинди жин шули, чахъан гизаф ярхла дарди ягъли чинарин гъарарин арайиъ гъул гъябкъю.

Бализ рябкъюрайи гъулаз мучІу хъайиз хъуркъруб агъю гъабхънийи. Алабхъурайи ригъдиз дугъу кІвантІарик шадвал кади гъапнийи:

– Уву яв хулаъ фаракъат хъайиз, узура жарарин хулаъ вушра фаракъат шалза.

«Яраб, Аллагъ, ахъли узу дергуз гъитрур шуйкІан? – жарарихъинди дилицди, гъаму гъулаъ ляхин гъибихънийиш, хуб ужу шуйи», – фикрар апІурайи дугъу.

КІул ибхну, кІван хияларикан рякъюн юлдаш дапІну, ликарик гъяракат кипнайи Къадириз чав гъягъюрайи рякъюн заъхъан шли-вуш дих гъапІу. Дих гъапІу сесназ кІул за гъапІу Къадириз, архнан гъирагъдихъ гамшариз ипІуз гъитрайи кас гъяркъю. Му касди Къадириз, чахъинди гъач кІури, хил хъапІу.

Салам-калам апІбалан къяляхъ, гамшариз ипІуз гъитрайири Къадирихъан гьерху.

– Ягъур ибшри, наана гъягъюрайир вува?

– Ляхин абгурайир вуза, – гъапи Къадири.

– Увуз ляхин узу туварза, – гъапи дугъу. – Сад йисазди мясляат вуди Асланбеган гамшарихъ гъягъюраза, йистІан артухъ вахт дубхънайиз гамшарихъ гъягъюри, гъулаз гъягъюз ккундузуз, йиз йишв’инна адми дархиди, Асланбегу гъягъюз гъитрадариз, закур узу гъулаз, увура – гамшарихъ. Терекемейиъ митІлан пчІу ляхин дибрихъурвуз.

Къадир ухди ляхин бихъбиин рази гъашнийи, тувру къиматнаканра гъулху.

– Терекемейин девлетлуйири нежбрариз тувру къимат варидин саб ву, Къадир, – гъапи Селимди. – Пулиз мясляат гъапІиш, йискъубан аъхириъ къаб манат гъадабгъидива, дяхин ккундуш, къаб швтушв дяхин ебцидива, саб раж палтар... дурарра тувди, – хъана давам гъапІу Селимди. – Акъи нежбервал апІузди туврайи къиматназ гъилиган, гамшарихъ гъягъруриз Асланбегу туврайи къимат писди дар.

Вахт гъабшиган, мурари гамшар хъау, дурар сикин дапІну, чпи Асланбегахъна гъушу.

– Гамшарихъ гъягъюз адми гъидихъунзуз, агъа, – гъапи Селимди.

Асланбег Къадирихъинди гъилигу ва гьерху:

– Гъамганаз татрарик гъилихур вуна?

Къадири идрикъди жаваб туву:

– Ав, Гъяйдарбегдихъ гъилихунза.

– ЧІал агъявуз, садпи йисан гъюрайир дара, Селимдиз туврайи къимат увузра туварза сану, закурихъан гамшарихъ гъарах.

– Гамшарихъ гъягъру чІурар, шид тувру архар улупуз Къадирихъди увура гъарах, – гъапи хул’ан удучІурайи Селимдиз Асланбегу.

Къадириз гамшарихъ гъягъру чІурар, шид тувру архар, даграр улупури, шубуд йигъансана Къадирихъди Селимра гъушу.

Къадири Асланбеган хулаъ къюрд адапІу, гамшарихъ гъягъру йигъари – гамшарихъ гъягъюйи, даршлу йигъари хулан, чІатан ляхнар апІуйи.

Хъадукар, хъадукрахъди хъадра дуфну хъубкъу, хярар уршвурайи, ухвар хъаърайи, нежбрариз, ккитІру гамшариз, йицариз, йигъди-йишвди ккудудукІру ляхнар духънайи. Асланбег Къадиригъан гамшарихъ гъягъбакан разиди вуйи.

Сад йигъан йишвну, фунар ацІну, гвачІнинган урчІарихъна ккитІуз хъау гамшарикан сар жут ккиритІди гъузу. Дурар Къадири чІурариз хъаъну гъушу, мани хъайиз гамшари гъипІу, мани гъабшиган, гъаммишан дахърайи дагриъ дахъу.

Дагрин гъирагъдихъ гъарин далдайикк дахънайи гамшарихъинди лигури, къаб манат пулра хъади гъулаз гъягъюз имбу вазарикан фикрар апІури Къадирра деънайи. Йишвну гамшарихъ хъади даъраху Къадир, деънайи йишвахъ нивкІуз гъушу. Думу фукъан вахтна гъаахнуш шлиз аьгъя? Ригъ бегъем лисхъандихъинди илбицган, нивкІ»ан хъиргу... гамшар дагра дахъну имдайи.

Къадири дагран гъирагъарилан ул илбицу, рякъру йишвариъ гамшар адайи, ккитІнайи гамшар ккудурчру вахтра дубхънайи. Къадир ккудурчу гамшарихъна гъушу. Му йигъан гамшар дургуваликан сарикнара гъапдар, гъадрар гъудургу терефназди ккудурчдарра хъаъну гъушу, амма гамшар дихъдар. Хъайигъан Къадир гамшар ккитІуз нежбрарин багахъна хъаъну гъушу. Думу гизаф йисари Асланбегдихъ нежбервал апІурайи Нежефрин улихъ пашманди дийигъу.

– Сар жут гамшар гъудургунза, белки, гъи-закур дихъуруш, Асланбегаз аьгъю апІуз ккундарзуз, – явашди гъапи Нежефдиз.

Нежеф фикрарик кахъу: «Фици кІуру? Фици дарпиди гъибтру? Дарпиди гъитуваликан хабар гъабшиш, Асланбегу гъапІру? Гъапиш, Къадирикан...».

Асланбег гъудужвундайи, Нежефди гамшар дургуваликан дугъаз хабар тувдар, Къадир гамшар агуз чюлизди, нежбрар, гамшар хъаъну, хутІлизди гъушу.

Асланбег йигъар-йигъарик нежбрари апІурайи ляхнихъна гъягъюри шуйи, гъаму йигъанра хутІлихъна гъушнийи, саб кутан хутІлиъ адруган, гъялакди Нежефдихъан гьерху:

– Саб кутан хутІлиъ гъаз адар?

– Гамшаригъян сан саб жут гъюдучІвну, Къадир агуз душна, – гъапи Нежефди.

Асланбегу жилиъ ликар гъиву.

– Сан гъудургу гамшарин хабар гвачІнин ухди узуз гъаз тувундарва?

– Гъи гвачІнин гамшар ухди ккитІунча, агъа, уву хъиргуз ккун гъабшундайиз, Къадири, дагну, хъаурза гъапнийи, гъюбаз ккилигураза, – русвагъди гъапи Нежефди.

Асланбегу хъана маш чІуру гъапІу.

– Шлиз аьгъя, думу Къадир кІурур фуж вуш? Гамшар лезгйириз масу тувнушул, гъяркъган, жуликсир вуйи думу. Гамшар ккудурчай, наан ашра Къадир ва гамшар гъи хябяхъдиз агай.

Къадир яваш дарди чюлиъ лицурайи, му йигъан Нежефра жарадарра хъади гъилицнийи, Нежефриз Къадир вая гамшар гъидихъундайи. МучІу хъайизкъан чюлиъ гъилицу Къадир, мучІу гъабшиган, эрг’вал йивуз дахъур, нивкІуз гъушу. Аьзийт кади дахънайириз, шаду нивкІар гъяркъю. Абайи хил гъибису мугъан:

– Увухъна сумчриз пулиз, Сейбатдин увухъди нюкягъ апІуз яв разивал ккун апІури дуфназа, багахъ йигъари сумчир шула, увура гъулаз дуфну ккунду, – гъапнийи дугъу.

Абайихъди гафар апІуз ккунди амиди, нивкІ’ан хъиргу, нивкІукди вуйи шадвал филадиз гъубздихъа? Улар арццайиз, Къадирик гамшарин дерднахъди нивкІун дердра кабхъу. «Яраб Аллагъ, узуз мициб нивкІ гъаз гъабгнийкІан?

Абайи узкан хъял дапІну ашул. Ахуз кѳан апІура кІури, Мирзабалайиз риш хѳадауз ккун дубхънашул».

Кѳадири чюлиѳ лиѳуб хѳана давам гѳапІу. Мугѳан гамшар агури, чюлериѳ уѳргѳну, гѳулариф лиѳури миржид йигѳ вуйи. УрчІвудпи йигѳан лисун шули Кѳадири Асланбеган урчІарихѳна гамшар хѳау.

Хянаѳ дерккнайи гамшарилан ул илбиѳну:

– УрчІвуд йигѳан гамшар ляхниин гѳахѳундар, яв гѳякѳийикан урчІвуб манат хѳадабтІурза, – гѳапи маш чІуру дапІну Асланбегди.

Кѳадирихѳан ис дапІнайи кІул за апІуз гѳабшдар. Цидин йисанра сумчир апІбакан умуд кадабтІу. Жара чара фу ахѳа? Хѳанара гамшарихѳ гѳягѳюб.

Асланбеган гамшар дирѳну, Бакуйиз лихуз гѳягѳбакан фикрар апІури Кѳадири хайлин йигѳар вуйи. «Асланбегахѳ филадиз гѳилихишра, йисан саб гамуш дубгѳан бала гѳядябхѳур, мугѳу тувру пул адар, – кІурайи дугѳу чав-чаз. Ахѳли хянаѳ гамшар аур, удучІвну гѳягѳидиза, фу шулушра ибшри».

Сад йигѳан дугѳан уларикк рякѳди ялгѳузди гѳюрайи сар кас ккархѳу. «Яраб, гѳюрайир фуж вуйкІан? Фу хабарназ удучІвнайир вуйкІан? Багахѳ гѳуларииан вуйиш, абайикан хабар гѳерхдийза, узкан абайиз хабар хѳадапІдийза», – фикрар апІури имиди, гѳюрайир багахѳна хѳуркѳу. Думу Керим вуйи, сар-сариз гѳяркѳю дустарин шадвалин кѳадар адайи.

Кѳадири гѳулан хабрар гѳерху, Керимдира шадди жавабар туву.

Керим гѳул’ан удучІвур, Кѳадир аии йишв абгуз, думу лихурайирихѳ чавра лихури гѳузуз удучІвур вуйи.

Кѳадири чан кІул’инна Асланбегу хурайи балйириккан ва чав Бакуйиз гѳягѳюз дапІнайи кѳастнакан Керимдиз ихтилат гѳапІу.

Бакуйиз лихуз гѳягѳювализ Керим лапра рази гѳаши:

– Бакуйиѳ нафт адабгѳру буругѳарихѳ лихурайи фѳягѳлийириз гѳапІу ляхнин кѳимат ваз ккудубкІубси тувру, гѳар вазлин ахѳириѳ жибаѳ пул шулу, – гѳапи Керимди.

Керимди, швушв гѳахунза, гѳахи швушв кѳабулди дарзуз, кІуру хабарра гѳабхи.

Кѳадир гѳул’ан удучІвруган, Керимдиз швушв хѳирснадайи. Дугѳан гѳахи швушв кѳабулди дарзуз кІурайи гафари Кѳадир мюгѳтал дапІнайи. Хѳирснѳу, хѳуд йис гѳябгѳюради, чав гѳаммишан улкѳириѳ лиѳури, швушв хуз даршули, Керим чав хул’анна удручІвди, хѳирсу йисан швушв фиѳи гѳахну? Кѳадири хѳана чан бахтнакан хѳял гѳапІу.

– Узу гѳул’ан удучІвруган, швушв хѳирснѳу адайвуз, Керим, цІиб вахтнан арайиѳ швушв фиѳи гѳахунва? Хѳуд йис гѳябгѳюрайиз, хѳирснайи швушв хуз шуладарзухѳан, уву духнайи швушв кѳабулди дарзуз кІурава.

Швушв гѳахну гѳапиган, Сефербеган риш Пери духну адарза, гѳахирра гѳацир ву сану, – дупну, Керим кѳятІялхѳю.

– Пери даришри, духнайир фунурра швушв даринхѳа? Духнайи швушв кѳабул дарди гѳаз хѳиди? – гѳерху Кѳадири.

Кѳадириз Керимди чаз швушв хѳирснѳу, хайизкѳан гѳабшибдикан ихтилат гѳапІу.

– Швушв хѳирсбан ихтилат хулаѳ имдайич, – гѳапи дугѳу. Аба чпихѳна риш ккун апІури гѳушдари кѳюр-шубури, тувбан жаваб дарапІди, кѳяляхѳ

хъадаънийи. Йиз балинна къисмат имишул, йиз тай узузра алахъур кІури, аба къисматназ, тайназ ккилигури, ккебехъну хулаъ деънайи.

Сад йигъан нис, хъа масу тувуз гъюру абайин хялижв Талиб дупнайи. Абайи дугъазра, бализ швушв апІру вахтналан къан дубхънайиз, бализ швушв апІуз ккундузуз, шубурихъна гъушунза, тувбан жаваб гъапІундарзуз, гъапнийи.

– Йиз мирас Мирзахандин хулаъ хъуркънайи шубур риш а, ич терефнанда-риз ичв терефназди шубар тувуз, шубаризра ичв терефназди жилириз гъягъюз ккунди шулу, увура узухъди гъач, къюбридра Мирзахандихъна гъягъидихъа, Мирзахандин шубарикан ужурнур риш Керимдиз ккун апІидихъа, – гъапнийи абайиз Талибри.

Талибрин теклифназ аба гъаз рази хъидархъа? Рази гъахънийи, Талибрихъ-ди абара Мирзахандихъна гъушнийи.

Мирзахандин хъуркънайи шубур риш айи: Гюлфerez, Гюлназ, Гюлгез. Мирзахандин хулаз гъягъайиз, Талибри абайиз гъапнийи: «Мирзахандикан къяланур риш, Гюлназ кІурур ккун апІин. Абайира, ихъ халкъдин аьдатнийинди, Мирзахандикан къяланур риш, Гюлназ, ккун гъапІнийи».

– Ярхи рякъюъ гъафунва, Аьлибег, гъюри-гъягъюз гъии рякъяр дарихъ, яв хал, яв ца узуз аьгъдаршра, йиз мирас Талибриз аьгъя. Талибри кІурайибдихъ хъугъраза, дупнайи рякъюъ риш увуз бахиш гъапІза, – гъапнийи Мирзаханди.

Саб ражари гъягъбиинди, аба, Мирзахандин шурак лишан кипну, лазим вуйи рякъ-ражаринна дулхну гъафнийи.

Малла Халилиз хутІил масу тувну, абайи швушваз дипуз пул гъязур гъапІу, йицІуд йисар хъирчну, балин швушваз палтариз гъязур дапІнайи парчйир бабу чарчлигъ гъиву, хутІлихъ гъадабгъу пул абайи шадди жибаъ иву, сакъю-дар йигъар арайиан гъягъайиз, палтар кадатІуз, пул дипуз Мирзахандин хулаз гъушнийи. Гъаму ражнур Мирзахан абайи дипу пулиз, бабу гъуху парчйириз рази гъахънийи. КкудубкІуз гъушдар, нюкгъин йигъ, сумчрин йигъ дивну, хъадакнийи.

Гъулаъ Аьлибег ва чан бай бахтнандар ву, саб ражари ккун апІури гъягъ-биинди, риш тувну, гъязурди вуйибдиз рази духъну, нюкягъ апІуз шуран аба рази гъахъну, сумчрин йигъра дивна, ришра гъулан шубартІан уччвур, ужур, Керимси ягъли жандак хъайир ву кІури, аваза абхънайи. Шуран нюкягъ апІуз гъафи Мирзаханди, риш хуз гъюрча гъапи йигъазра манигъвал апІдар.

Сумчир кІури бай гъюлягъ лицруган, гъуландар абайин дирбаш’валиин мюгътал духънайи. «Бализ швушв хъирснү, цІиб вахтанан арайиъ сумчир апІуз, мициб къувват Аьлибегахъ гъапІруб ибшри», – кІурайидар айи.

Жамар швушв хуз гъушу, ярхла рякъ вушра, мучІу хъайиз швушв али уъру гъайван урчІарихъна хъубкъу. Гъарайининди швушв гъайвнилан алда-гъу, швушван кІул’инна мух гатІабхъу. Гъайвнилан алдагъну, хулаз гъахурайи швушван жандак улихънаси думу гъяркъдари кІурайибсиб дайи, ахъю урчІа-рин кІуликкна хюйкан дапІнайи хил рубкъурадайи. КІваз ицІру гъапІнийиз, швушваз лигурайидарира пуш-пушар йивурайи, баб, бабахъди палтар кадатІуз гъушдарра духнайирин исчІли, дарццивализ лигурайи. Булагъдиинна швушв адаъбалан къяляхъ, гъулаъ жара улхуб абхънийи: «Аьлибеган бализ тувру риш фицир шул? Гъацир дайиш, саб ражари ккун апІури гъягъбиинди, гъич сарира риш туврийин? Хъирснү, цІиб вахт хъайиз, нюкягъ дарапІрийи, хъирсу йисан Аьлибегхъан швушв дархрийи».

Абайин, бабан сес удубчІвуратайи. ИсчІлир-ягълир, тай ву, тай дар – харж абхъну, нюкягъ дапІну духнайи швушв ву, гъапІрухъа? Гъушдариз дишди гъяр-къюн даршул кІури, узура ккебехъназа.

Духну, йигъар арайиан гъушган, швушву бабаз гъапнийи: – Узу Гюлназ дарза баб, Гюлферез вуза, узуз Гюлферез йип.

Бабу абайиз гъапнийи:

– Ихъ швушван ччвур Гюлназ дар, Гюлферез ву.

– КІваин илмийиз, – гъапи абайира, – Мирзахандикан ккун гъапІу риш Гюлферез дайиз, Гюлназ вуйиз.

Аба малла Халилихъна гъажаргъу.

Малла Халилин гъациб аьдат айи, чав нюкягъ гъапІу баяр-шубарин ччвурар китабдик дикІуйи, Халил чав ччвурар гъидикІу китабдиз гъилигу. Китабдик Гюлферездин ччвур дибикинайи.

Мирзаханди абайиз тувур къяланур риш, хъа нюкягъ гъапІур ахъюнур риш гъахънийи. Дугъан ахъюнур риш Гюлферез жандак хъайир дар, дарццир ву кІури, ккун апІури гъюрайир адайи. Къяланур, бицІунур шубар ккунидар айи, ахъюнур риш тутрувди, бицІидар тувурдарза кІури, ккун апІури гъафидар къяляхъ хъадауйи. Аба ярхла йишв’ан гъафир вуйиган, абайиз аьмал гъапІнийи, тувруган, къяланур риш тувну, нюкягъ апІруган, ахъюнур шуран ччвур тувнийи.

Къадир чан дуст Керимдиз Мирзаханди гъапІу аьмалнийи гъаьлхъю.

– Ярхлаан увуси рягъятди швушвар гъахидар, ккун гъапІган – тувур сар, нюкягъ апІруган, нюкгъиз жарар гъахидар хъанара гъахъну, Керим, гъадрарира сарира гъахи хпириккан хъял гъапІундар, гъюрхну. Аба, я уву хул’ан удудучІвди, саб парча хутІил масу тувбиинди духнайи хпир вуяв, къисмат яв гъадгъак гъивну, духнайи хпириккан хъял мапІан, хпир уърх, – гъапи Къадири.

Керим рази гъахъдар.

– Абайи ккун гъапІган, къяланур риш дарди, ахъюнур риш тувурза гъапнийишра, белки, абайи къабул апІрийи, узук гизафси даккнишин кипнайиб дапІнайи кучІал вузук, – гъапи дугъу.

Гамшар гъулаз хъаьру вахт багахъ хъайизкъан, баяр Керимдин швушванк гъулху. Гамшар гъулаз хъауз ликри гъудужву баяри, ахъли гамшар эйсийин хяннаь тІаьну, Бакуйиз нафт адабгъру буругъарихъна лихуз гъягъюз мясляьт гъапІу.

Керим гъулан гъирагъдихъ дийигъну имиди, Къадир, гамшар эйсийин хяннаь тІаьну, хъадаку...

Баяриз Бакуйизди рякъ аьгъдайи, амма ригъ гъудубчІвру терефназди гъюлихъди, вая рукъан рякъюхъди гъушиш, Бакуйиз алдахъуру кІури, деебхънайи. Баяр гъюлихъди, ригъ гъудубчІвру терефназди рякъюь учІву.

Таксир кадру гъачагъарси, Асланбегхъан ярхла ишри кІури, мурари ярхи йишвди ликарик кайи гъяракат яваш апІдар, къяляхъинди илдицури, ккадапІу рякъюз лигури, бачкІиккан ккудубзурайи амкІ марцц апІури, ригъ гъудубчІвбалан къяляхъра мурар хайлин рякъюь гъушнийи.

– Йигъ сирин хъайиз, рягъятди дахъну ахидихъа, сирин гъабшиган, гъудужвну рякъюь учІвдихъа, – дупну, улихъ чпихъ хъайи гъицибкъу уьлра дипну, мурар булагъдиин али гъарин сирникк фаракъат гъаши.

Рякъ аьгъдру чюлиъ йишвну гъягъюбра рягъятди шулдайи, вушра йишвну рякъюь гъягъюб артухъ шулайи, йигъну рякъюь гъягъруган, ликариин али

пинийр йивнайи шаламар ригъди дициркъну, ликар дючЮркъну, гъягъюз гъу-
лайсузди шуйи.

Гъулариз багахъ гъашиган, ипІуз уъл ккун апІури, дергуз далда ккун апІу-
ри, баяри рякъюъ гъягъюб давам апІурайи.

ЙицІикъюдпи йигъан баяр Бакуйиз хъуркъу. Мурарин гъулажви Сефер ух-
дихъанмина Бакуйиъ лихурайи, рякъюъ учІвайизтІан мурарин кІваъ Сефер ими
айи. Шагърин кючейиъ учІву баяр улихъ алахъу ахъю хуларин цаликк дийигъу,
хуларин гъурчІву машариз, дурарин ахъювализ, каънайи накъишариз тамаша
апІури хайлин вахт гъабши. Дяргънайи ликариин къаназ дийигъуз даршиди,
хуларин рибцру цаликк деу.

– Лезги Сефер наан лихура? Думу айи казармийр аьгъячвуз? – суал туврайи
баяри гъар алахъуриз. Амма лазим вуйи жаваб туврур алахъурадайи.

Сар яшлу кас деънайидариз, дяргънайи гъяцІли ликариз лигури, мурарин
улихъ дийигъу ва гъерху:

– Наънан, гъаз дуфнайидар вучва?

Баяри дугъаз чпи Сефер агурайиваликан, нафтлин буругъарихъна лихуз
дуфнайиваликан гъапи.

Мугъаз Сефер аьгъдайи, дугъу баяр багахъ хъайи чайханайиз гъау:

– Чайханайиъ деай, дина гъафидарихъан гъерхай, – гъапи.

Мурар чпи деънайи хуларихъан цІиб ярхладиси айи чайханайиз гъушу, ур-
чІариз багахънаси дивнайи столихъ деу. Чайчийи мурарин улихъ чайдин стак-
нар диву, шту дахаргнайи Керимдиз чай мичІал дапІну убхъуз ккун гъабшнейи,
Къадири кучуз гъитдар:

– Чай пулихъ туврайиб ву, ухъухъ чайдихъ тувуз пул хъадархъухъ, – гъапи.

Къадири чайчийикан убхъуз мичІли шид ккун гъапІу.

Чайханайиъ мичІли шид ккун апІурайи Къадириин чайчи ва дугъахъди
чайханайиъ айидарра гъяаьлхъю.

– Эй, гъагъ лезги, улихъ чай дивну, мичІли шид ча пузкъан гъагъвал шу-
лин? – кялхъри гъапи чайчийи.

– Гъул’ан фягълавализ дуфнайидар вуча, чайдихъ тувуз пул хъадарчухъ, –
гъапи аьлхъюрайидари русагъ дапІнайи Къадири.

– Бакуйиъ пул дарди туврайиб гъюлин кьилзи шид ву, багахъна душну,
иштагъ айибкъан убхъ, чІалла кІуру кас хъидар, – маш дибгъну гъапи чайчийи.

Баярин багахъ столихъ деънайири чайчийиз мурарин улхъан стакнар гъа-
дагъуз гъитдар:

– Гъит, пул узу туварза, – гъапи дугъу.

Убцру чай убхъуз даршулайи Керимдин улар шид айи бедрейиин алийи,
гъвалахъ деънайир мугъан гъавр ахънейи. Чайчийиз багахъна дих дапІну, ду-
гъу гъапи:

– Мурар дагъдин адмийир ву, чай убхъури вердиш вуйидар дар, мурариз
убхърубкъан мичІли шид тув.

Йигъ хъабхъдихъинди илбицнайи, чайханайиан удучІву баяр урчІарихъ
дийигънайи.

– ИпІуз уъл, дахъуз хал адархъуз, мучІу гъабшиган, ухъу гъапІру? – чпин
арайиъ улхурайи дурар.

Чайханайизди гъюрайи кьюр бай, мурарин аьжуз гафарихъ хъпехъури,
жандиин, ликариин али аьжуз гъялназ лигури, дийигъу. Дийигънайидари

кІурайи гафарин мурар гъавриъ ахърайи, мурариз багахъ духъну, хилар гъидису.

«Шагъриъ гъулариан гъафидарин хилар дисрудар айкІан», – баярин кІваз цІибди рягъят гъабши.

Хил гъибисдари чІал ачухъ гъапІу, мурарин чІал саб вуйи. Мурар ухдихъан мина Бакуйиъ лихурайидар вуйи. Дурари баяр чпи дахърайи казармйириз хъади гъуху. Казармайиъ учІву баяриз чпи агурайи Сефер ими гъяркъю.

– Сефер ими, Сефер ими, увухъна дуфнача, гвачІнинтІан уву агурача, – сатІиди, шадди сес гъапІу баяри.

Гъул’ан дуфнайи баярихъинди гъилигу Сефери, гъуландирикан, чан хулкан хабар гъадабгъну, хялар уъл ипІру столыхъ диту.

Ярхи йигъди уъл дирипІу баярин улихъ уъл диву, хъасин дурариз дахъуз йишварра гъязур гъапІу.

Хузаинарикан лихбан вахт миржиб сѣаѣт, вазлин маважибарин къадар за апІуб, сад йисан гъилихган, вазлин рягъятвализ ихтияр тувуб ккун апІурайи вахтар вуйи. Хузаинариз фягълийирин игътияжар гъуркІуз ккундайи, игътияжар ккун апІрудар казармйириан утІурккури, дурариз уъл тувуз гъитрадайи, дурарикан хъял дуфнайи фягълийирра гъулариз гъягъюрайи, казармайин гъацІ кроватар фягълийириз ккилигурайи.

Сефериз баяри чпи лихуз дуфнайибдикан гъапи.

– Хузаинди тувру пулиз рази вуйидариз закурихъан ккуншра буругъарихъ ляхин хъа, – гъапи дурариз Сефери.

ГвачІнин гъудужву Сефери баярин гъяцІли ликариинна гъадагъну калушар гъахи. Дурарин дяргънайи, дициркънайи ликар калушариъ уршуз шлу гъялнаъ адайи. Баярин ликарихъинди гъилигу Сефери:

– Шубуд йигъан казармайиан муудучІванай, – гъапи.

Ликарин иццувал яваш гъабши баяр шубуд йигълан нафт адабгъру буругъарихъна ляхниз гъушу. Къадирна Керим нафт адабгъру буругъарин фягълийир гъаши.

(Аьхир гъюру нумрайиъ)

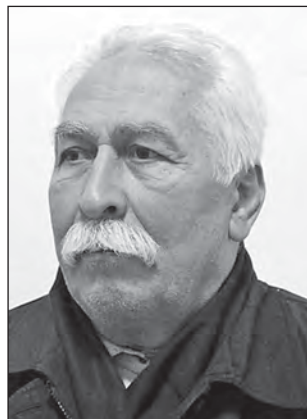

Драматургия

ШАИРИН 75 ЙИС ХЪПАЗ ТЯЛУКЪ ВУДИ

Шагъвелед ШАГЪМАРДАНОВ

ХЪАДУКРАН ХЛИНЦЦИКК

Иштирак шулайидар:

Гъясан Муслимов, механизатор, 22 йис.

Рустам Султанов, Гъяснан дуст, механизатор, 23 йис.

Сулейман, Гъяснан аба, 75 йис.

Зулейхат, Гъяснан чи, 19 йис.

Сейран Гъямидовна, мялим, 20 йис.

Салман, пенсионер, 70 йис.

Мягъмуд Мягъяммадшафиевич, мялим, 23 йис.

Медсестра, 22 йис.

САБПИ ГЪЯРАКАТ

Гъяракат дагълу гъулаъ гъябгъюра. Хъадукран ригъ али лисун. Ярхлаанси трахтурин сес гъюра. Кючейин гъирагъдихъ хъайи хуларин раккнарихъ гакъИвлкан дапІнайи шей'ар (муччвар, гъалгъар, жигамуччвар, хамир ктІибшру къябар, бурзутІулар, тІибчар, муккрар ва жарадар) керхна. Кючейиъди, тІагърудиси ликар алдагъури, Гъясан гъягъюра. Саб герен дийигъну, папрус кабхъру. «Гъясан!» – пердейихъан дих шулу. Гъясну, дихназ фикир тутрувди, гъягъюб давам апІуру. Дугъан багахъна гъялакди Рустам гъюру. Дугъан хиликк ккайи магнитофондиан мукъмар йивура.

Рустам (*Гъяснан хилхъан дибисну*). Гъясан, ягъур ибшри! Дих гъапІган, къяляхъкъан илтІикІури адарваки. Узуз агъюди, узу яв пай гъипІу йишв адариз аьхир!

Гъясан (*тІагърудиси*). Узу фукІа гъапундарзаки, Рустам. (*Гъягъюб давам апІуру.*)

Рустам. Гъясан, увуз фу дубхъна? Гъамус кьюд йигъан ляхниин алдарва. ГвачІнин председателира гъерхрайи. Узура кьубан гъафунза.

Гъясан (*сес за дапІну*). Фу герек дубхъну?!

Рустам (*тяжубди*). Гъаз дици кІурва?

Гъясан. Хъа фици кІуру? Думу ухъуз, инсанариз, хас вуйи лишан ву – жарадар жвуваз герек гъахъигантІан дяркѣюб... Дюз кІурадарин дарш? (*Рустмахъинди кІул илтІибкІуру.*)

Рустам. Белки, гъацира вушул, анжагъ гъаму арайиъ – ваъ! Уву му арайиъ аьдалатсуз вува.

Гъясан (*дийигъуру*). Аьдалатсуз?... Интересно!.. Хъа фит'инди? Гъякѣкѣят кІуб'инди?

Рустам. Фу гъякѣкѣят?... Шлин – ихъ арайиъ?..

Гъясан. Хъа ухъуз гъапІнухъа? Ухъура инсанар даринхъа?..

Рустам (*кІул тІубчѣури*). Ва-а-аъ!.. узуз уву асуллагъ агъю шуладар. Дюз ву: узу увухъна герекди гъафнийза – выжимной подшипник.

Гъясан (*хилар жара дапІну*). Рябкѣюрачвуз?... Узу кІурайиб дюз дар кІуйи гъа! Узкан аьяндар шулин, товарищ Султанов?

Рустам (*фикрик кадиси*). Аьяндарвалин сабпи натижийр писдар дар. Хъа... гъаму фтиъ...

Гъясан (*улхуб къатІ дапІну*). Хъа фтиъ писдар ву?

Рустам. ХутІил хъапІбаъ.

Гъясан (*завузди кказарѣури*). Ха-ха-ха! Фтиъ?! Изан апІбаъ! Саб дидиъ писдар вуйиш, бала дайики... Узу аьхиримжи вахтари йиз таяр-тушариз гизаф ляхнариъ магълуб шулазу...

Рустам. Ваъ, узу кІваантІан кІураза.

Гъясан. Хъа узу зарафатар апІурайинхъа?

Рустам. Яв зарафатнанна гъякѣкѣятнан кІварар жара апІуб читин ву. Гъи иллагъки... (*Сессуз ара*). Явна трахтурин арайиъ айи кІварарра гъузундайиш, гизаф ужу шуйи.

Гъясан (*ажугълудиси, маш дучІубхну, Рустмаз лиѣури*). Уву фу балабнар гъивда – трахтур, трахтур! ГъапІну дидиз – чІуруди адарин?! Аьхиримжи вахтари йиз гизаф гъайгъушнаъ шулава. Хайирназ ибшри... Уву яв трахтурин гъайгъу зиг!

Рустам (*хъял дуфну*). Бес ву! Аьхирки... увхъан инсанвалиинди кѣюб гаф апІуз шулвухъан? Узу учв рякѣюз кІури хулаз гъюрайир, хъа чав... фали гафар апІури дийигъна!

Гъясан (*хилар заъри*). Лллап ужи!.. Товарищ Гъясан! Дустрахъ хъебехъну ккунду. Ебхъуравуз?... Итак... (*Рустмахъинди хъазаргну лиѣури.*) Гъясан увухъ дикѣятлуди хъебехъна, жанаби Султанов!

Рустам (*кІул тІубчѣури, цІиб уьлчІюкънайи уларигъян тѣюгъматлуди Гъясназ лиѣури*). Шулу кІури, шуйиштІан...

Гъясан (*Рустман гъюниин арчулну хил иливну*). КІваантІан хъебехъназа. Зарафат имид ибшри, жара гъич саб артухъ гафра ебхъидарвуз. Зарафатарин чІюлкѣям хътибтІунза сарун.

Рустам (*аьлхъюри, кІул тІубчѣури*). Дициб фукІа адариз. Гъерхуз гъафнийза... гъаз ляхниин алдарш.

Гъясан. Гъаз... гъапнийзаки, йиз маховик дѣюбгънайиб увузра агъявуз. Узу сабдин гъавриъ шуладарзу: фуну част гъѣюбгъишра, чІур гъабшишра, думу хъапІрайири дабгну ккунду. Дугъу наънан абѣуру? Хиял апІин, дугъаз хусуси завод а... Хъа ляхник ктру вахтан пулра бисуру... Туври гъѣюбгъю част – лихурза!..

*Къябар-къулар керхнайи хулариан гъяса ккудубкъури ва ликури, амма гъяра-
кат кадиси Салман утІурччуру.*

Салман (тјонтвал кади). Узу мурар фужар ву кІураза гъа! Элегнайдар!

Рустам ва Гъясан сабси сабпну Салмнахъинди илдищуру.

Рустам (мюгътал духъну). ГъапІну, Салман халу?!

Салман. Фу гъарйир вуячв?! Элегнайи хуйиринси! Хуларий аии инсанар
сикинди гъидритри!

Гъясан. Хал авадан ибшрияв, Салман халу, учу элегнайидар вуйинхъа?..
Учу гъаци...

Салман (саламламиш апІбан хилар дисури). Элегнайиш, гъа тамашакъа
шуйи. Хъа учву, узугъ рябкъюрайиганси, хъадукраъ аии гатйирси ачва, вари
дјон'я загъдиина хури...

Рустам ва Гъясан сар-сарихъинди лигуру ва кІулар тІурччури аьлхъюру.

Гъясан. Увура гъапида, Салман халу!.. Сагъ'вал фици вуяв?

Рустам. Хъа рябкъюрадарвуз дугъан диривал! Бузукъ жигъилинси!

Салман (Рустмаз). Бахил махъан! (Гъясназ.) Хъа сагъ'валра фукІара дар, ми-
рас. Худайиз шюкюр, гъелелиг нефес хътабгъру мюгълет тувра. Вахтниинди пен-
сияра туври гъабхънийиш, узу шилхъан дерккуз шуйихъа! Ккайиб саб лик вушра!..

Рустам. Яв пенсия фтиз ву, гъамцдар уьмаратарин туکان айирин? (Хили
Салман хал улутуру.)

Салман. Думукъан бядрягъ махъана, Рустам, хилиъ магнитофон айиз кІу-
ри. Гъизилин пирпйир иливну кІури, гъятирикан юргъа гъайван даршлуси,
мукъмар йивруб хъа кІури, увканра композитор хъидар. Ваааъ! Къуру фурсари-
ин элѣнайиси вува, гъулажви.

Рустам. Чачмиш шулава гъа, Салман халу. (Магнитофон за апІури ва улү-
пури.) Му гъамусдин ихъ уьмрин асас тІалабарикан гъисаб шулайиб ву.

Гъясан. Севде фици гъабгъюраяв, Салман халу?

Салман. Ихъ йишвариъ севде гъабхуз шлуб дарда, жан бай. Къюд-шубуд
йигъак саб фукІа гъадабгъиш. Чанади, тІагъруди дусайиз, фукІа ктапІруган,
юкІв алдабхъуру. (Хил хъапІру.) Дарди гъабхъиш...

Рустам. Хъа гъязур шей'ар шагъризра, Дербентдиз, хътаури гъаз дарва?
Душваъ ужуйи иша гъягъюйда.

Салман. Гъи, ихъ успагъи халачйирик мас кимдруган, гакІвлин муччвара-
рик мас шулин? (СацІиб фикир дапІну.) Хъа сакъюдар, дюзди гъапиш, гъадиана-
ра хъадаъназа. Саки къюб вазкъан шула, амма саб сес-дикІ адар.

Гъясан. Гъарган гъамци гъудрубзурда...

Салман. Агъдар сарун, мирас. Мукъан читинди гъятта дявдин къяляхъна
йисарира гъабшиб дар. Инсандин иман дигиш дубхъна. Иман имдар. Хъа иман
имдру инсан гизаф хатІалу ву. Саки вягъши гъайванатси. Гъи гъитІибкІрудар,
кучІлар апІрудар гизаф духъна. ГъитІибкІури уч гъапІубдикан берекет даршул
гъич саризра.

Рустам. Дюз кІурава, Салман халу.

Салман. Гъулаъ фу хабар а? Хайлин йигъар вуйиз, гимихънара удучІвуз
даршули. Дявди ккудубгънайи ликри инжик апІуразу аьхиримжи вахтари.
Аьжал багахъ шулаш аьгъдар.

Гъясан. Сабан ухди вуда... Хъа гъулаъра хайир ву. Гъи, гъелбет, улихъдин
ляхнар саб йишваъра имдар. Улихъдин аьхю мяишатарийси...

Салман. Гъясан, хъа ихъ гъулаѳра хъана колхоз аІуру кІурадаин?

Гъясан. ГъапІну. Гъелелиг. Закур фу шулуш... Вай колхоз, вай совхоз – фу фаркъвал ахъа? Колхоз гъапІну кІури, бикар инсанариз жара ляхнар хъидарки.

Салман. Ву е... Уъмур фици дигиш гъабхънуш...

Рустам. Инсанарра гъаци дигиш духъна. Гъардиз чав гъякълуди рякъюра, гъардиз чав ахъюди гъергъра.

Салман. Учвурра гъаддиз, гъардиз чав ахъюди рякъюри, гъулак гъаму гъал кипнайчва сарун?

Гъясан. Ваааѳ, Салман халу! Учусаб жара ляхин себеб вуди...

Салман. Вушул... Хъугъарза... Хъа узу учву жвувар ву кІуйза, эгер учвкан сари гъадму Сейран кІуру ихъ цІийи мялим ихъ гъулаѳ гъаргандиз гъузрусигъапІнийиш. Ужур риш ву!.. (*Къюбиб хиларра завуз заѳри ва кІул тІубччури.*) Уву наан ава, Йиз жигилвал!?

Рустамна Гъясан сар-сариз лигури аѳлхъюру.

Рустам. Салман халу, гъадму Малла Несреддиндинси дарибшри гъа!..

Салман. Дар, Рустам, узу гъядлан ултІуччврударикан вуди гъахъунза, ликар къяши аІрударикан дайза.

Рустам. Шлиз аѳгъа...

Гаѳар лисундин гъудгниз дих аІурайи маллайин экбри къатІ аІуру.

Салман (*завуз тІуб за аІури*). Ихъ кІул'ин алириз аѳгъа. Маѳа лисундин гъудгнин вахтра хъубкъну. Аллагъра кІваѳлан гъаѳну ккундар (*Хил хъапІну, хулазди гъягъюру.*)

Гъясан. Улихъна йигъари дугъан хулаз телевидениеианра дугънайи. Гъе-ебхънуш. Увуз дугъу кадапІнайи цІийи танх гъябкъюнвуз?

Рустам. Гъябкъюнвуз. ИнтІикъа мутму ву. Гъациб уъмарат! Накъишарин уъмарат!

Гъясан. Ари гъадму танх республикаин музейиз масу гъадабгъуз ккунда, кІурайи. Экспонатди.

Рустам. Лайикъра ву, музейиѳ йишв бисуз. Диди чав гъяркъю гъарсар кас чарасуз гъяйранра аІиди.

Гъясан (*аѳлхъюб кадиси*). Аѳламатнан инсан ву.

Рустам. Увуси.

Гъясан (*ажугълудиси*). Увуз узкан фу ккундавуз?!

Рустам. Фука. Тјонт махъан! Хъа яв маховик дјобгънайибдикан председателиз гъапунва?

Гъясан. Йиз ваѳ, хъа трахтурин!.. Гъапунза, хъа фу метлеб ахъа?

Рустам. Фу гъапунвуз?

Гъясан. Фу кІуру дугъу?.. Гъарганси, варидаризси: «Ухъуз адар. Айи йишв'ан дабгну ккунду. Узура лигурза». Хъа лигури имиди маѳа къюдпи йигъра гъубшну...

Рустам. ГъапІуз ккава?

Гъясан (*пенжкин гъвал за дапІну, гъултгъиѳ айи арагъийин путулка улунуру*). Гъунши колхоздиз гъягъюрза. Белки, дјуз шул.

Рустам (*аѳлхъюри*). Му, гъелбет, ляхин дар. (*Фикрарик кахъну, саб герен дийигъну.*) Хъа-а-а маховик адар кІури, жибдиѳ хилар ивнура гъузуз шулдар. Хъадукру – рябкъюравуз – чан хилинцпар фици гъялакди ришвураш. Гъи-закур рябкъюрвуз – думу ухълан ултІубччвнура гъубшну!

Гъясан. Рустам, узур набалугъ дарза. Узур рябкъюразуз. Закур маховик фу дапІнура хурза.

Рустам. Гъи трахтур хутІлин къялаъ дипру вахт дар. *(Съѣтиз дилигну.)* Бегъем вахт гъубшну гъа... Гъелелиг.

Гъясан. Лигухъа? *(КІули арагъийин пулукка ккайи йишв улупуру.)*

Рустам *(аьлхъюб кади).* Ваъ, кІваантІан сагъул *(КІваин хил иливуру.)* Иштагъ адариз. *(Гъягъюз лик алдабгъуру ва сабину дийигъуру.)* Гъясан *(Гъяснахъинди илдишури.)*, увуз улихънаси фициб мизмизи хуцІ дапІнайи? Аъжайиб инсан вува!..

Гъясан *(машинан лишнар дигиш шули).* ХуцІ гъапІнушра, дидхъан беден зегъерламиш апІуз хъибдар. Анжагъ диди жвуваз хуцІ апІуз мигъитан, диди яв неинки беден, гъятта юкІвра зегъерламиш апІиди!

Рустам аьлхъюри ва кІул тІубчъури гъягъюз хъюгъуру. КІул за гъапІу думу мюгъталди ярхлаз лигури дийигъуру.

Рустам *(шадвал кади).* Гъясан, магъа увуз хялижвра... ваъ – хялишра!

Гъясан къяляхъ илтІикІуру. Дурарихъинди машинакк инчІ ккади Сейран гъюру. Дугъан хиликк дафтрари ва китабари абиІнайи дишагълийин бицІи сумка кка.

Сейран. Ичв гъамусдин хайрар!

Рустму ва Гъясну саки сабси «лисундин хайрар!» кІуру.

Узу учвуз машат гъапІнийин?

Рустам *(Сейрандиз багахъ шули).* Ваааъ, уву фу кІурава, Сейран! Гъятта уву дуфну ужу гъабхъну. Дарди гъабхънийиш, учу сар-сарин тамамвалиинди гъавриъра дархъиди жара шулайча.

Гъясан *(къялхъюб кадиси).* Вуй, вуй!.. фикрар апІрукъан, му живандин маар дарарагъди, расщепление дархъиди саб *(Къялан тІуб завуз за апІури.)* н-нуфт имийи!

Сейран. ГъапІну, гъапІну?! *(Аьлхъюриси.)* Расщепление маарин?! Сабан гъелелиг ухди дарин шлиз вушра... *(Рустмахъинди илдишуру ва хил гъачІабккуру.)* Тебрик апІураза, кІваълан гъябгъюрайи гъа!

Гъясну зарбди гъя-гъя йивуру. Рустамна Сейран дугъаз мюгътал духъну лигуру.

Рустам *(Сейрандин хил бисуру ва улихъинди кІул хъапІру).* Чухсагъул! Амма... Сейран, уву тебрик фу апІураш, узу, валлагъи, гъавриъ шуладарза.

Гъясан *(аьлхъюри-аьлхъюри).* Думу гъавриъ шуладар... Фу тебрик апІур?! – расщепление мозгов!

Сейран *(ажугълуди).* Гъасаан!... Фу зарафат... Узу...

Рустам *(Сейрандин хил бисуб давам апІури).* Гъясан, уву фу кІурайир вува? Гъарган зарафатнийин элеъну даршулда...

Гъясан *(Рустмаз).* Гъаз зарафат? *(Сейрандиз.)* Мугъаз тебрик апІрудар гъадмукъан аки, гъятта дугъхъан чахъанра дурарин дюзди гъякъ-гъисаб апІуз шуладар. Думу ич гъулаъ *(Завузди тІуб гъачІабккури.)* ва-а-аритІан *(Рустмахъинди илтІикІну.)* гъякъ дарин? Дамагъсуз бай ву. *(Сейрандихъинди хил апІуру.)* Увузра аьгъавузки!

Сейран *(жигъиларин гъич фицикІа гъавриъ даршули).* Гъясан, Рустам, узу кІваантІан... Учву фу кІурачва? Узу газатдиъ увкан... Рустам, дибикиІнайи макъалайикан кІураза. Хъа учву...

Улхуб Гъяснан гъя-гъяйи кьатI апIуру. ЦIиб кьандиси ккунди-даккунди Рустамра яваши аьлхьюру. Сейран дурариз мюгьталди лигури гъузру.

Учву фит'ин аьлхьюрачва?

Рустам (аьлхьюб дебккри). Чухсагьул, чухсагьул, Сейран. Гьамус гъавриь гъахьизу. Узу фукIа жараб вуйкIан кIурайза. Газатдиь бикIуб фу шул...

Гъясан. Мугъу, рябкьюравуз, дицдар гьисаб апIурадар. Газат фу ву? Думу... центральный телевидениейиан улупнийиш (Завузди кIул хъапIри.) – няжаб... (Сейрандихьинди ккадаркну.) Хъа газатдиь фу а? Фунубдиь?

Сейран. Уву гъурхундарва? Ихъ газатдиь, райондин... Рустмакан дибикIна. Ужуди дибикIна...

Гъясан (Сейрандихьинди лигури). Увуз бегелмиш гъабхьунвуз?

Сейран. Гъабхьунвуз.

Гъясан. Имбудариз бегелмиш гъабхьишра, дархьишра – саб ву. (Сабти гафниинна илзигури.) Увуз бегелмиш ибшир.

Сейран (тяжуб духьну). Узуз гъаз?... Ич мялимарира ужуди дибикIна кIурайи. (Сессуз ара.) Гъясан, уву дици гъаз гъапива? Яв гафарин гъавриь ахърадарзу...

Сейран ва Рустам мюгьталди Гъясназ лигури гъузру.

Гъясан (зарафат саягъниинди). Гъавриь адрахъруб фу ахъа мушваъ. Ух-дитIан гъавриь айидар гъавриь тIауз хьюгъюб, учвуз аьгъяш... авамвал ву. (Сес гъюблан-гъюбаз за апIури ва хъял кадиси.) Узура думукъан ужуж духънадарзу... сасдар гъаврикк ккаърубкъан. Ваааъ, думу учву жарадар авамар вуди гьисаб апIурачва. Мол... дурар улар айидар дар! Ваъ, ичв тактика дурариз ухдитIан аьгъю дубхъна. Ва... гъит сасдари фикир дарапIри, дюн'я чип'ин дийибгъна, кIури. Дурар ягъалмиш шула!.. Гъавриь адрахърудар!..

Гъясан, рюгъ кадабхънайидарси дийигънайи Сейрандинна ва Рустмиинна гъагъи лигуб гатIабхъну, зарбди гъягъюру. Трахтурин яваш сес.

КЬЮБПИ ГЪЯРАКАТ

Хябяхъ. Гъелелиг ригъ алабхънадар. Пердейихъан кьюр дишагълийин сес шулу. Саб Сейрандин сес ву. Сейран: «Рустму фу-вуш увукна кIуруб айиз кIурайи». Кьюбпи сес: «Дугъазра жара вахт гъибихъундарш кIурза. ГъамустIан булагъдиккна гъягъюрайи ухъу гъяркъдари фу кIуру? Ригъкъан алабхънадар. Вари гъарайнахъ, Гъазихан – жукрахъ, кIуруганси шулайихъ. Инсанарин мелза-а-ар...» Сейран ва Зулейхат гъюру.

Зулейхат (минди-тинди лигури). Думу рякьюрадарки! Дугъаз, белки, чан ликриинна, фйитунра хъади дуфну ккундашул. (Гъягъюб давам апIуру.)

Сейран. Гъай гъарган сабси даршулда, Зулейхат. Гараждиь саб ляхин айиз кIурайи. Душваъ ленг гъахьуншул. Узуз Рустам гъи лисунган алахъну имизуз. Хъа... ликриинна гъягъбакан гъулхиш, мерседес хъади гъушишра, лайикълу бай ву.

Зулейхат (гвар жил'ин дивну, хилхъан дибисну, Сейран чахъинди илдишур-ру). Уву думу уърхюри рякьюразузки!.. Фу хабар ву?

Сейран. Уърхюз лайикълур ву... (Фикрарик кахъну.) Узу ув'ин, Зулейхат, гагъ-гагъ сацIиб... бахилра шулза.

Зулейхат (Сейрандиз тIуб тIубччури). Лиг гъа!.. Валлагъи,... хам алдаб-гъурзавлан. Увуз узу аьгъявузки!

Сейран (*аьлхьюри*). Мугъаятра махьан... Тпапнаи ушвниъ ухди чІамч убчІвру.

Къюридра аьлхьюру. Сейрандира чан гвар гъирагъдиздиси жилиин дивру.

(*Аьтрафарилан ул илтІибкІури, явашдиси.*) Зулейхат, узуз гагъ-гагъ фици шулуш аьгъявуз – гьаму гьул, гьаму мулкар, гьятта кючйириъ либцурайи жинжал микІра кмиди, ухдитІан, ла-ап ухдитІан танишдарси. Йиз мушваъ ади фукъан вахт вухъа? ТятІиларра ктагъиган – саки ургуб ваз. Хъа йиз гьиссназ гъилигиган, ургуд йисра цибди рябкъюразуз. (*СацІиб вахтна ккебехъну.*) Закур ич гьулаз гъягъюрза... Дарсарилан къяляхъ. Душну ккунду. Халуйин бализ швушв хура. Хъа... Хъугъурва? КІваз гъаз-вуш вари варж процентдиинди гьамлин гъябгъюзра ккунди адар... Жвуван багъри гьулаз... гъябгъюз ккунди адар. Зулейхат, яраб гъаз вуйкІан?..

Зулейхат Сейрандихъ дикъатлуди хъебехъна. Дугъан машинин аьлхъбан тамшир рякъюра.

Чалкъа кІурадарва? МакІан. Увуз фу вухъа? Яв унчІвихъ луф рабхура, хъааа йиз унчІвихъна гъюру хъюткъан айибси дарзуз... Мяълийиъ фици кІураш, кІваин илмияв?

Зулейхат. Фуну мяълийиъ? Уву гъапиш, кІваин шул...

Сейран (*мюгътал духъну*). Гъапиш?! Мяъли гъапиш?..

Зулейхат. ГъапІнухъа? Шлиз ебхъурухъа? ФужкІара адарда. СацІиб явашдиси.

Сейран. Уву гъаци кІурава? (*СацІиб фикир дапІнуси, мяъли апІуру.*)

Фу гъялакди тІибхурва, вахт,
Жюнергси, хъебгнаи жакъвлихъ.
Уву наан ава, йиз бахт?
Жин дубхънава фуну таблихъ?

Вардин машнакк кка гъи аьлхъюб,
Вардин уьмур а гъи кюкдиъ.
Хъа узуз гъаз вуйкІан аьхъюб?
Ип аьшкънан цІа йиз тюнт мухриъ.

Накъ вахт дубснай тахтнаъ зарлу,
Хъа гъи хлинццикк кка хъадукран...
Анжагъ саб йиз юкІв ву гъамлу:
Фила хъубкъди фасил бахтнан?

Уву фила хъади йиз бахт,
ТІибхурва йиз унчІвихъна, вахт?
Фукъан гъитурва ккилигуз?
ГъапІуз адар инсаф увуз?

Зулейхат (*Сейран хабаъ тІагъри*). Сейран-а-ан! (*Сейрандин мухриъ кІул ипру.*) Яв унчІвихънара тІибхуру... бахтнан луф, гизаф ужуб луф. Увусир инсандин унчІвихъ чІуру луф... уву фици гъапида? Хъют рабхурдар... Ваъ! (*КІул за дапІну ва Сейрандин улариц лигури.*) Уву узухъ хъебехънава? Увусирин унчІвихъ гизаф ужуб луф рабхуру. Хъа уву гизаф ужур инсан вува... (*Фикир уч апІури.*) Уву ич хулаз гъафи йигъланмина ич хал гизаф дигиш гъабхъну. Ужу гъабхъну, ав, ужу! Увуз фу вуш аьгъявуз? Абайи гъамус узуз ебхъури кюбан дупна: хъадан тятІилар адайиш, ужу шуйи, кІури. Себеб фу вуш аьгъявуз? Дугъаз уву ич хул'ан марциди гъягъюз гучІура. «Хъасин думу фуну гьулаз гъаьруш, шлиз аьгъя?» – кІура дугъу. Ичв гьулаъра увуз йишв дубхъну ккунди адар. Анжагъ ич гьулаъ!.. Анжагъ ич хулаъ!..

Сейран. Уву фу-вушра макІан. Ичв хизан гизаф ужуб ву. Ислягъ хизан ву. Узу гъи дидин – вахтназ вушра – сар агъали вуйивалиин къадарсуз шад вуза. Хъа ичв адаш, дада узуз йиздарси шулзуз. Хъа Сулейман аба... дугъаз гаф адар! Вари инсанар гъацдар вуйиш, дюн'я ухдитІан арбаб дубхънайи.

Цалхъан – шубариз рьякъюрадар – Рустам ккитИгъуру.

Рустам. Дюз ву, гьякъ ву!

Хабарсуз сес кубкІу, чпин юкІварикантІан хабар адру Сейран ва Зулейхат гъилиркъуру ва, «Вавв!» чІигъ дапІну, Рустмахъинди илдицуру. Рустам аьлхъюри шубариз багахъ шулу.

Сейран (кІул тІубччвурѝ ва фу кІурушѝра аьгъдарди). Рустам! Жиниди хъпехъуб – му... увузѝра аьгъявуз...

Рустам (*Сейрандин гафар къатІ дапІну ва дугъахъинди арчулну хилин гагъ улупури*). Ваъ, ваъ, ваъ! Тахсир гардандиъ бисураза! (*Мухриин хил иливурѝ.*) Хъа мяълира писди дайѝ!

Зулейхат (*тюгъмет кадиси Рустмаз лигури*). Гъаму дуруржу ляхнар увкан ктахъур гъарган.

Рустам (*зарафат кади*). Гъан, гъан! Учвѝра ужу вѝчва, валлагъ! Ккуккумна даттси, сари-сарин тярифар апІури. Крыловди чан басня гъаму ичѝ гафар дерхъну гъибикІуб даршѝра аьгъдар!

Зулейхат. Яѝра тяриф апІидийча, анжагъ... лайикъ шуладарѝу.

Сейран (*Рустмахъинди лигури*). Яѝ йишѝ'ин узу гъамусѝаѝт ушѝниъ шид айирси дийигъуйза. Узу увхъан мициб ляхин апІуз шул дупну, фикир апІурадайза.

Рустам (*тахсир гъисс апІури*). Сейран, гъабхъну хатІа, багъишламиш апІинай... Саб хатІа къаздин шурхъанѝра гъабхъундаринхъа? Жара гунагъ узук кайин?

Зулейхат. Яѝ гунгъар гъисаб апІруси гъахъиш, ухъу неинки мѝчІу гъабхъиган, гъятта гѝачІнинѝра хулаз дурушархъа.

Рустам (*Зулейхатдиз улариккан ккилигури*). Валлагъ, увѝра ужу вуѝа!.. Жилижѝуѝан машнаъ дийигъну, гафар апІуз начкъан шулдар гъа! Хъа жигъил ришѝра ву... футначи гъарисир. Пагъ!.. жигъиларѝра хъершнадарин дюн'яйихъ! Закур фу шуйкІан... гъѝ гъамѝци айиган? (*Улар уьлчІюкъну, кІул тІубччвурѝ.*)

Зулейхат (*аьлхъюб кади Сейрандиз лигури*). Вари учусдар гъахънийиш, рѝжун заѝариѝра кюкю адабшѝуйѝ. Вайна гъѝл – увусдар гъашиш ѝу.

Рустам. Вай-вай-вай!.. Яѝраб аллагъ, кубкІуйкІан?!

Сейран (*минди-тинди рьякъюз лигури*). КубкІрин, кубкІурдарин – аьгъдарзуз, хъа... зарафатарѝ ихъ вахт, сурну хъаси, дѝпІну ккудубкІурайѝб аьгъязуз.

Зулейхат (*пенъскин жибдиан итІибгънайѝ аьхю конверт улупури*). Рустам, му кагъаз шѝвнурѝи адахлѝуйхъан дуфнайѝб вуѝуз? Дарш, учуз улѝпѝз шлѝб дарин?

Рустам (*дацІаркнѝ, жибдиз дилигну ва дѝаьлхъну*). Институтдиан дуфнайѝб ѝу. Гъамусѝаѝтна тѝвунзухъна почтальонди. (*Конверт адабгъуру ва Зулейхатдѝхъинди гъаѝчІабккуру.*)

Зулейхат (*конвертдиз ккитІибкІури лигури*). Дюз ѝу. (*Сейрандѝхъинди лигури.*) Гъѝй... мѝрарин гъѝдкъѝин гъудган апІуз шулин? Гъѝч аьлчІѝбгънѝкѝа адар гъа! (*Рустмаз лигури.*) Ихтиѝар айин?

Рустам. Ихтиѝар адарди фу ѝу? Контрольнѝй ѝу... башюсте!

Сейран ва Рустам *Зулейхатди конверт фиѝиб ихтиѝатѝалиинди аѝмиш апІураш лигура. Зулейхатди дѝд'ан дафтар адабгъуру. Конвертдѝхъ хъана фукІа имѝш лигуру. Конверт Рустмахъинди гъаѝчІабккуру ва дафтар ккадабккуру. Дѝдгъѝан гъѝдѝабгъю кагъзин къюбиб машарѝлан ул илѝицуру. Дафтар Рустмахъинди тѝѝуру. Хъасин дугъан машиѝаз лигури, учІру сесниинди урхуру.*

Зулейхат. Контрольнѝя работа товаришѝа Р. Султанѝѝа заѝ-те-на!

Рустам (*тяжѝублѝди*). Вѝшул?! (*Чѝѝѝра кагъзѝз лигуру ва разѝѝвал кадѝси.*) Вѝ!..

Зулейхат (*Сейрандиз*). Сейран, узухъ магъа гъимиди хъугърадар, хъа закур фу шулу?

Сейран. Думуган хъугъру. Думугандиз институт ккудубкІуру. (*Рустмаз*.) Швнубпи курс вуйав?

Рустам. Юкъубпи. Хъа... хъутругъбакан гъулхиш, себеб а. Узу думу – гъитІибкІурадарза – къюбпи ражну дибикІнайиб вуйиз. Сабпиб къабул гъа-пІундар. Гъаму къабул апІурушра, шакнанди вуйза. И вдруг!..

Зулейхат (*яваи нугъат хъайи сесниинди*). Ухъуси дар гъа, Сейран. Савад-сузарси... (*Рустам улупури*.) Без пяти минут – инженер техники!

Сейран. Ихъ хулаъра акв шул... Цци уву университетдик кахърубдиин гъаз-вуш инанмиш вуза.

Рустам (*хил хъапІри*). Уву дугъан тяриффар апІин. Думукъан кІубнир вуйиш, сач кахъуйи. Хъа мектеб ккудубкІну, сад йисра кечирмиш гъабшиган... шаклу вуза. (*КІул тІубччуру*.)

Сейран. Шаклу махъан. Хъа Зулейхат гъи тярифназ гъацира лайкълу шула. (*Зулейхатдихъинди илтІикІну*.) Рустмаз гъапундарва дарш?

Зулейхат. Фу кІуру?

Рустам. Фу дубхъна? Дугъу узуз туву цІийи хабар адар.

Сейран. (*Зулейхатдин гъюник хил кучру*). Ич Зулейхатди аьхирки сад йисди ккилигури гъаши халачйирин пул гъадабгъну. Шадвал даринхъа?

Рустам. Мушваъ жикІру бегъем ляхнар аки! (*Зулейхатдиз*.) Дарш, жибкІруган гизаф харжар адахъуз гучІ гъабхънийвуз? Эгер дициб ляхин аш, ички узканди ибшри. Гъязур вуза! Саб разивалин кІул хъапІуб бес ву. Ккундарш, гафра макІан. Мубарак ибшривуз!

Зулейхат (*аьлхъюри*). Чухсагъул.

Сейран. Дицдарихъан гучІ хъуз, думу Сулейман абайин худул ву гъа! (*Съятиз дилигну*.) Вахтну, лигай, фициб жвар ккипнаш...

Рустам. Шузра ву гъа! фукъан ухди гъябгъюраш... Зулейхат, увуз кІуру саб бици гаф айиз. (*Сейрандиз дилигну*.) Багъишламиш апІин.

Зулейхатна Рустам Сейрандихъан цІиб ярхла шулу ва саки кІул кІулиъ утІубкъну дийигъуру. Хиларин ишарйир дайиш, дулар улхураш аьгъю апІубра читин вуйи. Сейран гвар ккалабкъури дийигъуру. Гъамци дуларин хайлин вахт шулу. Сабпну Зулейхат ва Рустам аьлхъюру. Дуларин гъа-гъайи Сейран къяляхъ илтІикІуру. Дулар аьлхъюри Сейрандихъинди гъюру.

Рустам (*Сейрандиз*). Пагъ, му дишагълийин фигъил... Дишагълийин фигълихъан Аллагъди чав уърхри кІури, гъавайиди кІурадар гъа!

Сейран. Дишагъли дайиш, ичв уъмри бажагъат кюкю адабшвуйи. Дишагъли адру уъмур шид адру гъумлугъ чюлиз барабар ву! Учву, жилижвувар кІуру-дар, дишагълийин улихъ гъарган «бели» кІури дийигъну ккун шулу.

Рустам (*Зулейхатдинна зарафатлу улар гатІахъну*). Дилигну... фицир дишагъли улихъ дийигънаш!

Зулейхат. Фу-фу?!

Сейран. Чан шадвалин шинтигъвалар ву сарун... (*Сессуз ара*.) Рустам, узуз гъадмуганра, лисунганра увхъан гъерхуз ккундайуз: гъи Гъясназ фу дубхъна? Дугъу учв аьжайибди гъахурайи. Узуз думу... гъич дици гъяркъюр даруз.

Рустам. Узу фу кІуза?.. Узура гъавриъ гъахъундарзу.

Сейран. Ваъ, дугъаз саб фиткан-вуш хъял дуфна, саб ккимбу ляхин дубхъ-на, дарди гъабхъиш...

Зулейхат (*мюгътал духъну*). ГъапІну дугъу, Сейран?

Сейран. Узуз аьгъяйиш, Рустмахъан гъаз гьерхуйи. Узу гъавриъ шуладарзу. (*Рустмаз.*) Дугъу аьжайиб гафар кІурай: «Учву жарадар авамарди дисурачва... сасдари, дюн'я чип'ин дийибгъна дарипри... Улар адар... дяржкъра, дарипри...»

Сабпну Зулейхатдиан гъя-гъя адабхъуру. Сейран ва Рустам дугъахъинди мюгътал духъну лигуру. Дугъан аьлхъюб къаназ давам шули дябкъну, Сейранди гьерхру.

Сейран (*тяжубди Зулейхатдиз лигури*). Уву фит'ин аьлхъюрава? Увуз фукІа хабар авуз дарш?..

Зулейхат (*аьлхъюри-аьлхъюри*). Хабар даршуз, узу ихъ гъулаъ адаринхъа?! Мушваъ гъавриъ адрахъруб фу ахъа?

Сейран. Учузра аьгъю ибшири. Хъа... сабси аьлхъюрхъа.

Зулейхат. Эй-й хабарсузар... бейхабар!.. (*Сабпну ккебехъуру ва фикирлуди.*) Учву узуз фу йип кІурачва? Узуз фу аьгъя?

Сейран (*Зулейхатдин хиларихъан дидисну*). Зулейхат... увуз фици дубхъ-нура хабар авуз, дарди гъабхънийиш...

Зулейхат. Аьгъдарзуз... фукІа аьгъдарзуз...

Сейран. Ихъ гъюрматнан хатурнаанкъан!

Зулейхат (*гужназ гафар апІуриси*). Сейран... узуз... узуз фукІа аьгъдарзуз. Узу гъаци вушул кІури, фикир апІураза...

Сейран. Фици? Йип яв фикир.

Зулейхат (*фикрарик кахъну*). Узуз гъаци вуйиганси вузуз... Узуз... Узу му фикрихъна Гъяснан аьхиримжи йигъарин гъяракатари хуразу. Белки... узу ягъалмишра вушул...

Сейран. ЮкІв маадабгъана!..

Зулейхат. Гъясназ, Сейран, явна Рустман арайиъ фу вуш айиси а.

Сейран. Фу?!

Зулейхат. Гъясназ уву – тасдикъ апІуз шулзухъан – бегелмишди ву... Гъаддиз дугъаз учІврудира шула... Хъа дугъаз явна Рустман аьлакъа айиси ву. Учву цІи-цІибелек сабси... гафар апІури ряжъруган, дугъан гъавриъра хъуз шулу, гъелбет, дердра шулашул, хъялра гъюрашул... Узу гъациб фикир апІураза.

Сейран Зулейхатдин гъарсаб гаф ебхърукъан, машинаан дигиш шула. Думу улари цІапнкъан даранІди лигура. Рустманра цІийи хабри рангар дигиш дапІна.

Сейран (*кІуру-даркІруб дудубгъну*). Зулейхат... уву... уву фу кІурава?.. Уву дулар наънан... кІурава?

Зулейхат. Узуз гъаци вуйиганси вузуз.

Рустам. Белки, гъацира вушул... Дарш, я йиз дугъахъди, я яв дугъахъди фу хъял ахъа?.. Ва-а-аъ, мушваъ узу гъамус артухъди ряжъюразуз... Шубар, геже-хайрар.

Рустам гъягъюру. Шубар дугъан къяляхъди лигуру. Дулар фу кІурушра аьгъдарди, хайлин вахтна тяжуб духъну гъузру.

Сейран (*Зулейхатдинна улар заъри, яваш сесниинди*). Зулейхат, гъаму уву... гъамусаьатна гъапиб кучІал вуйин, дарш герчег?

Зулейхат. Узуз дугъан хъял гъаддиан вуйиси вузуз...

Сейран. Хъа увуз... дугъаз узу гъаз, фици гъапида, бегелмиш вуш, гъаз аьгъявуз?

Зулейхат. Узуз думу рякьюрадаринхъа? Дугъан гъяракатар... Гъаддикан увузра хабар авуз... гъадмура аьгъязуз. Хъа учвуз ичв гъиссар жиниди... хъяркьну гъитуз ккундачвуз, саризра дяржъруси, амма шуладарчвухъан. Хъа... сабсан аьгъязуз: увузра Гъясан хуш вуйиб.

Сейран (*гъялак духъну*). Зулейхат!.. Уву... уву...

Зулейхат Сейрандиз багахъ шулу ва гъюнарихъан дисуру. Сейранди дугъан кІулихъ кІул хъипру.

Зулейхат (*Сейрандин гъюник хил кучри*). Гъясназ йизна Рустман гаф-чІалнакан хабар адар. Дугъаз... текрар дапІну гъаз ву, вари гъавриѳ духънайиган?

Сейран (*явашиди*). Фендигар дишагъли вува, фендигар...

Зулейхат (*Сейрандин маш кьюбиѳ хиларигъ дибисну ва чахъинди дапІну*). Фука фендигар дар. Дугъу анжагъ увхъан ачухъ апІуз даршулайиб ачухъ гъапІну. Сейран, дюзди йип, увузра Гъясан, йиз гъардаш ву дупну ваъ гъа, бегелмиш вувуз аьхир!

Сейран (*нач'вал кадиси*). Зулейхат, уву гъациѳ инанмиш'валиинди кІураваки...

Зулейхат. Гъякьикъат инанмиш'валиинди гъаз кІурдархъа?!

Сейран. Яваш, яваш!..

Зулейхат. Фука яваш дар! Хъадукран хлинццари гъяракат кипрайиган, жигъил юкІварихъан гъапІуз шулу? Уву нешвган гъавайиди кІурадайва гъа: гъаму укІар-кІажар ухдитІан танишдарси вузуз... гъаз-вуш аьгъдар!.. Гъаз вуш, узуз аьгъю гъабхънийин? Саб шейъ ал дюн'яйиин!.. Дидин нефес кубкІуб бес ву – инсандиз даждин зазарра гъизилгюллерси рякьюру. Увукра гъаддин нефес кубкІна, Сейра-а-ан! Мюгъюѳбатнан нефес! (*Сейран хаѳа тІагъру*.)

Сейран. Увкан аьяндар дишагъли хъуб мумкин ву. Фахра-фалчи!

Зулейхат. Вушул. Хъа дюзди йип: гъамусяаѳтна юкІв жара дапІну гъилигишра, яв кІваъ айир Гъясан ву аьхир! Дарин?

Сейранди, гаѳкъан дартиди, назукди Зулейхатдиз лигурайи улар алахъуру ва, машинакк инчІ ккади, кІул хъапІру.

ШУБУБПИ ГЪЯРАКАТ

Йигъ лисундиан удубчІвна. Сулеймандин урнарихъ йишв. Урнар хъерхъна. Дурарин багахъ цаликкди скамейка дивна. Урнарихъинди хилиѳ китабра ади явашиди Мягъмуд гъюра. Дугъаз чан урнарихъ сирникк деънайи Салман рякъдар. Мягъмуду Сулеймандин урнарин гурзларик кайи зенгниин тІуб иливуру ва минди-тинди лиѳуз хъюгъру.

Салман (*зараѳат кадиси*). ГъапІну, Мягъмуд мялим, саламкъан туврадарваки?! Дерин фикрариѳ ахънаву гъа! Узуз аьгъюди, яв гатдиз бишткъа гъапІур дарза аьхир.

Мягъмуд (*утанмиш'вална гъалабулугъ гъидикъну*). Пагъ, гъапида, Салман халу! Узуз... узуз уву гъяркьюндайзуз.

Салман. Жигъилвализ агъливал ули даршулда, йиз бай.

Мягъмуд. Ваъ, валлагъи, диѳиб ляхин адар... (*Салмнахъна хил тувру*.)

Салман. Узуна яв адаши сабси фукъан уъл гъипІнуш, фукъан марччар ккудурзнуш, аьгъязуз?..

Мягъмуд. Гъаз аьгъдархъа?..

Салман. Ваъ, кIваълан гъаърайиси рякъюразуз думу вахтар.

Мягъмуд. Хъа вахтар чибра дигиш шулада!

Салман. Узура гъаци кIураза гъа. Гъи учусдарин вахтар имдар, дипломар хъайи аьмалдрарин, уьбранарин вахт дуфна.

Мягъмуд. Гъамусдин вахтнан тIалаб ву, Салман халу.

Салман. Думура гъаци ву гъа... Хъа ипIруб гъаргандин тIалаб ву аьхир.

Мягъмуд. Узу думу месэлайин ляхин апIурайир дарза. Гъадму ляхнин гъайгъушнаъ айидарра ашулда...

Салман. Ари гъамус дюзди гъапида, Мягъмуд мялим. Думу ляхнин гъайгъушнаъ айидарра цIиб дааар! Дарди гъабхъиш, гъарсад йислан ухъухъ малкъарайин къадар фици цIиб шулахъа?! Ич вахтари... саб колхоздиз айикъандар гъамус саки вари райондиъ имдар.

Мягъмуд (*хил хъапIну*). Чпиз фу ккундуш, апIри. Йиз къисмат дурарихъан тадабгъуз хъибдар.

Салман. Хъа тадабгъиш, гъапIарва?

Мягъмуд (*инанмиш'валиинди*). Тадабгъуз гъитдар!

Салман (*аьлхъюри*). Мягъмуд мялим, хъа гъарган ухъу кIурусира шулдар гъа! Гужназ тадабгъуру!

Мягъмуд. Жвув мягъкамди гъашиш, гъич фукIа апIуз хъибдар сарихъан-ра. Жвув жилирди гъузиш!

Салман (*зарафат кади*). Хъа увхъан жилирди гъузуз шулвухъан?

Мягъмуд (*гиранвал ади*). Гъаз дици, Салман халу?..

Салман. Хъа... увуз хипир адарвуз аьхир! Гъаддиз. Узу дарш ягъалмиш шулайн?

Мягъмуд. Яв зарафатна гъакъ жара апIуб читин ву.

Салман. Хайирназ ибшри, Мягъмуд, аьхиримжи вахтари ич мягълайиъ кми-кмиди рякъюразуз уву. Сулейман абайин хулланра гизаф илдицурава аьхир. Дарш, узу хъана ягъалмиш шулайн?

Мягъмуд (*китаб хиларигъ ккибицури*). Гъаз, ляхин шулдарин...

Салман (*гафар ккудукIуз гъидритди*). Узу гъамусаятна яв сумчрикан улху-раза. Ичв, адашси, дадара къаби шула. Дураризра хулаъ кюмек лазим ву. Хъа Сулейман абайизра тIарам худул а! Дигмиш дубхънайи швур уьру вичсир! Увухъди ляхин апIурайиринра фукIа дар... Гъадмура албагнайи чюнгюрси а, уйнамиш апIру ашкъвин тIубариз ккилибгурайи! Узу шилкан улхураш, гъавриъ шулава?

Мягъмуд (*утанмиш дубхъну*). Чан вахт гъабшиган, гъадму ляхнарра шул...

Салман. Думу гъаци хъуз ву гъа, хъа вахтнинди фуртIмар гъядрачиш, дурар, жигъил хварар, жара йишвариздира гъергуб мумкин ву. Узу яв хайир ккунди кIурайиб вуйиз. Уву жвуван дустжвуван жигъил вуди хъпаз лигну.

Мягъмуд. Йиз хил'ан адахъидар!..

Салман. Аьгъдар сарун, Мягъмуд! Хъа сасдар, фуртIмарра къатIар дапIну, гъергру гъа! (*За дапIну, тIуб тIубччуру*.) Гъадмура кIваинди гъибт.

Мягъмуд. Мясляятнаан чухсагъул, Салман халу. КIваин гъибтурхъа. Хъа гъамус къанра шула... (*Къяляхъ илдицуру*.)

Салман. Лиг, лиг, йиз бай. Хъуркъувалар ишривуз. Узура умаж мичIал хъайиз ккилигурайир вуза. Накъ аьхирки йиз хюндира кIари гъабхну...

Мягъмуд. Гъянар-гванар хъайиб ибшри!

Салман хулазди учІвру. Мягъмуд урнарихъна гъюру ва хъана зенгниин тІуб илзигуру. Саб герендиланси урнарихъан ликарихъ гъурчвнайидарин пІялчІарин сес шулу. Мягъмуд къяляхъси шулу. Раккин абциру ва Зулейхат удучІвру.

Зулейхат. Мягъмуд, гъач хулаз. Мушвахъ гъаз дийигъуру? Ху адруб аьгъя-вузки. Учү бистниъ айча...

Мягъмуд. Чухсагъул, Зулейхат. Хулаз гъюрдарза. Сейран хулаъ айин? Дугъан китаб дубхнайза...

Зулейхат. Ав, хулаъ а. (*Мягъмудахъинди хил гъачІабккуру.*) Узу туварза.

Мягъмуд (*китаб туври ва сацІиб гъулайсуздиси*). Думу... гъяркънийишра ккундайзуз...

Зулейхат (*аьлхъюб кади*). Дих апІарза. (*Китаб къяляхъ апІури.*) Китабра жуву тув. Гъамусяаьтна дих апІурза.

Зулейхат гъягъюру. Мягъмуд сикинсузвал кади, цІи-цІибелек урнарихъинди лигури, минди-тинди лицуру. Урнарихъан ликарин сес шулу. Чатинди Сейран удучІвру.

Сейран (*Мягъмудан ликрилан кІул’ина лигури*). Гъамусдин хайрар, Мягъмуд! Урнарихъ гъаз дийигънава? Дерг!

Мягъмуд (*бажсарагъсузди*). Ваъ... сагъул. Узу... (*Чан хилиъ айи китабдиз лигури.*) гъаму яв китаб тувуз гъафунза.

Сейран. Фициб ву?

Мягъмуд (*китаб хиларигъян апІури*). Фука дар... Анжагъ...

Сейран (*Мягъмудаз мюгъталди лигури*). Фу «анжагъ»? Фука гъавриъ дархъи йишв аяв дарш?

Мягъмуд (*гафар жирси зигури*). Ваааъ... Анжагъ... китабариъ инсанарин къисматар... гизаф... рягъятди гъял апІура. Хъа гъякыкыатдиъ... уьмриъ... ав, гизаф читинди ву.

Сейран. Хъа китабдиъ айибра гъадму саб уьмур дарин? Инсаниятдиз кыюб уьмур айинхъа? Гъелбет, фантазияйин китабариъ гагъ-гагъ инсандин уьмриъ жара рангарра акру.

Мягъмуд. Думу ву гъа!.. Вушра, писатели гъаци бикІураки, увуз ккундуш – хъугъ, увуз ккундарш – мухъугъан кІуруганси. Дугъу... вари месэлийр... гизаф рягъятди гъял апІура. Хъа уьмриъ... инсандиз саб гаф пуз... гизаф читинди алабхъуру. Гъаддиз...

Сейран (*аьлхъюб кади Мягъмудаз лигури ва кІул тІубчъури*). Мягъмуд, узу яв фикрарин гъавриъ шуладарзу. Увуз фу вуш пуз ккунди авуз, анжагъ... Уву, Мягъмуд, гъамусяаьт фикир сабдикан апІури, гафар сабдикан кІурайирси улхурава.

Мягъмуд (*Сейрандин улариз тяжубди лигури*). Увуз гъаз аьгъявуз?!

Сейран. Фу-у?

Мягъмуд. Узу фикир сабдикан апІури, гафар жарадар апІураш?

Сейран. Гъаан... Яв улхбан жюре гъациб ву.

Мягъмуд (*фикрик кади, жилиз лигури*). Дюз ву, Сейран... Уву дюз кІурава... (*СацІиб дийигънуси.*) Узуз... увуз... саб гаф пуз... ухдитІан ккундайзуз. (*Сейрандихъинди лигуру.*)

Сейран. Йип... эгер кІваълан гъубшундарш.

Мягъмуд (*гъалабулугъ кади*). Сейран... узуз... увуз... (*КІул за дапІну, Сейрандин улариз лигури, гъялакди.*) Ухъу дустар духъну ккундузуз!

Сейран (*тяжуб духъну*). Хъа ухъу душмнар фила гъахънухъа?

Мягъмуд. Уъмурлугъ дуитар...

Сейран (*беден къяляхънаси дизигну, улар итИгъну лигури*). Фу-у-у?

Мягъмуд. Ав, ав, Сейран!.. Узуз ухди пуз ккундайзуз, анжагъ узхъан фикла гъабхъундар... (*Сессуз ара.*) Гизаф чалишмиш гъабхъунза... Хъа гъи...

Сейран. Мягъмуд, увхъан узу... гъавриъ шлуси пуз шулвухъан... увуз фу пуз ккундаш?..

Мягъмуд (*аицагну лигуру ва цИиб эглеиш дапИнуси*). Шулу. Ухъу гъаргандин дуитар духъну... эвленмиш духъну...

Сейран (*чан тязжубвал зарафатниинди ккапИуз чалишмиш шули*). Гъа-а-а!.. Хъа йиз фикир гъаз гъерхрадарва?

Мягъмуд. Хъа... магъа гъерхрайиб фу ву...

Сейран. Уву узхъан гъерхрира ава сарун?

Мягъмуд. Сейран, йиздар зарафтар дариз... Узу кIваантIан кIураза.

Сейран. Хъа узу зарафтар ву гъапнийнхъа? Узуз агъюди – гъапундарза... Хъа гъамус узу гъапИну ккун шулу?

Мягъмуд. Фици! Яв разивал... Ва узу ич адашна дада ичв гъулаз гъаурза.

Сейран (*кIул хъапИри*). А-а-а!.. Гъамус гъавриъ гъабхъунзу.

Мягъмуд (*гагъ Сейрандиз, гагъ гъирагъарихъинди лигури*). Узу, Сейран, гъарган гъамушваъ гъузруси авуз? Гъаму батIриъ!? Ваааъ! Институт ккудубкIур... мина мектебдиз гъурдайза, чIана аспирантурайик кучIвруган, гъазур хъуб мушваъ рягъят ву... Хъа стажра лазим ву. Мушваъ фит'ин ашукъ духъну гъузру? ТIагъру гъабхъиган, гъапIрушра абжуз шулу. Хъа шагъриъ бариз гъарах... жара йишваз... Му... гъул гележег хъайиб дар. Рякъюравузки: армияйиан гъафи жигъилар саки вари шагърариз гъягъюра. Къюд йислан мушваъ фужар гъузруш агъязуз – къюр къаби мялим, чIвугран ниъ хъайи къюр малдар... (*ЦИиб энгел дапИну ва сес запIри.*) саялкайиан дарснайи... дидин кифир ниъ хъайи къюр механизатор...

Сейран (*хъял кади, дучIурхнайи уларигъян лигури*). Мягъмуд! Увуз дурариз дици пуз ихтияр адарвуз!

Мягъмуд. Узу адруб фу гъапнухъа?! Гъякьи...

Сейран (*гаф къатI дапИну ва нифратлуди лигури*). Мягъмуд Мя-гъям-мадша-фи-е-вич! Дици кIуз... уву наан абхю гъабхъир вува?! Уву гъадму чIвугран ниъ хъайи малдарин... марччлихънин хулаъ абхю гъабхъир дарна? Эгер уву гъи чаз... дици кIуруб агъъяйиш, бажагъат (*кIул тIубччуру.*) дугъу, яв адаши, думукъан зегъмет зигуйвухъ!.. Абйири агъдарди гъапундар: жвуву абхю гъапИу бачукI, жвуван улариъ абхъру, кIури...

Мягъмуд (*фу кIурушра, абжуз духъну*). Сейран, узу дици...

Сейран (*хъял гъизмиш шули*). Уву гъапиб бес ву! Гъамус йиз нубат ву... Хъа... мялимарикан гъулхиш, увура мялим вуза кIурава? Уву... гизаф буш, ав, ав, историктIан дарва! Увуз агъюб фуну гъядиса фила гъабхънуштIан дарвуз. Думу увхъан тадабгъуз шулдар. Хъа ичIи рякъмар тадагънура гъаз вухъа? Увуз думу рякъмарихъ хъайи инсанарин юкIвар, дурарин гъиссар рякъюрадарвуз... Дурар гъисс апIуз шуладарвухъан!.. Ич сар мялимди кIуйи: «Мялимар къюб жюре а: халис мялимар – тербиячйир ва мялимар – урокодательар». Увуз яв кIванан уву сабпидариканси рякъюрашулвуз – ягъалмиш шулава!..

Мягъмуд (*гъапIрушра, фу кIурушра абжуз духъну*). Сейра-а-ан!..

Сейран. Увуз механизаторариканра дици пуз утанмиш дубхъну ккундийи. Гъадрари изан дапИну, дубзну, ккадабцIу ризкъ ипIурадарва?! Уву... уву яв

хилариинди хутГлин саб ибчиз бир йивуз шлур дарва! (*СацИиб дийигънуси.*) Итирин ниъ хъайи сасдар... увусдар аьлимартГан, соляркаийн ниъ хъайи механизаторар ужу ву. Лизи кагъазсиб яв хил бисайиз, кабцІнайи дурарин хилиз темена тувуб ужу ву. Думу берекетлу хил ву. Ав, берекетлу! Увуз увутГан бегелмиш дарвуз. Уву бицІи эгоист вува. Увусирихъан гъятта... чан уьмрин юлдшиз-ра бахт... фука тувуз шулдар. Гъаддиз... увуз хипирди гъюрурийн бахилдира дарза. Дугъан язухъ ву... сабра дарди пуч шулу дугъан уьмур увухъди...

Мягъмуд (*Сейрандин гафар къатІ дапІну, гъяракатлуди*). Увуз... узуз дици пuz ихтияр адарвуз! Яв гафар наънан гъюрайидар вуш, аьгъязуз... Гъеебхъунзуз... анжагъ хъугъундарза.

Сейран (*гафари тяжуб дапІну*). Фу гъеебхъунвуз?

Мягъмуд. Варидари кІурай...

Сейран (*дугъаз багахънаси духъну, ккахъну дугъан машиназ лигури*). Фу кІурай?.. Фу гъеебхъунвуз?!..

Мягъмуд (*саб ликрин къяляхъ шули*). КІурашра... узхъан хъугъуз гъабхъундарзухъан... Фици хъугъру?..

Сейран (*хъял дуфну*). Фу кІурай?!

Мягъмуд. Увуз... Гъясан ккунда, кІури. (*Тядиди.*) Анжагъ узу хъугъундарза, Сейран... Ваъ! Фу образование а?! Гъарган саляркаийъ айир!.. Хъа уву... уву дицир дарва... дицириз ваъ...

Сейран, маш гъвалахъинди дапІну, жилиз лигури хъебехъна. Мягъмудаз дугъан дийигъбан эжорейи тясир апІуру ва, фу кІурушра аьгъдарди, улхуб дебккру.

Сейран (*Мягъмудахъинди явашиди маш запІри*). Увуз шилкан гъеебхъунвуз?

Мягъмуд. Варидари гъаци кІура, хъа узу...

Сейран. Хъа уву хъугъундарва! Варидари кІурайибдихъра хъугъундарва?..

Мягъмуд (*зарбди*). Ваъ! Ваъ!

Сейран. Хъугъ! Хъугъ, Мягъмуд! Варидари кІураш – хъугъ! Ца адру йишв'ан кум удубчІвур гъич гъябкъюнвуз?..

Мягъмуд гъапІрушра аьжуз шулу. Аьхир, хилиъ айи китаб скамейкаийинди динну, гъялакди гъягъюру. Сейранди машинин къюбиб хиларра иливуру ва явашиди дусру. Пердейихъан мяълийин сес ебхъуру. Думу Сейрандин сесниинди кІура.

Ца ашра, гъарган кум даршул.
Уву фила йиз гъавриъ шул?
Йиз кІваъра а ца ухдитГан,
Сар увухъна вуйи аьшкънан.

Ухди, хъайиз йиз кефйир пис,
Хъуркъ, хъади яв кІван марцци гъисс.
Хъа аьшкънан сир шуйвуз мялум,
Кумси терг шуй вахтар залум.

Хъа аьшкънан ца ву инсафсуз;
Кум алдарди гъитру ургуз.
Хъуз мигъибтан йиз жан фелек,
Сар увхъан шул дидиз кюмек.

Ца ашра, гъарган кум даршул,
Йиз кІван фила ву гъавриъ шул?
Хъа илцифуз ца йиз мухрин,
Сар уву лазим ву якъин.

Мяъли ккудубкІуру. Сейрандиз ликарин сес ебхъуру. Ярхлаан дугъахъинди гъяса ккудубкъури Сулейман гъюру.

Сулейман (*Сейрандиз лигури*). ГъапІрава, Сейран?

Сейран (*нач'вал кадиси*). Адар, Сулейман аба... (*Китаб гъадабгъуру.*) Китаб хъади дуфнайи...

Сулейман. Сейран, чухсагъул увуз, йиз риш!.. КІваантІан чухсагъул! (*Сес-суз ара.*) Гьякьикъат гъибикІунва. Даршра... аьхиримжи вахтари ухъухъ жилихъна вуйи рафтар марцци дигиш духъна.

Сейран (*мюгъталди лигури*). Сулейман аба, узу... багъишламиш апІин, гъавриъ шуладарзу.

Сулейман (*аьлхъюб кади*). Фици гъавриъ шуладарву? Хъа магъа... (*Жибдиан газат адабгъуру, гъатІабциуру, Сейрандиз багахъ ишулу ва тІубу улупуру.*) Магъа.

Сейран газатдиз лигуру. Думу чан хилиз гъадабгъну, чав-чакди урхуру.

Сейран (*газат биржури*). Узу, Сулейман аба, хутІил гъябкъган, мюгътал духъну дийигъунза. Гъидирчнайи йишвар!.. Къагъур гъюру... Хъял гъафунзуз думу гъябкъган...

Сулейман. Шлиз-вушра хъял гъюру, йиз риш, рихшанд апІруган. (*Сес запІри.*) Хъа жиликан рихшанд апІуб – му фу кІуру гаф ву?! Хъа думу хутІил хъапІнайир фуж вуш аьгъявуз, Сейран?

Сейран. Ваъ. Фуж вушра, гъелбет, ихъ гъул'ан ву. (*Газат Сулеймандихъинди гъачІабккуру.*) Белки, узкан ккимидира шул изан гъапІуриз... хъялра гъюр.

Сулейман (*гъяса жилик кучри*). Ваъ, йиз риш! Яв кефи сарихъанра уьбгъюз хъибдар. Узу хъмиза гъелелиг увухъ. (*Гъяса тІубччуру.*) Ккундуш, парчйир ишри!.. Хъа изан гъапІур, Сейран, ихъ ахмакъ ву. Думу гъелелиг йиз бацарикк ккахънадариз!..

Сейран (*гъялакди ва машинаан сабну дигиш духъну*). Гъясан?!.

Сулейман. А-ав!.. (*Жиликан къюбан зарбди гъяса йивну.*) Дугъу мициб ляхин апІур дупну, фикир дайиз. Думу, даршра, аьхиримжи йигъари кІулан самбал алдабхънайи гъайванси айи... сархушди!.. Агъ, узу дугъан!.. (*Гъяса тІубччуру.*)

Сейран (*сефилди*). Хъа узуз думу вуйиб аьгъдайзуз.

Сулейман (*сабну Сейрандиз дилигну*). Хъа думу вуйиб аьгъяйиш, бикІур-дайва?

Сейран. Аьгъдарзуз... Хъа... бикІуб мумкин вуйи... аьгъяйишра. (*СацІиб вахтна ккебехъну, инанмишди.*) Ав, бикІуйза. Узуз гъадмукъан гиран гъабхъунзуз. БикІуйза... фуж вушра.

Сулейман. Чухсагъул, йиз риш! Ухъуз жвувандар уьрхюри, жарадар гъюрхру ихтияр адархъуз. Тахсир гъапІунва, фуж вушра жазара гъадабгъ! Ваъ... му ляхин гъапІхъанмина узуз дугъан ччвур бисуз ккунди адарзуз. Му ляхин келлегюздиз гъавайи гъябгъидар. Колхоздикан узу тІалаб апІурза... чан гъякълу жаза дугъаз тувруси.

Ярхлаанси ликарин сес шулу. Сейран сес гъюрайи терефназди лигуру. Думу ключейиз аьжсайибди лигури гъяркъю Сулейман къяляхъ илдицуру.

Гъа-а-ан!.. (*Сейрандиз.*) Уву, йиз риш, хулаз гъарах.

Сейран хулазди гъягъюру. Сулейман скамейкайишин деъру. Гъясан гъюру.

Гъясан. ГъапІрава, аба? (*Газатдиз дилигну.*) Газат урхурава?

Сулейман (*улариккан ккилигури, явашиди кІул запІри*). Ваъ, газат гъаци, ге-рек гъабхъиш кІури гъадабгънайиб вуйиз. «Газтарик фу бикІуру... кучІартІан гъайри»?

Гъясан. Гъаз «кучІартІан гъайри»? Ужудар макъалйирра шулу. Тек-тюкди вушра райондин газатдиъра.

Сулейман (*кІул хъапІри*). Хъа уву гъаци кІурадайва? КІваин илмияв... яв дуст Рустмакан дибикІнайи макъала урхурайи вахт? Гъадмуган гъапнийва: «Га-

затдик фу бикІуру... кучІлартІан гъайри?» Думугандин кучІларикан гъамус гъякыкьатар духънайинхъа?

Гъясан (*ккалакъури*). Думуган гъаз гъапиб вуш, шлиз аьгъя? Гъарган сабси шулинхъа?

Сулейман. Гъякыкьат кІурадарва, худул! Уву думуган хъял кади гъапний-ва. Себеб фу вушра кІурзавуз: увкан дарди, дугъкан дибикІнайган... Инсан бахилвали гъарган швумал апІурайир ву. Думуган уву, ав, бахил вуйва Рустмиин. Думу сарпир вуйи! Хъа гъи фуж вучва? Дюшюшнаан уву дарва?

Гъясан (*дамагъ кадиси*). Дюшюшнаан ваъ, гъякыкьатдиъ узу вуза, аба. Гъадмуганра узу дурартІан къяляхъ гъуздайза... Дурарин йиз трахтур чІур дубхъну, бахт гъабхъну...

Сулейман (*Гъяснан фикир давам апІури*). Дарди гъабхънийиш... гъапІуй-ва? ФукІа апІурдайва, худул, фукІа! (*Хъял кади.*) Увусирихъан, усалвалиъ кІул ипну, ляхин апІуз шлурихъан, гъич фукІара апІуз шлуб дар!

Гъясан (*могътал духъну*). Фици фукІа апІурдай!? Биргадирхъан гъерх...

Сулейман. Гъадму яв биргадирра увуз гъилигур ву сану! Арагъийин пу-тулка гъябкъган, Аллагъ кІваълан гъягърур!..

Гъясан. Ваъ, аба, биргадири кучІал дарапІур... Имбу механизаторарихъан гъерх.

Сулейман. Дурар вари кучІлар кайидар ву... гъаму увуси. (*Гъясайинди ярхлаз улпури.*) КучІал гъатму зирдун гъари дарапІур. Хъа инсанди кучІал апІурдар гъапну кІури, фуж хъугъру?..

Гъясан (*тяжубди лигури*). Аба, узу увуз кучІал фила гъапІну?

Сулейман. Уву узуз кучІал гъапІнийиш, узуз мукъан аьзаб шулдайзузки. Узу... гимихъ дуснайи адмийири гафар апІруган, гъапІрушра аьжуз гъахъунзу... Жили къабул апІуйиш, валлагъи, жилиъра учІувйза...

Гъясан. Аба, уву фу кІурава?.. Узу гъавриъ шуладарзу. ГъапІру кучІлар?

Сулейман (*хъял гъюри*). Фу «гъапІру кучІлар»?! Уву жилиз гъапІу кучІлар! Гъабхънийивухъан?! Удукънийин ув'ан?! Жили чІалкъан кІурдайи... чаз кучІлар апІруган?! (*КІул тІубчъури.*) Гъайиф, гъайиф... ув'ин Гъяснан ччвур хъуб. Йиз гъардаш увусир дайи. Дугъу гъаму жил бадали, уву кучІлар гъапІу хутІил бадали, дявдиъ чан жан дивну. Фу бадали, гъерхраза. Уву дидиз кучІлар апІбан бадали? Дяхнин ерина дид'ин яв кучІлари гату хъапІбан бадали?

Гъясан. Аба, уву фу кІурава? Увуз шли фу дупनावуз?

Сулейман (*маи дучІубхъну, улариъ ажугъ ади*). Увуз шликІа фукІа дупну ккундавуз? Аллагъдиз шюкюр, гъелелиг ужуйи ебхъурира имизуз, рябкъюри-ра. Хъа гъи я ебхъбиин, я рябкъбиин шад дарза. Накъ узу карра, курра гъахъ-нийиш, гъи узутІан бахтлу инсан шулдааай.

Гъясан. Аба, вай аба!.. Уву гъаму гафар фу бадали кІурава?

Сулейман. Фу бадали?.. Жил бадали, худул! Ихъ жил бадали!.. Уву дарш аба ахмакъ гъисаб апІурава... аькъвлин ками духъну? Ваъ, худул, ваъ! Увуз... узуз яв «дирбаш'валар» аьян дархъуз гучІурайивуз?.. Муганайиз гъич гъунш-дизкъан узухъ худул хъайиб аьгъдайи, хъа гъи – магъ увуз – вари райондиз аьгъю гъабхъну. Ав, вари райондиз! (*За дапІну, газат тІубчъури.*)

Гъясан чІалкъан даркІури, газатдиз лигури дийигъуру. Гъаму арайиъ ду-раз къялхъан ликарин сес ебхъуру. Къяляхъ илтІикІдариз, чтин багахъна гъю-райи Рустам рякъюру.

Рустам (*икрам апІури*). Салам аьлейкум, Сулейман аба!

Сулейман. Аьлейкума салам, жан бай.

Рустам. Фици вуйаь сагъ'вал, Сулейман аба? Къабивали инжик апІураин дарш?

Сулейман (*кІул хъапІри*). Къабивали ваъ, жан бай, анжагъ сасдар жигъил – эгер гъаци пуз шулуш – башибузукуари къадарсуз инжик апІура. Увура гъадму жигъиларикан вушалва гъа!

Рустам. Фицдар, Сулейман аба?

Сулейман (*хъял кадиси газат тІубччури*). Гъамцдар!

Рустам (*газатдилан улар алдадагъри*). Дидиъ чІуру баяр... жигъилар айинхъа?

Сулейман. Узуз йиз миржцІур йисандин уьмриъ мукъан (*газат тІубччуру*.) чІурудар зат алахъундарзуз. Гъурхундарва дарш?.. (*Гъясназ лигури*.) Йиз худлин «дирбаш'валарикан»...

Рустам (*газат гъадабгъури*). Валлагъ, хабар адарзуз. Филадин газат ву? (*Газатдиз лигури*.) Гъийин газат ву. Ваъ, гъурхундарза, Сулейман аба, гъябкъюндарзуз. Уву гъилигунва, Гъясан? Фу ка? (*Газатдиз лигуз хъюгъру*.)

Гъясан. Ваъ, узура гъябкъюндарзуз.

Сулейман (*Гъясназ*). Гъябкъюндарвуз? Таниш йихъ! Къюбпи машнак.

Рустму ва Гъясну улариинди къюбпи машинан макъала урхуру. Сулейман-ди гъясайинди жил ккирибгъуру. Саб герендилан урхуб ккудубкІуру. Рустам Гъяснахъинди суал туврайирси лигуру. Гъяснан рангар ккадатІуру.

Рустам (*хъана газатдиз лигури*). ГъибикІур фуж ву? А-а-а!..

Гъясан (*Рустмаз хъял кади лигури*). Увуз аьгъюр дарин дарш?!

Сулейман. Йиз, Рустам, муганайиз Гъяснак ахъю миж кади гъабхънийиз. Хъа гъи... ваааъ... миж кивну кІури, шуладар...

Рустам (*Гъясназ лигури*). Сулейман аба... Мушваъ къадарсуз ахъюди улупна. Думукъан йишв адар. Гъарган сабси даршулда...

Гъясан (*зарб кади*). Рустам, лазим дар яв мяргъяматлувал! Жвуваз гъибт!

Сулейман. Увура гъадгъахъди сабси уъл гъипІурсир вуваки. «Думукъан йишв адар». Жилин ахъюбна бицІиб шулин? Жил – жил ву! Гъаддиинди дидин бицІи чІукІра ахъю майданси, тамам дюн'яси багъара ву. Гъаци дубхънура ккунду. Хъа учву!.. Узу узухъ хъайидар гъапунза. Ляхин гафарихъ айинхъа? Гъарсари чав аннамиш дапІну ккунду. (*Скамейкайилан за шули*.) Хулаз гъягъидиза. ФужкІа дяркъну ккунди адарзуз!

Сулейман гъясайинди алахъуриси, явашиди хулаз гъягъюру. Рустам ва Гъясан саб герен сессузди дийигъуру.

Рустам (*Гъяснахъинди илдишури*). Дугъан гъавриъ хъуз шулу...

Гъясан (*хъял гъюри*). Уву фу кІурайир вува?! Уву... яв къаст кІулиз адабгъунва, сарун фу ккундувуз?

Рустам. Гъясан, уву фу балабнар йивурава? ГъапІру къаст?!

Гъясан (*хъял гъизмиш шули*). Тавакъу вуйиз... гъарах яв гъягъюрайи йишваз! (*Фикир дапІнуси*.) Ваъ гъа! Увуз узкан фу ккундувуз? (*Улариккан лигури, Рустмаз багахъ шули*.) Узу... (*Тубар жара дапІну, арчулну хил илбишури*.) ФукІа аннамиш дарапІрайи... дажиси гъебгърашулвуз гъа. ГъалатІ шулаву! Чпана узуз, увусибдик кучну, йиз хилар кацІуз ккунди адарзуз... Гъит узу йиз айи гъялнаъ! Гъарах яв гъягъюрайиси! (*Хили зарбди рякъ улупуру*.)

Сессуз ара.

Жилир вуза кѹрури, гьарсаб ляхин – ужубра, харжибра – машина-машди апѹруб ву. Къяляхъ ваъ! Думу алчагъвал ву!

Рустам. Гьасан, думу гафар уву шлиз кѹрава? Узуз?

Гьасан (*улар итѹгъну лигури, гьюрсламиш шули*). Хъа шлиз?! Гьелбет увуз! Уву узуз аьгъдрусѹ гьисаб апѹрава... думу яв ляхин вуйиб? Сейрандин мушваъ зеррекъан тахсир адар. Дугъу яв мукъмихъди ялхъвантѹан гъапѹндар. Гъаз апѹрдархъа, дапѹну ккунду, гъапиган?.. Гъит узу йиз айи гъялнаъ! Миннат ибшривуз, гъудучѹв гъаму йиз уларихъан!

Рустам. Гьасан, яв жинари уву ягъалмиш апѹра. Сулейман абайи газат улупайиз, узуз гъаму ляхникан хабаркъан адарзуз... Думу Сейранди чав гъибикѹб ву. Тму йигъан узуз думу чан классра хъади гъадму хутѹлин гъуниъ гъяркъюнзуз... кюкѹир утѹури. Чаз гъябкъси, гъибикѹну. Дугъаз изан гъапѹр уву вушра аьгъяин?..

Гьасан (*Рустман гафар къатѹ дапѹну*). Аьгъязуз!.. Уву, даршра, гъарган ужуб фантазия айир вува. Гъамус маш жибкѹру гафар мапѹан! Увуз яв сабпи йишв тадабгъуз гучѹ гъабхъунвуз, дарин? Хъа-а-а! Къялхъян йишв дибисну, ккуни касдин улихъ фици дийигъуру?!

Рустам (*сес за дапѹну, тѹб тѹбччури*). Дидин тюгъмет узук кипуз шул-дарвухъан. Узу гъамусдиз мюгътал духънайза, гъаз мугъу мициб ляхин гъапѹнийкѹан, кѹури. Гъамус аьгъю гъабхъунзуз. Думу уву вува... сабпи йишв бисур-за кѹури, йишвар гъидирчури изан гъапѹр. Ав, ав!.. Шлин-вуш улихъ дамагъ апѹуз... Э-э-эгъ, Гьасан, Гьасаан! Гъаму увусдар гъяркъган, алахъган, дупна-йиб ву гъа: гинбигъ гъяйири рякъюн къял'ин алир биябур гъапѹну, кѹури. Узуз увухъди гъич гафкъан апѹз ккунди имдарзуз!

Рустам гъялакди гъягъюру. Гьасан думу гъушу терефназди лигури, мюгътал духъну гъузру.

ЮКЪУБПИ ГЪЯРАКАТ

Пердейихъан трахтурин, ктахъурайи гъванарин, инсанарин чѹигъарин ва гъялабулугъ кайи улхбарин, гъарѹйирин ва скорѹй помощдин гъидикънайи ягъал сесер гъюра.

1-пи сес: Турмузариз илзиг!

Гьасан: Турмузари дисурадар!

2-пи сес: Гъапѹну?!

1-пи сес: Трахтур дюз апѹин, дарш ккадабкуру!

Гьасан: Къябу чахъди зигура!

3-пи сес: Фу дубхъна?

Гьасан: Къябаъ айидар удурсри!

1-пи сес: Учву ухди удурсай!

2-пи сес: Ухди ерг!

Гьасан: Увура удурс!

1-пи сес: Хъа увура удурс, Гьасан!

Гьасан: Узу думу къяляхъди ктапѹрза!

2-пи сес: Гъун гизаф маш кайиб ву!

1-пи сес: Хъа уву!...

Гъясан: Ухди ерг кІураза!
2-пи сес: Гъясан, увура удурс!
1-пи сес: Къяляхъди ктапІурза, кІур!
3-пи сес: Фу шуйкІан?!
1-пи сес: ФукІа даршул!..
2-пи сес: Гъун узуб ву аьхир!
1-пи сес: Ухди кутІурчвай нирихъна!
3-пи сес: Ккадабкундайиш!..
2-пи сес: Магъа ктабхъну!
1-пи сес: Гъясан адахъну!
3-пи сес: ГъапІнийкІан!?.
1-пи сес: Гъясан!
2-пи сес: Фици ву?!
Гъясан: ФукІа дар! Хилиз ищру дапІна цІиб...
2-пи сес: Дюбгънашул гъа!
1-пи сес: Гъациб гъял ву!
Гъясан: Дюбгънайиганси ву.
2-пи сес: Скорый помощ лазим ву!
Гъясан: Ваъ— ваъ!..
1-пи сес: Ухди гъайихай больницайиз!..

Аьзарханайин палата. Чарпасдиин Гъясан дахъна. Дугъал кІул жунайиин-ди илибтІна, арчулну хил гипснаъ а. Пердейихъан мотоциклетдин сес шулу ва саб герендилан хъгубтІуру. Зарбди алдагъурайи ликарин сес. Къюр дишагълийин улхуб. Сабпи сес: «Гражданка, дугъахъна гъягъюз сабан ихтияр адар». Къюбпи сес Сейрандинуб ву: «Гъаци дяркъну ккундузуз». Сабпи сес: «Увуз гъеебхъундарвуз: сабан ихтияр адар, къандиси гъягъюз шулвухъан». Сейран: «Узу гъаци раккнаригъян лигурза. АйтІинди учІвдарза». Сабпи сес: «Мурариз сарун фици кІуру? Ихтияр адар!» Сейран: «Гъаци раккнаригъян лигурза». Палатайин ракин абцру ва Сейрандин кІул гъитІибгъуру. Къялхъан сабпи сес текрар шулу: «Гражданка, ихтияр адар!»

Сейран (палатайизди учІври). Гъамусаяьтна! (Гъялакди Гъяснан багахъна гъюру.) Гъясан, я Гъясан!

Гъясну улар уьлчІюкъна. Палатайизди къяляхъди медсестра учІвру. Зарбди Сейрандин багахъна гъюру ва хъуришихъан бисуру.

Медсестра (хилиз раккнарихъинди ил апІури). Гъач, гъач! Думу гъамусаяьтна сушт духънайиси ву.

Сейран. Сестра, миннат вуйиз... Саб герен...

Медсестра (Гъясназ лигури). Дугъан гъял ужуйи ву. Духтир гъафиш, увура утІуккуру, узукра кубкІру... Гъач.

Сейран (медсестраин къюбиб хиларра чан хиларигъ дисури). Жан чи, саб герен... хъа узу удучІвурза. Саб герен... Йиз йишв'ин уву алди ишри. Саб герен.

Медсестра (сифте Сейрандиз, хъасин Гъясназ дилигну, явашиди раккнарин гъанишарназ гъюри). Варидариз чиб гъитну ккунду, хъа кубкІрайир узу ву... Шлиз ккундархъа гъюрмат дапІну... эгер шули гъабшиш...

Медсестра гъягъюру. Сейран чарпасдин ликарихъ хъайи кусри дубхну, Гъяснан гъвалахъ деъру. Гипснаккан ккитІигънайи дугъан тІубариин явашиди

чан хил иливуру. Гъясну явашиди улар тІаъру. Сейран чав рякъруси дугъан машинина за шулу.

Сейран (Гъяснан машиназ лигури). Гъясан... фици вуяв гъял?

Гъясан (явашиди). Гъаз гъафунва?

Сейран. Хъа гъаз гъюрдар? Узу жарарихъна дуфнадарзаки... Му фици гъабхънияз?

Гъясан. Гъарах... узу ужу вуза. Гъарах. Чухсагъул, кІул зигбиин (*Цалихъинди маш илтІибкІури, тюгъмет кади.*) Узу йикІур дарза... Йиз аьжал узхъан гъелелиг ригъсиб манзилнаъ ими. Гъарах, Сейран.

Сейран. Пуз удукъуру кІури, фу вушра дупну гъитруб дар гъа!.. Узуз мектебдиъ гъеебхъунуз...

Гъясан. Гизаф ужу шул... Гъарах, Сейран, духтир гъюру вахтра ву. Хъа ухъу жарадаризра гъаз рякъри?..

Сейран. Фуж жарадариз? Рякърида!

Гъясан. Гъаз рякърихъа? Дурариз ккимиди гъаз ибшри?..

Сейран (кІул хъапІри). А-а-а!.. Гъясан, ув'ан фици удукъура гъамци пуз?..

Сейран аьлхъюру. Гъясан дугъаз мюгътал духъну лигуру. Аьлхъюб дебккри ва Гъяснан тІубарилан чан тІубар алдатури, улхуб давам апІуру.

Гъясан, юкІв авуъ, амма гъисс апІурадарва, улар авуъ, амма рябкъюри адарвуз... Гъа-гъа-гъа-гъа! Уву фу кІурава, эй бейхабар?!

Гъясан (наразивал кади). Учвуз ужи... уларра айи, юкІварра айи... гъиссра апІру... рябкъру. Узу фу ву?.. ЮкІв адру кур!

Сейран. Увуз гиран гъаз шулу? Гъаз дици кІурва? Узуз пуз ккундайуз, уву яв фикрариъ ягъалмиш шулава, кІури. Эй, Гъясан, Гъасаан! Яв гъич саб фикирра дюзиб дарияв...

Гъясан. ЮкІв адру курихъан дюз фикир апІуз шулин? Иллагъки учвра дюзир даруган. Фу вушра кІурда! (*Аьлхъюру.*) Рябкъюйиш, юкІв айиш, узу... хутІилра дици хъапІурдайзаки. Хъа улар айидариз гъябкъну!.. Рябкъюз гъитну!

Сейран. Ягъалмиш шулава. Узуз шликІа рябкъюз гъитундар. Узуз гъябкъюнуз... Хъа... изан гъапІур уву вуйиб – дюз кІурза – аьгъдайуз. Хъа аьгъюди гъабхънийишра – бикІуйза. Думу инсафсузвал ву... Шли апІурушра. (*Сессуз ара.*) Эгер гъи имиди уьмур гъаци... кучІлилан ккебгъиш, закур фу шулу? Аб-йири кІурдарин: ягъурлуди ккебгъу рякъ, ягъурлуди ккудубкІуру, кІури... Ухъ-гъан гъаз ихъ рякъ ягъурлуди башламиш апІуз шулдар? Думу гъарсарилан чаллан асиллу шула.

Гъясан (фикрарик кахъну). ХутІлинуб шулугъ гъабхъну... Думу гардандиъ бисураза.

Сейран (машинакк инчІ ккади). Чухсагъул! (Гъяснан тІубар ижмиди чІюркъюри.) Узу дид'ин шад вуза... къадарсуз шад вуза. Жвуван гъалатІ гардандиъ бисуб усалвал дар кІурдарин.

Гъясан. Думу узуз аьгъюди гъабхъиб ву... Мукъйир къайдайикк ккадайи. Дурар къан шул кІури, дюзра гъапІундайза... Мукъан ляхнар шлуб аьгъяйиш...

Раккнарихъан ликарин ва медсестрайинна Рустман улхбарин сесер шулу. Медсестра: «Ихтияр адар дугъахъна». Рустам: «РаккнаригъянтІан лигдарза». Медсестра: «Шулдар! Сар дугъахъ хъа. Гъадмукъан удучІвнадар гъеле». Рустам: «Фуж вуйкІан?.. Раккнигъян лигурза, йишв гъяпІну, сестра». Палатайин

раккин тІапІру. Сейран раккнихъинди илдицуру. Рустман кІул гъитІибгъюру ва гьерхри, кІул за дапІну, ис апІуру. Сейранди хил хъапІри, улар уьлчІюкъюру. Рустму, гъузри, гъузри, хил хъапІру ва аьлхъюб кайи маш раккнигъ жин апІуру. Раккнихъан хъана сесер шулу. Рустам: «Чухсагъул, сестраханум! Яв рягъимлу-вал уьмриъ кІваълан гъадрапІарза!.. Сулейман аба, гъяркъюнзуз. Ужсу ву. Пим-бил йивурай! Хъа дугъахъна, рябкъюравузки, сестрайи деетурадар. Гъач, саб герен чІат дусурхъа. Къандиси деетурхъу».

Гъясан. Сейран, гъарах сарун... Гъамус-хъа духтирра гъюб мумкин ву. Ги-заф къан гъабхъну.

Сейран. Гъясан, Рустам раккнаригъян дилигну, гъушну. Агъю гъабхъунвуз?

Гъясан (даккундиси). Хъа-а. Дугъан... Гъафундайишра шуйи дугъхъан...

Сейран. Гъаз дици кІурва... даккундиси? Думу яв дуст дарин?.. Дугъаз уву къадарсуз ккунду. Хъа увуз, гъаз-вуш, думу... думукъан хуш дарвуз.

Гъясан. Ваааъ... йиз фу вухъа?..

Сейран. Узуз агъгъайиш, кІурдайинхъа. Хъа саб агъгъязуз... увуз агъгъдруб. Эгер ихъ арайиъ сирди гъубзруш, думу ачухъ апІурзавуз...

Гъясан (гъялакди маш Сейрандихъинди илтІибкІуру). Фу? Гаф тувраза: ихъ арайиъ думу уьмурлугъ жиниди гъубзру. Хъугъ узухъ! (Мухриин гагулну хил иливуру.)

Сейран (утанмиш'вал кади). Рустман адаш ва дада гъаму элгъет йигъан ихъ хулаз гъюбанди ву.

Гъясан. Гъаз? Фу бадали?

Сейран (аьлхъюб кади). Зулейхат ча пуз.

Гъясан (тяжубди). Фу-у?!

Сейран (тасдикъ апІруси). Зулейхатдик лишан кипуз. Дурар сар-сариз ух-дитІан бегелмишди ву.

Гъясан. Уву фу кІурайир вува?

Сейран. Гъякьикъат. Шад дарва дарш? Пис бай дарки Рустам. Ужур язна шулвуз.

Гъясан (фу кІурушра, агъгъдарди). Явааш... уву... «гъякьикъат» вуйиз кІу-радарва... (Сессуз ара.)

Сейран (кусрилан за хъуз чалишмиш шули). Гъамус гъягъюрза. Хайлин вахт гъубшну... Увура гафар апІури инжик гъапІунзаву.

Гъясан (гагулну хили Сейрандин хил дибисну, гъялакди). Сейран, саб герен! Фу гьерхуз ккундай узуз?.. Гъаан. Хъа дурарин сумчир фила шуйкІан?

Сейран. Сумчир?.. Узуз, аьхю гъардшиз швушв дархиди, бицІину чуччун сумчир апІурин? Дурари гъелелиг кипрайиб лишан ву. Яв нубат... улихъ хъа.

Гъясан (даккундиси). Вушул... Гъарах... сану. Чухсагъул, Сейран.

Сейран. Хъа увуз узу душнура ккунди адарвуз аьхир... гъарах кІурашра.

Гъясан (гъялакди Сейрандиз дилигну). Дюз ву, Сейран... ккунди адарзуз, хъа...

Сейран ва Гъясан сар-сариз лигуру. Палатайизди Рустам учІѳру. Думу чпин багахъна гъайизкъан, дурариз агъгъю шулдар. Рустман хиликк магнитофон кка.

Рустам (зарафат кади). ГъачІиндин хайрар, тракторист-аквалангист! (Хил гъачІабккуру.)

Гъясан (машинак аьлхъюб кади). Абат хайир, Рустам! (Гипснаъ айи тІубар ришвуру.)

Рустам (*Гъяснан тІубар дисури*). Гъан, гъудужв! Хирургдихъан гьерхун-за. Фуклa... дициб читинуб адар, кІур. Хил дьобгънаяв, амма пис йишв дар. ЙицІихъуд йигълан гипс алдабгъишра, ярамиш шулу, кІур. Хъа кІул кучІвубг-нутІан адар. Амрихъна уже дуфнава... так что – гъудужв!

Шубридра аьлхъюру.

Гъясан. Думу чавра къаназ гъузидар. (*Леъфикк ликар ришвур.*) ЧиркІру-дар къайдайиъ имбуси ву... Узу хилариинди лицурадарзаки!

Сейран. Зарафат – зарафат ву. Хъа дахъну духтрари чпи деетайизкъан гъ-узну ккунду.

Рустам (*хил хъапІри*). Эгер Сейранди кІуруси гъапІиш, пуч гъахъунву! Духтрарин хилиъ инсан адрахъри, дурари думу деетуру кІуру гаф кучІал ву. (*Чахъинди Сейран аьжайибди гъилигиган, хил запІри.*) Зарафат вуйиз!

Сейран. Гъясан, гъич кІули ахърадарзу: цепер али трахтур гъациб йишв'ин авария хъуб...

Гъясан. Думу вари йиз тахсир гъабхъну. Узуз гараждиан удучІвурайиган, трахтур ужуди адруб аьгъяйзуз.

Сейран. Хъа удучІвну гъаз вува?

Гъясан. Председателин ляхин гъабхъну. Жара машин адар, удобрение чарасуз гъи дубхну ккунду, кІури...

Сейран. Дурар гъацдар гафар ву. ИчІи гафар.

Рустам. Дюз кІурава, Сейран.

Сейран. Хъа закур гъадму ляхин суддиъ гъял апІруси гъабшиш, фици хъибди? Дугъу чан гафар гардандиъ дисруси авуз? Амур гъапІунза кІуринхъа?

Гъясан. Аьгъдарзуз...

Рустам. Узуз аьгъязуз: дисурдар! Думу жара инсан ву. Учвуз дугъкан председатель фици гъахънуш, гъяркъюнчвузки! Думу саб гаф кайидарикан дар. Къюб маш гъяйидарикан ву.

Сейран. Вари тахсир явуб хъибди, Гъясан. Гъабши зарарнан пулра увкан ктабгъиди.

Гъясан. Дюз ву. Узхъан гъушундайишра шуйи. Хъа думуган дугъу жара фикир апІуй. Гъятта собрандиинра кІуйи: сасдар механизаторар гъапибдихъ хъпехъурадар!.. Чпиз чиб ахъюди рякъюра!.. Хъа магъа хъпехъиган гъабшиб...

Рустам. Милицияйин силисчи гъачІнин ухди ихъ гъулаз адахъна. Дугъу силисра гъадабгъура.

Сейран. Дурариз ккунди айибра саб бицІи багъна ву. Инсан дурарин бацаригъ гъядряхъри!

Гъясан (*хажсалат кади*). Гъаци шула...

Рустам (*мюгъкамди*). Шуладар! Я хъидира дар!

Сейран ва Гъясан дугъаз тяжубди лигуру.

Сейран (*сикинсузвал кабхъну*). Фици?!

Рустам. Гъаци! Председатели амур апІруган, узура айза кабинетдиъ. (*Гъясаназ.*) Дюз вуйин?

Гъясан. Ву.

Рустам. Сарун?!

Сейран. Чан дуст уърхюра пиди сарун. Дугъу фуклa гардандиъ бисидар.

Рустам. Гардандиъ бисуз гъитру! Мажбур шулу!

Сейран. Фици?

Рустам. Магъа гъамци! (Магнитофондин тІуб илзигуру).

Магнитофондиан улхурайидарин сесер гъюру. Сабпи сес: «Закуриз илди-пуз шулдар. Узу гъи гъабхурза дупну, гаф тувназа!» Къюбпи сес Гъяснануб ву: «Йиз трахтур чІуруди айиз. Гараждиъ рас апІуз дебккназа». Сабпи сес: «Жара мумкинвал адар, айиш узу увуз кІурдайзаки». Гъясан: «Председатель, узу яв гъавриъ шулаза. Гъякъикъатдиъра, трактор ужуди адар. Гъябгъюрайи рякъюъ гъаркІ хъуб мумкин ву». Сабпи сес: «Эгер фукІара ляхин гъабхъиш, узу жаваб тувурза. Дидин уву фикир мапІан. Саб сяътнан ляхин вуда!» Гъясан: «Узуз кІулар ккадагъуз ккунди а дупну, фикир мапІан. Асуллагъ. Магъа Рустмазра дидкан хабар а». Сабпи сес: «Ихъ артухъан гафар гъич гъазкІа дарихъ. Узуз ккунди айиб – удобрение гъи складдиан чарасуз хуб ву. Хъа трахтур рас апІбан бадали, увуз ккунибкъан йигъар тувурза. Хъасин.». Гъясан: «Увуз йиз гъавриъ хъуз ккунди адарвуз». Сабпи сес: «Гъаз дици кІурава? Узу яв гъавриъ шулаза, хъа жара чара адар. Абйири дупнайиганси дубхъна: чара адрури чинчарихъди уъл ипІуру». Гъясан: «Хъа дурар дюднигъ гъярсиш...» Сабпи сес: «Узу ув'ин инанмиш вуза, Гъясан. Лазим кагъзар бухдихъ хъа»... Музыкаийн сес утІубччуру.

Рустам (тІуб илзигну, музыка дебккри). Вещественное доказательство! (ТІуб завуз запІру.)

Сейран. Далилси ишлетмиш апІуз шулдаринхъа, фукІара гъабшиш?

Рустам. Шулу. Силисчийира гъадабгъну. КибиКІну, тувунза.

Гъясан (Рустмаз). Хъа думу бикІуз фици кІваин гъабхъниъв?

Рустам (аълхъюри). Аьандар вуйин узу, господин Мислимов?!

Гъясан. Ваъ е-е...

Рустам. Фу «ваъ е-е», хъа гъякъ кІуруси гъабшиш, узуз яв трахтур къайдайиъ адрубра аьгъяйзуз, председателин гафарра гъаз-вуш бегелмиш гъахъундайзуз. Натижа мициб шулу дупну, шли фикир апІуру?

Сейран. Ухъу Аллагъ кІул'ин али агълариканси рякъюразуз.

Гъясан. Гъит гъадгъукъан ухъу кІваълан гъадраъри.

Рустам. Удобрение хутІлариз дарарабгъиш, фу кІуза чпиз! Вари нири гъубхну. Саб хъуб шишал имиш. (Гъясназ.) Увхъан трахтур дебккуз гъабхъундарвухъан? Нир, фукъан гъапишра, рякъюз думукъан багахъ хътар аьхир!

Гъясан. Хъюгъюнза дебккуз... гъабхъундарзухъан. Турмузари отказат гъапІну. Увузра гъябкъюнвузки, фициб маш каш! Къябура къяляхъ зигуйи. Йирхъуб тоннтІан гизаф а! Хъа... фици гъабхънушра, аьгъдарзуз...

Рустам (зарафат кади). Хъа – магъа! (Хили чарпас улупуру.)

Гъясан (фикир кадиси, гъваиз лигури). Хъа удобрениеиан нириъ айи балугъар гъийихундаринхъа?..

Рустам. Гъамина гъюруган, диндира гъушунза. Яв трахтур фици дийибгънаш аьгъявуз? КъацКъацІинди дубсна. Вазлиинна тІибхуз гъязур дубхънайи луноход ву сарун! Нирин гъирагъдихъди балугъарра дахънайи. Гизаф дийихна. Химияйи дурар ккадаурин?

Сейран. Фикир апІинай гъа, фукъан зарарар гъапІнуш сар касдин дюз дару амри...

Рустам. Гъан, я кас... Гъубшу гъюран шурпа даршул.

Гъясан. Думу дюз ву гъа! Узура сакъюд йигъарилан ликриин шулза. Трахтурра дюз хъибди. Удобрениеинра саб акт апІур... Вари чпин йишвариин

хьиди... сад балугъар ктарди. Я дурарин суракънаъ шлурра хьидар. Хъа духъну ккундийи... Дурар ихъ, инсанарин, улихъ фтин тахсиркра вухъа?

Рустам. Узу увухъди рази вуза, амма узхъан (*Хилар жара апІури.*) гъич саб жюрейинра кюмек тувуз шулдар. (*Сейрандиз.*) Сейран, уву фици учутІан ухди хъуркъунву мина? Дяржъру хлинцар ашулвуз гъа!..

Сейран. Хъа адарш гъаз аьгъявуз?.. Сес кубкІиган, Наримандихъинди гъажаргъунза. Хъа мотоциклиз ургуб километр фу вухъа?

Палатайизди медсестра гъюру. Шубридра дугъахъинди лигуру. Рустам гъяркъю думу сакъюб секунддиъ раккнарихъ дийигъуру.

Медсестра (*кІул тІубччури, аьлхъюб кади.*) Хъа уву... фици-вушра гъа-фунва! Узуз гъяркъюндарзуз аьхир...

Рустам. Ихтиярсузди гъюб'ан багъишламиш апІин, сестраханум! Хъа... рякъюваликан гъулхиш – узуз рухнан бачукІ азуз!

Вари аьлхъюру.

Медсестра. Гизаф вахт гъубшну. Гъамус...

Рустам (*кІул ис, медсестраийин гафар давам апІури.*) ...удучІвишра шулу. Духтир гъюру вахт шула.

Хъана вари аьлхъюру.

Гъясан. Гъамус гъарахай. Гъаан, гъамус кІваин гъабхънийиз. (*Рустмахъинди лигури.*) Рустам, узу гъидипури изан дапІнайи хутІлин месэла гъял апІруган, эгер уву йиз дугъри дуст вуш, хил алдабгъурхъа кІуруси гъабхъиш, лиг гъа, уву рази махъан. Чпиз ккундуш, гъадму ляхнин пул бисри. Чпиз фу ккундуш апІри! Му йиз увкан тІалаб вуйиз. Дарди гъабхъиш, узу гъарган йиз намуснан жазайикк гъуздиза. Гъеебхъунвуз? Гъаци гъабхъиган, абайин кІвазра рягъят хъибди. Дарди гъабхъиш, дугъаз лигуз шуладарзухъан.

Рустам (*солдатси дичІиргну дийигъну.*) Гъеебхъунзуз ва ляхин увуз ккунигансира апІурхъа, жанаби тракторист-аквалангист!

Гъясан. Гъамус гъарахай. Ихъ гюзел сестраийин гъаз кефи ккибтру?

Рустам (*медсестраийхъинди илдицну.*) Дугъан кефи уьбгъяйиз, я жарарихъди уьбгъюз гъятайиз, узу (*мухриз хил йивуру.*) дугъан ликарикк ярхи шалза! Шлин кефи уьбгъюру – гвачІиндин ахсрин, аку хядран?!

Сейран (*гъудужвну, Рустмнан гъюниз бачІ йивну ва дугъан гафар къатІ дапІну.*) Увкан, фукъан илар гъапІишра, шаир шулдар, Рустам. Гъач, гъягъюрхъа!

Рустам. Вари гафар гъюдучІвну. Йиз бахт гъамциб ву сарун! (*Гъяснахъинди илтІикІну ва гипснаъ айи тІубар дидисну.*) Ухди сагъ йихъ! Дюн'я увуз ккилибгурайиб аьгъю йибхъ. Дидиз уву адарди гизаф тІагъру шула! (*Улар уьлчІюкьюру, кІули икрам апІуру.*) Мяълийирихъра хъебехъ, тІагъру дархъуз. (*Магнитофон тумбочкайиш дивру.*)

Палатайиан медсестра ва Рустам удучІвуру.

Сейран (*Гъяснан хил дибисну, улариз лигури.*) Сагъ ишриву... ухди! Узу хъана гъюрза. (*УнтІаз темена тувру.*)

Сейран гъялакди палатайиан утІурччуру. Гъясан сацІиб вахтна кІул за дапІну ва мак гъапІу йишв'ин хил иливну раккнариз лигури гъузру. Хъасин, улар уьлчІюкъну, кІул гутдиш дивру.

ПЕРДЕ

Литературайте
критика

Мария
Улья

СТУДЕНТАРИН ЮКІВАРИЪ АКУ ХИЯЛАР ГЪИТУ МЯЛИМ...

Студентвалин йисар фунур касдинра уьмриъ варитІан гьевеслу ва маракълу вахт ву. Вахтар гъягъбалан къяляхъ гъаци вуйивалин хъана артухъди гъавриъ хъуз хъюгъру. Хъуд йисан гъар йигъан чиб-чпихъди сатІиди ахъюбсиб пай вахт адапІурайи баяр-шубар багъри чвйирна чйирси шулу, ва думу аьлакъа, урхбан вахт ккудубкІбалан къяляхъра, гъаммишандиз гъубзру. Гъациб янашмиш'вал мялимдихънара арайиз гъюру, иллагъки думу ужур пишекар ва къайдалу касра вуйиган...

Му макъала йиз фикриъ уьмурлугъдиз аку хиялар гъиту, Дагъустандин госуниверситетдиъ урхурайиган учуз дарсар киври гъахъи мялим Къурбанов Къази Керимовичдиз бахш апІуз ккундузуз.

Узу мектеб ккудубкІу 1994-пи йисан гьелелиг ЕГЭ тувуб адайи. Мектебдиъ выпускной имтигънар тувну, университетдик кучІвбан имтигънарра туври шуйи. Гъаци, документар тувуз кІури, гагайихъди Мягъячгалайиз гъафиган, дугъу узу Мягъямед Гъажиевдин ччвурнахъ хъайи кючейиъ ерлешмиш дубхънайи ДГУ-йин Дагъустандин филологияйин факультетдин (думуган дидиз гъаци кІуйи) дараматдизра хъади гъушнийи. Ва гъадмуган сабпи ражари вуди Къази Керимович гъяркънийзуз. Имшавалиинди, инсандиз кпалгруси гафчІал апІру думу кас сифтетІан йиз багъри гагайиз ухшарвал айирси гьергънийзуз. Ва хъасин, университетдиъ урхури гъахъи вари хъуд йисан, дугъриданра, гъаци вуйивалин зат шаклу гъахъундайзу.

Дагъустандин филологияйин факультетдиъ урхурайи баяр-шубар, гьелбетда, вари дагълу гъулариян дуфнайидар вуйи. Думуган фицибкІа читинвал гъабхъиш, абйир-бабариз зенг апІуз мобильный телефнар адайи, пул ккудубкІиш, банкдин карточкайихъна студентдиз пул хътапІуз шулдайи. Вушра, вари гьевеслуди, урхбан йисарикан шлубкъан мянфяаът ктабгъбан гъайгъушнаъ шуйи. Чпихъан тамам апІуз даршлу гъайгъушин гъабхъиган, студентар, багъри гагайихънаси, мялимдихъна илтІикІури шуйи.

Къази Керимовичдин терефнаан варидали гъациб гъайгъударвал гьисс апІури шуйча, ва думу, шлин фу читинвалар аш гьерхри, дулар шлубкъан ухди

гъял апІуз чалишмиш шуйи. Чан хиликк урхурайи студентарихъан дугъу заан жавабдарвал гъисс апІурайивал рябкъюйи, хиял апІин, дурарин абйир-бабари чпин веледар дугъ’ина ихтибар дапІну гъушну...

Инсанвалин терефси, филологияйин илмарин доктор, профессор Къази Керимовичдин аълимвалин терефра заан дережайинуб вуйи. Табасаран чІалнан важиблу месэлийир ахтармиш апІури, хайлин макъалийир, монографийир, учебникарна пособийир дюзмиш гъапІу грамматикайин аърифдар Къази Керимовичдин дарсарра гъадмукъан мяналудар ва хайирлудар шуйи. Думу, студентарихъна шлубкъан артухъди аьгъювалар рукъуз чалишмиш шули, дурарин хъуркъувалариин, дурар чан хусусидарси гъисс апІури, гизаф шад шуйи. Мялимдиз хас вуди ккуни вари лишнар – дугъривал, кІван марццивал, къайдалувал ва заан бажаранвал – ич мялимдиз тамам къадарнаъди хас вуйи. Дугъан палат алабхъбан устадваликанра дарпиди гъибтуз шулдарзухъан, фицики шубарин арайиъ кми-кмиди дидканра улхбар шуйи. Гъаммишан ути йивнайи марцци палат алабхъну, амси йигъ вушра, дугъан ликариин алахърудари акв туври шуйи. А.П. Чеховдин «Инсандин вари утканди дубхъну ккунду: машра, палатра, юкІвра, фикрарра» кІуру гафар Къази Керимовичдиз асуллагъ хас вуйи.

Варжариинди табасаран чІалнан пишекпар гъязур гъапІу бажаранлу аълим Къурбанов Къази Керимович бабкан духъну цци 90 йис тамам шула. Му гъадисайиз ихъ халкъдин вакилари эгъемият тувну, илимдин ишигъ, бабан чІал ахтармиш ва артмиш апІбак лайикълу пай киву алимдин юбилейиз бахш дапІнайи серенжемар кІули гъахур кІури, умуд кивурхъа.

Къази Керимовичдин хиликк урхури гъахъи студентари, дугъахъна вуйи ккудудубкІру гъюрмат уьбхюри, гъира дугъкан вуйи чпин улхбаъ «ихъ мялим» кІура. Дурарин арайиъ мялимдин баркаллу рякъ давам апІурайидарра хайлин а.

Сефижат КЪАСУМОВА,
филологияйин илмарин кандидат.

«ЖИГЪИЛ НАСЛАР УЛИХЪНА ГЪУБШУ ДЕВРИН УЪМРИХЪДИ ТАНИШ АПІУРИ...»

Му китаб бикІруган, гизаф пай жигъил табасаранариз мялум дару вая цІибди мялум вуйи табасаран халкъдин улихъдин уъмрихъди таниш апІуб, гъубшу деврин уъмриккан дурариз жикъи мялумат тувуб узу буржлу вуди гъисаб гъапІнийза.

Мялум вуйиси, табасаран халкъ, дагъустан имбу гъардаш халкъарси, царизмийинна ерли амрар, ханарин тясирнакк ккади гъахъну. Дугъри ву, гизаф пай табасаранар – Дирччвар, НитІрихъар, Сугъккар ва саб жерге жарадар – уьзденар вуди гъахъну. Амма табасарандин саб жерге гъуларин, месэла, асккан Табасарандин этег мягъялин эчІе гъуларин халкъар, чпи ряятар вуди, гъарган амраринна ханарин зулмикк ккади гъахъну.

Табасаранар саб йишв’ин бина дивну, яшамиш гъаши халкъ вуйивализ дилигди, дурарин гизаф паяри гъагъдиъ уъмрар гъаъри, гъагъиди нефес хътабгъури гъахънийи. Экономикайин терефнаан аьжувалиинди яшамиш

шули хьпан натижайиъ, гизафси, гьулхьанна хизандихьан ярхла духьну, Бакуйиз, Кизляриз ва жара шагьрариз душну, варлуйирихь лихуз мажбур шуйи. Политикайин жигъатнаан кIуруш, гьацIи колонияйин гьялнаъ уьмрар гьау дагъустан халкъарси, табасаран халкъра ихтиярсузди, гьагъи тясирнакк ккади гьабхьну.

Культурайинна искусствойин жигъатнаан чпин мягьрумвал ва гьарсаб терефнаан чпи уьмрин девлетлу ва багъа вуйи шартIарихьан гьадатIнайивал табасаран халкъдиз гизаф гьагъиди рябкъюри гьабхьну. Савадсузвали бугъмиш гьапIу табасаранари аьраб ва тюрк чIалариинди урхузна бикIуз аьгъю апIуйи.

Уьмрин читинвализ дилигди, табасаран халкъдин рюгъ, фикир заануб вуйи. Вари халкъаринси, дураринра литературайиз ва искусствойиз аьхю игътияж айи. Читин уьмрин хажалатну, хизандиз гьудрубкIру уьлин, дибрихьру палатдин дердну ккагъу табасаран жвуву чан кIван гьазаб ашкар апIбан бадали, исихъ улупнайи гафар ктагъну:

«Касибвали гьапIзу аьжуз,
ГьадатIну йиз рякъяр, ражар.
Амдар жара чара узуз,
Ккун апIурза ухди аьжал...»

Касибвал асканвал вуди гьисаб апIру варлуйириз ва дурарин тереф уьбхру кавхйирна маллийриз чпин кIван даккнишин улупру ТIаттил гьул'ан вуйи Уружли гьапи гафар думу девриъ гьубху синифарин мубаразайик гьисаб ву:

«Ай агъалйир, гьаз илтIибкIну замана,
Кавхйир сар гьаши, маллийрра хьу-хьур.
Хьуб кIару цIар гьурхур духьна малла,
ТIараш апIури учIвна чиб гьулаъ.
Сар Аллагъдихьан гьюричвуз бала,
Гьяфтайиан гьяфтайиз йихручву хьу-хьур».

Му жикъи цIарариъ аьхю мяна а. Дурари табасарандин зегъметкеш халкъар царизмдин гьурулушдиз, дидин къанун-къайдйириз къаршу женгчйир гьахьивал улупура. Аьгъюганси, гьарсаб халкъди чаз махсус вуйи шадвалин, аьшкънан гьисс апIувалар шиърин, мяълийин хьабалгу гафариинди улупуру. Гьацдар парчйирикан вуди гьулан улихъ ягъли таблиъ марччарихъ хьайи табасаран марччлихъни гьапи кьюб бенд улупуз шулу:

«КкунийкIана ккунивалар,
Лизи мухриъ кIару кушар.
Дурар дисуз тай адарди,
Аьхиратдиз пай адарди...»

«Узу аза ягъли таблиъ марччарихъ,
Хьади гюзел лизи лакач улдарихъ.
Арсран тIублан хьапIунзаяв тIубарихъ,
Хьебехъ, гюзел, йиз швутIрамин мукъмарихъ».

Гьамцдар аьшкьнан, шадвалин гьисс улупру парчйирихъди сабси, юкIвар гьургу бабари чпин ишларикди кIару уьмринра дердна хажалат улупури гьахьну:

«КIанакк ккипну ахин дарши,
Хулаъ апIру ляхин дарши.
Гьарган, уьргъну, язиз гьаши,
Жан язухъ бай, бабанай».

«Фун абцIайиз уьл дярбкъю,
Улар тIаьган, гьул дярбкъю.
ЙикIру кIулихъ баб дярбкъю,
Жан мягьрум бай, бабанай».

Бабан чIал гьарсар касдин кIваз багахъ, варитIан аьзиз ва ширин ву. Чпиз урхубна бикIуб адру табасаранари гизаф вахтар, кьюрдун ярхи йишвар, ярхларин гьюру ашкъварин махъварихъна мяълийирихъ хъпехъури адауйи, ва дулар мелзналан мелзнийина рагъури, уьмрар гьауйи.

Халкъдин милли азадвал бадали, лик иливну, бугъмиш гьапIу царизмийиз ва ерли зулумкрариз кьаршу вуйи женгариъ табасаран халкъдира цIибди гьаракат улупундар. Гизаф пай табасаран жигъилар, гьулхъан ярхла шагърариъ лицури, фягълийирин ахъю вуйи коллективариъ лигим шули, азадвалин женгариъ активвалиинди иштирак шуи. Гьадму жергейиан вуди Таригъули Юзбегов, Агдадаш Ражабов, Куркакк Гьажи, ТIюрягъ Гьажикерим, Уьшюгъ Аьлигай ва жарадар улупуз шулу.

Ахъю Октябрин Социалист революцияйи большевикарин партия ва дидин тешкилатчи, дюн'яйин зегъметкешарин регъбер В.И. Ленин кIул'ин алди царизмийин тажна тахт гьарабгъну ва, улихъди мучIуваликк ккайи халкъар азад дапIну, дуларин уьмрар аку ва бахтаварвализ илTикIну.

Ахъю гьардаш вуйи урус халкъдира, учв улихъна дубшнайи халкъ вуди хъпаз лигну, гьарсаб жигъатнаан кьаляхъ гьузнайи миллетариз кюмекнан хил гьачIабккну, ва дулар ахъю вуйи хъуркъуваларихъна гьизигну. Му ахъю бахтнак табасаран халкъра кахъну.

Табасаран халкъди чан бабан чIалнийинди бикIубна урхуб анжагъ Совет девриъ – 1930-1931-пи йисарилан ккебгъну. Дугъри ву, табасаран чIалну ухдитIан чIаларин устадарин, алимарин фикрар чахъна жалб дапIнайи. Месэла, профессор Петр Карлович Услар 1873-1874-пи йисари Табасарандиз дуфну, табасаран чIалнийин гъилихну. Дугъу Хянягъ гьул'ан вуйи Малла-Мягъмемдин кюмекнийинди табасаран чIалнакан гизаф ахъю ва метлеблу китаб гьибикIну. Думу китабдиъ табасаран халкъдин чIалнаъ айи нугъатар, халкъдин аьдатар, ихтилатар, дургъунагъар ва жара кыматлу вуйи материалар а. Профессор М. Диррди гьеле 1905-пи йисан табасаран чIалнан грамматика дюзмиш гьапIну.

Мялум вуйиганси, царизмийин зулумкрари алимарин зегъметар арайиз адагъуз мумкинвал тувундар ва табасаран халкъ мучIувалиъ гьитну. Октябрин Социалист революцияйи халкъдин аку уьмриз рякъ ачмиш гьапIну ва урус халкъдин кюмекнийинди жикъи вахтан арайиъ табасаран халкъдин культурайи кюкю гьапIну. Чпин бабан чIалнийинди алфавит дюзмиш дапIну, грамматика

ва литература яратмиш апІбаз туву ахю кюмекназ лигну, табасаран халкъ Коммунист партияиз, хъа чаз кюмекнан хил гъачІабкку, му чІалнан зиин гъилиху алимар вуйи Николай Феофанович Яковлевдиз, Лев Иванович Жирковдиз, Анатолий Нестерович Генкойиз, Евгений Алексеевич Бокаревдиз, Александр Омарович Магометовдиз ва гъацира, табасаран халкъ бадали зегъмет сарф дапІну, му ляхник метлеблук пай киву Темирхан Шалбузовдиз, Абумуслим Жяфаровдиз, Багъаудин Митаровдиз, Эседулла Ханмягъямедовдиз ва жарадариз буржлук ву.

Вахтнан жикъивализ гъилигган, табасаран культура, литература гизаф зарбди улихъна гъубшнук. Гъамус табасаран халкъдиз илмин чан докторар, кандидатар, гизаф къадар заан тягъсил айи мялимар, духтрар, агрономар, инженерар гъахънук.

Гъаму шиърарин гъварч узу ухдихъанмина дидикІнайи саб жерге поэмйириканна шиърарикан ва мяълийирикан ибарат дубхъна. Саб мянфяаьтлук ляхин зат дарапІди гъибтайиз, къанди вушра дапІну ужук шул. Узура, къанди вушра, жигъил табасаран писателарин зегъметнак йиз пайра кивнук, дурарин жергйир цІибди вушра яркъу апІуб ва йиз терефнаанра табасаран халкъдиз саб эсер гъибтуб асас метлеб вуди гъисаб гъапІунза.

Поэмйиринъна шиърариъ инсанарин зегъметнан игитвалар улупна, ва дурари ахю шагърар, гъулар, фабрик-заводар, колхозар ва совхозар, школйирна больницйир дивра, эдрергди ляхин апІури, дурар Ватандин варитІан игит ватанперверарси улупна. Дурар вари, чпин мубарак ва гирами зегъметназ лигну, гъарсаб заан вуйи тярифназ ва гъюрматназ лайикъ ву.

Поэмйиринъна шиърариъ жигъил наслар гъубшук деврин уъмрихъди таниш апІура ва дурарик цІийи деврин ватанпервервалин рюгъ капІбахъди сабси, дурар хъанара артухъди чпин Ватан, чпин игит халкъ ккун хъпахъна гъевесламиш апІура.

Китабдиъ шиир формайинди уъмриъ арайиз гъафи саб-швнуб гъядисара улупна. Дурариъ, думу гъядисйир ачухъ апІбахъди сабси, табасаран халкъдин уъмриъ гъаши зулмар ва думу зулмариз халкъди гъубхук къаршук женг улупна.

Китабдин метлеб, цІийи наслин рюгъ хъанара за дапІну, юкІвар гъаргандиз шад апІуб, ва дурар деврин ахю ва аку дивбарихъна багахъ апІуб ву.

Юзбег ГЮЛМЯГЪЯМАДОВ

АДАШ КІВАИНА ХУРИ...

Ич адаш Юзбег Гюлмягъямадов 1910-пи йисан Арчугъ гъулаъ касиб нежбрин хизандиъ бабкан гъахънук. Бай духънук, сад йислан дугъан дада кечмиш гъахънук, ва дидхъантина дугъаз лигрук дархи дада гъахънук. Ич адашин адаш, сарун жараси мадар апІуз даршлукан, гъар йисан жюрбежюр йишвариз, дилихнук, фуклa гъазанмиш апІуз гъягъюри гъахънук. 1916-пи йисан, уьлкейиъ учІвнук, гъагъи зегъмет, читинвалар алахъур, дурариккан кІул ккадабгъуз чара дибрихъу думу азийиъ кечмиш гъахънийи. Гъамци ич адаш, йирхъуд йисра дубхънук адру бицІир, йитим гъахънук. Думу девир, жарарин бицІирин гъубзри, жвуандаринкъан гъайгъу зигуз шлуб дайи. Гъаддиз адаш бицІиди имидитІан

ипІруб бадали чахъан шлу чарйир агури, мугъаз-тугъаз биціи кюмек туври, чан мадар апІуз дугъуз мажбур гъахънийи.

Я дахъуз йишв адарди, я ипІуз уъл адарди, му гъулаъ, тму гъулаъ уьлин къацінахъ лихуз мажбур гъахъи дугъаз биціиди имидитІан ужубра, хъа артухъси харжибра гъябкънийи. Вари читинваларикк аьх апІури байвахт гъапІу дугъкан натижайиъ гъарган гъякънан терефдар вуйи, касибариз, аьжюзариз кюмек апІуз ккуни хасият хъайи марцци инсан гъахъну.

КІваинди имийиз, саб ражари адашдихъди, думуган И.В. Сталиндин ччвурнахъ хъайи плошаддилантина гъягъюрайча. Ватандин Аьхю дявдин вахтна йисирвалиъ ахъу немец эскрари МВД-йин дарамат тикмиш апІурайи. Гашди айи дурари, чпиз фукІа ипІруб туври кІури, мягърижаригъянмина хилар гъачІарккнийи. Адашди дишлади чаз, обкомдин гъуллугъчийиз, туву паекдикан дурариз ипІруб тувнийи. Мюгътал духъну, узу дугъхъан гъерхнийза: «Адаш, уву му ихъ душмнариз гъаз гъюрмат гъапІунва?» Дикъатлуди йиз машназ лигури, дугъу гъапнийи: «Дурарин арайиъ ухъухъди дяви апІуз даккнидарра ади гъахъну. Приказ тувну, мажбур гъапІган, жара чара адрудар, чпизра даккунди дявдин мусиббатнягъ гъахъдар ву дурар».

Сабсан гъядиса кІваин гъабхъунзуз. Саб ражари узун адаш мектебдин багъхъантина гъягъюрайча. Тротуариин, улихъ жилиин баккара дивну, лик ккадру сар кас деънайи. Думу чан багъхъан гъудучІврудариз кюмек апІинай кІури, ккарагурайи. Адашди дишла, чан мажникиан адабгъну, дугъан баккайиъ аьхю кагъаз пул ипнийи. Гъилицнац, чан улихъ хъайибдихъ хътругъри, мюгъталди сифте пулиз, хъа адашдихъинди гъилигу. Хъа адашди дугъан гъюник кучну, гъапи: «Ичв хулаз гъарах, жан бай. Мушвахъ мици медеан». Хъасин думу, йиз хил дибисну, узухъинди гъилигу, адашин улариин нивгъар алийи...

Дявдин вахтари адаш гизаф гъуларий агитаторди гъилихънийи. Дугъу собранар тешкил апІури, халкъ гъаврикк ккауйи. Дупну ккундуки, дявдин йисари гъуларий бандитар лицуз хъюгънийи. Гизафси дурар гъавриан адаънайи жигъилар вуди шуйи. Адашди дурарин абйириккан тІалаб апІуйи: «Шлубкъан ухди дурар гъулаз духну, колхоздиъ зегъмет зигуз гъитай. Даршиш, дяви ккудубкІган, дурар душмнарин йишв'ин дисиди». Хъа дурарин арайиъ, дугъриданна, совет гъюкумдин душмнарра ади гъахъну. Дурари ич адаш душмнин йишв'ин дидисну, дугъаз ккеъри, мурччвхъан йивурира гъахъну.

Саб ражари, гъулаъ халкъдихъди улхбалан къяляхъ, дугъу таниш касдин хулаъ йишв адапІурайи. Бандитариз дидкан хабар шулу. Гъацішварий гъулаъ пакъарин сес абхъру. Бандитари ич адаш айи хулар къялаъ тІаъну, хулан эйсийиз думу гъамусяаът хул'ан адауб амур апІуру. Хулан эйси къаби дишагълийи, лакач алдабгъну, дипну, хялижвувак мукучанай, думу аьйиб ву, кІури, бандитариз миннат апІуру. Хъа бандитар рази гъахъундайи. – Дици вуш, – гъапну дишагълийи, – сифте узу йивну йикІай, узу чІивиди имиди, дугъан кІуллаан саб чІар алдабхъуз гъидритарза. Бандитарин арайиъ гъюжатар шулу. Дураригъ адаш дугъри кас вуйиваликан ва думу инсанариз уж'вал бадали чалишмиш шулайир вуйиваликан аьгъюдарра гъайи. Хайлин гъюжатар дапІну, дурар хъадакну гъушну.

Дявдин къяляхъна йисарира, Хив ва Табасаран районарий лихурайи вахтари, адаш гъарган гъулан мяишатдин ляхнариз кюмекар апІури, наан фу

убзуруш, фила фукъан бегъер уч апІуруш, гюзчиваликк гъибтри, пенсияйиз удучІвайиз ватандин улихъ чан буржи тамам апІури, жавабдар ляхниъ гъузнийи. Думу кучІал, гъарам вуйиб ккунир дайи. Къимат тутрувди, саб мяишатдианра дугъу я ипІруб, я жара шейъ хулаз хуз гъитдайи.

Саб ражари, нубатнан собрандин къяляхъ, лисунган, колхоздин председатели думу лисундин чІев апІуз чахъди гъухну. Суфрайихъ ахюу гъабраъди нисра дивнийи. Нис гъипІу адашиз, думу къабул гъабхъну.

– Гизаф ицци нис ву, – мюгътал гъахъну адаш. Наан гъибихъунвуз мициб нис?

– Учү колхоздиъ нисра гъазур апІурча, – жаваб тувну председатели, – думу государствойиз туврача.

– Маншаллагъ, гизаф ужуб ляхин ву, – гъапну адашди.

Гъаму гъядисайин къяляхъ, сакъюдар йигъарилан адашдиз гъациб нисун къюб кІикк ич хулаъра гъяркънийи.

– Му нис шли гъабхъну? ГъапІруб ву? – гъерху дугъу ич дадайихъан.

– Валлагъ, колхоздин председатели, чпин нис увуз къабул гъабхъну кІури, хътапІуб ву, – русвагъдиси жаваб тувнийи дадайи. Дугъаз адашдин хасият ужуди аьгъайи: – Я кас, увуз апІру гъюрмат ву, гъавриъ ахъуз вахт вувуз, – гъапи дадайи. Амма дугъхъан адаш дерккуз гъабхъдар...

– Узу колхоздин мутму, мугъаз-тугъаз туври, тІараш апІуз гъибтбанди дарза, – дупну, дугъу, почтайиз душну, нисун къимат колхоздин аьдрисназ хътапІнийи.

Саб вазкъан арайиан гъубшиган, Мягъячгъалайиан партияйин райкомдиз шли-вуш гъибикІу жини кагъзик кайиб ахтармиш апІуз комиссия гъафнийи. Дидик райкомдин секретари руш'ват гъадабгъуру, флану колхозди дугъаз нис гъубхъну, дибикІнайи. Дурариз адашди колхоздин нисун къимат чав хътапІбан гъякънаан вуйи почтайин квитанция улупнийи.

Сабсан гъядисайи адашин хасият ужуди ачухъ апІуру. Думу йиз ахъюну чвуччву кІваин гъапІнийуз.

Саб ражари адашдиз партияйин обкомдин нубатнан пленумдиз дих гъапІнийи. Гъадму вахтна райкомдин машин дюбгънади гъабхъну. Адаш чаз ккабхъу машиндиъди Дербентдиз гъягъюру. Хъа дилинтина Мягъячгъалайиз гъябгъру поезддиз билетар имдайи. Адашди дишла машинистдихъна душну, дугъкан учвра чахъди поезддин келлейиъ гъитуб ккун гъапІнийи. Гъамци поезддин келлейиъди думу Мягъячгъалайизкъан гъушнийи. Рякъюъ дугъу машинистдихъди сюгъатар апІури, дугъаз кюмекра апІури гъахъну, саб-швнуб ражари поезддин пичраъ лопаткайихъди ритинра абхъру.

Пленум гъябгъюрайи залиъ учІвган, А. Данияловди дугъхъан гъаз къан гъапІунва кІури, гъерхну. Адашди чав фици паровоздин келлейиъди гъафнуш, ктибтну. Дугъан машнак паровоздин пичраъ кюмюр абхъруган гъаши кІару лишнарра кмиди кади гъахъну. Деънайидарик аьлхъюб кубчІвнийи. Амма Данияловди дурар дерккру. Дугъу ич адаш варитІан ужудар руководителарикан вуди гъисаб дапІнайи.

Дугъриданра, табасаран халкъдин арайиъ адашиз заан авторитет айи, гъаз гъапиш думу гъамусдин гъякимарси чпин жибар ацІбахъ хътайи, дугъу чав регъбервал туврайи халкъдин яшайиш сацІибкъан ужу апІбан бадали зегъмет зигуйи.

Гюлишан ШАЛБУЗОВА
(Ю.Гюлмягъмадовдин риш)

ПОДПИСНОЙ ИНДЕКС:
на год – ПС791–0
на полугодие – ПС246–0

Литературайин Табасаран

На табасаранском языке

